

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİLGİSELLİK KIPLIĞI

VE KESİNLİK DERECELERİ

Kyriaki MYSTRIDOU

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2015

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİLGİSELLİK KIPLIĞI VE KESİNLİK
DERECELERİ**

Kyriaki MYSTRIDOU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Zeynep EMEKSİZ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs, 2015

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Kyriaki MYSTRIDOU'nun "Türkiye Türkçesinde Bilgisellik Kipliği Dereceleri" başlıklı tezi 26 Haziran 2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Zeynep EMEKSİZ

Üye : Prof.Dr.Emine YILMAZ

Üye : Doç.Dr.Hülya PİLANCI

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİLGİSELLİK KIPLIĞI VE KESİNLİK DERECELERİ

Kyriaki MYSTRIDOU

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2015

Danışman: Doç. Dr. Zeynep EMEKSİZ

Bu çalışmanın amacı -Ar, -DIr, -Abil ve -mAll biçimbirimlerinin bilgisellik kipliği içerisindeki rolü ve işlevlerini saptamaktır. Çalışmanın odak noktası konuşmacının bilgi düzeyini ve inançlarını yansıtan öznel türünden yargılardır. Bu amaç doğrultusunda Palmer'in bilgisellik kipliği dizgesine dayalı olan bir tipolojik yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın temel iddiası, -Ar, -DIr, -Abil ve -mAll biçimbirimlerinin düşük olasılıktan yüksek olasılığa kadar uzanan değişik kesinlik dereceleri ifade ettikleridir; -Abil düşük olasılık ifade edip konuşmacının kesinsizliğini iletmektedir, -mAll gözlemlenen kanıtlara dayalı yüksek olasılık, -Ar/-DIr ise genel bilgiye dayalı orta derecede kesinlik yansıtmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Bilgisellik kipliği, Öznellik, Olasılık, Kesinlik dereceleri

Abstract

EPISTEMIC MODALITY IN TURKISH AND CERTAINTY DEGREES

Kyriaki MYSTRIDOU

Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, May 2015

Adviser: Assoc. Dr. Zeynep EMEKSİZ

The purpose of this study is to determine the specific role and function of -Ar, -Dir, -Abil and -mAll morphemes under epistemic modality. We focus on purely subjective type of judgements which reflect the level of knowledge and beliefs of the speaker. In line with this purpose has been adopted a typological approach based on Palmer's epistemic modal system. The main claim of this study is that -Ar, -Dir, -Abil and -mAll morphemes express varying degrees of certainty ranging from low possibility to high possibility; -Abil expresses low possibility and communicate the uncertainty of the speaker, -mAll reflects high possibility based on observable evidence and -Ar/ -Dir convey a medium level of certainty based on general knowledge.

Keywords: Epistemic Modality, Subjectivity, Possibility, Certainty Degrees

06.../07/20...15

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

KYRIAKI MYSTRIDOU

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca bana maddi yönden destek olan ve eğitimimi tamamlamam için tüm imkanları sağlayan öncelikle TÜRKİYE BURSLARI'na çok teşekkür ederim. Tezin her aşamasında desteğini benden esirgemeyen, bana öğrenme heyecanı kazandıran değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Zeynep EMEKSİZ'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Kyriaki MYSTRIDOU

Eskişehir, 2015

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Jüri ve Enstitü Onayı	ii
Yüksek Lisans Tez Özü	iii
Abstract	iv
Etik İlke Ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi	v
Özgeçmiş	vii
Tablo ve Şekiller Listesi	x
1. Giriş	1
1.1. Problem	2
1.2. Amaç	3
1.3. Sayıtlar	4
1.4. Sınırlıklar	4
1.5. Tanımlar	5
2. Kuramsal Çerçeve	7
2.1. Kiplik-Kip Ayrımı	7
2.2. Kipliğe Yaklaşımlar	9
2.3. Temel Kiplik Türleri	13
2.3.1. Bilgisellik kipliği	14
2.3.2. Yükümlülük kipliği	16
2.3.3. Devinim kipliği	18
2.4. Tipolojik Yaklaşımlar	19
2.4.1. Palmer'in tipolojik sistemi	20
3. Türkçede Bilgisellik Kipliği	25

	<u>Sayfa</u>
3.1. -(A/I)r	25
3.2. -DIr	42
3.3. -(y)Abil	56
3.4. -mAll	65
4. Tanıtısal Kipliği ve -miş	82
5. Türkçede Bilgisel İşaretleyicilerin Sınıflandırılması ve Bilgisellik Ölçeği	93
6. Sonuç	98
Kaynakça	99

Tablo ve Şekiller Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Palmer'in Kiplik Dizgesi	21
Tablo2. Türkçede Bilgisel İşaretleyicilerin Sınıflandırılması	93
Şekil 1. Bilgisellik Ölçeği (1)	95
Şekil 2. Bilgisellik Ölçeği (2)	97

1. Giriş

İnsanlar arasındaki bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan en etkin iletişim dizgesi olan dil, düşüncelerimizi, beklentilerimizi, isteklerimizi, kısacası ruh durumumuzu ve duysal izlenimlerimizi dışavurup başkalarına iletmemize izin vermektedir. Bu boyutlarıyla dil konuşmacılara gerçek dünyada var olan bir durumu, olup bitenleri aktarmak ötesinde gerçekleşmesi mümkün olan, gerçekleştiği düşünülen, olması gereken vb. durumları anlatmaya olanak sağlamaktadır; 'Mars'ta hayat olabilir', 'Çocuklar erken yatmalı', 'Bir evim olaydı' gibi önermelerin hepsinde, gerçek dünyayla örtüşmeyebilen, konuşmacının yorumunu ve bakış açısını yansıtan durumların anlatımı söz konusudur. *Kiplik* bağlamında incelenen bu tür önermeler içerdikleri anlam açısından farklı kiplik türlerine işaret edebilmektedir. Böylece 'Mars'ta hayat olabilir' önermesinde konuşmacıya göre geçerli/doğru olabilen bir durum aktarılırken *bilgisellik kipliği*, uyulması gereken bir durum ifade eden 'Çocuklar erken yatmalı' önermesinde *yükümlülük kipliği* ve istenilen/umulan bir durum aktaran 'Bir evim olaydı' önermesinde *isteme kipliği* kodlanmaktadır. Bu tümcelerde kiplik ulamını kodlayan dilbilgisel işaretleyiciler ise sırasıyla *-Abil*, *-mAll* ve *-(y)A* kip biçimleridir.

Kiplik dilbilim alanında temel olarak önermelere yüklenebilen *öznellik* değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Konuşmacının önermelere kattığı olasılık, zorunluluk, gereklilik, istek, şüphe, tahmin vs. gibi anlamları kapsayan kiplik, çok geniş bir anlamsal ulam olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel kiplik türlerinden biri olan bilgisellik kipliği de, dilbilimcilerce genelde öznellik açısından incelenmektedir. Bu bağlamda bilgisellik kipliği, konuşmacının önermesinin doğruluğuna dair kesinlik derecesiyle ilgilidir ve tahmin, çıkarım,

olasılık, varsayım gibi öznel yargılar, onun kapsamına girmektedir. Aynı zamanda bu kiplik anlamları sezdirimsel olmaktan ziyade dillerde dilbilgisel (kip, kiplik eylemleri, ekleri, parçacıkları vs.) veya sözcüksel araçlarla kodlanmış bulunmaktadır. Türkçede de bilgisellik kipliğinin çeşitli yollarla ifade edilebildiği görülmektedir:

1. *Bence yarınki sınav zor olacak.*
2. *Çocuk yetiştirmek, dünyanın en zor işi olsa gerek!*
3. *Muhtemelen benim gibi düşünenler var.*
4. *Ali akşam geç gelebilir.*

Biz bu tez çalışmasında *-Ar*, *-Dir*, *-Abil* ve *-mAlI* kip biçimlerinin yerine getirdikleri bilgisel işlevleri ortaya koymaya hedeflemekteyiz. Ayrıca bilgisellik kipliğiyle yakından ilişkili olan *tanıtsallık kipliği* ve onu ifade eden *-mIş* kip biçimi için de ayrı bir bölüm ayrılacaktır. Öncelikle kiplik ulamının anlamsal yapısını ve bilgiselliğin kiplik içindeki yeri doğru kavrayabilmemiz için kiplikle ilgili bir kuramsal çerçeve sunulacaktır. Yukarıda sözü edilen kip biçimlerinin betimlenmesinden sonra Palmer'in (2001) bilgisellik dizgesine dayalı bir sınıflandırma yapılacaktır (Palmer'in tipolojik sistemi 2.4.1. bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır). Görüleceği gibi *-Ar*, *-Dir*, *-Abil* ve *-mAlI* bilgisel kodlayıcılar, bilgisel olasılığın farklı değerlerini (düşük-yüksek olasılık) işaretleyebilmektedir, konuşmacı ise öznel yargılarda bulunduğu bu yapılar arasında bir seçim yaparken kesinlik derecesini düşük veya yüksek olarak kodlayabilmektedir.

1.1. Problem

Türkçe geleneksel dilbilgisi kitaplarında eylem üzerine getirilen eklerin genel olarak zaman kavramını dile getirip getirmediğine göre değerlendirildiği görülmektedir. Böylece zaman bildiren ekler 'bildirme kipleri' (*-DI*, *-mIş*, *-Iyor*, -

AcAk, -Ar), açık bir zaman ifadesi taşımayan ekler ise 'tasarlama kipleri' (-A, -mAll, -sA, -sIn) diye ikiye ayrılmaktadır. Tasarlama kiplerinin kiplik ulamını işaretlediği bilinmektedir. Fakat bu ikili sınıflanmada zaman, görünüş ve kip ulamları iç içe girmiş durumdadır. Bildirme kipleri altında yer alan -Ar ve -mİş ekleri ise zaman bildirmekten çok dilde çeşitli kiplik işlevleri yerine getirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte zaman veya görünüş bilgisini taşıyan eklerin beraberinde kesinlik anlamı da getirdikleri görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. Bu durum bilgisel olasılık belirten -Abil, -Ar, -mAll vs. kip biçimlerinin -EcEk ve -Iyor gibi eklerle karşılaştırılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda -EcEk ve -Iyor konuşmacının kesinliğini, -Abil, -Ar vs. kip biçimleri ise konuşmacının kesinsizliğini aktarır gibi yorumlanmaktadır. Oysa ki bilginin kesin olarak aktarılması ile konuşmacının önermeye dair kesinlik derecesini belirtmesi arasında bariz bir fark vardır. Böylece 'Toplantı yarın olacak' önermesinde konuşmacı önermede aktarılan olaya karşı kendi kesinlik derecesini değil, yalnızca kesin, planlanmış bir olay aktarmaktadır. Diğer yandan kesinsizlik bildiren yapıların (bilgisel olasılık) kendi aralarında düşük veya yüksek olasılık yansıttığına göre ayrılabilirdiği gösterilecektir.

1.2. Amaç

Bu tez çalışmasında aşağıdaki sorulara cevap verilmeye hedeflenmektedir:

- Türkçede bilgisellik kipliğini kodlayan -Ar, -Dİr, -Abil ve -mAll biçimbirimleri Palmer'in önerdiği bilgisellik dizgesi içerisinde nasıl sınıflandırılabilir?

- Bu yapılar arasındaki seçimle ne tür yargılar ifade edilmekte ve bu farklı yargı biçimleri ne derecede konuşmacının kesinliğini yansıtmaktadır?

- Ar, -Dİr, -Abil ve -mAll arasındaki sıradüzen ilişkisi nedir?

-Tanıtsallık ulamını işaretleyen -mİş biçimbirimi bilgisellik kipliğiyle nasıl ilişkilendirilebilir?

1.3. Sayılılar

Kipliğin tipolojik bağlamında incelenebilir olmasının başlıca nedeni diller arasında dilbilgisel bir kategori olarak kendini göstermesidir. Bu anlamda kiplik türleri soyut anlamlardan ibaret olmaktan ziyade dil yapısında sözcüksel veya dilbilgisel araçlarla kodlanan anlamsal kategorilerdir. Palmer (2001) bilgisellik kipliği altında önerdiği *Yorumsal* (speculative), *Çıkarımsal* (deductive) ve *Varsayımsal* (assumptive) bilgisel kategorilerin kimi dillerde ayrı dilbilgisel yapılarla ifade edebildiğini belirtmektedir. Yorumsal kategori altında rastlantısal tahmin, Çıkarımsal altında kanıta dayalı çıkarım ve Varsayımsal altında genel bilgiye dahil çıkarım ifade eden yapılar sınıflandırılmaktadır. Ayrıca Palmer, tanıtsallık kipliğini işaretleyen yapıların da konuşmacının önermesinin doğruluk değerine karşı tutumunu yansıttığını vurgulamaktadır. Türkçede Palmer'in üçlü bilgisellik dizgesinin uygulanabilir olması bu dilde yorumsal, varsayımsal ve çıkarımsal kiplik türlerini aktaran ayrı dilbilgisel yapıların bulunmasından kaynaklanmaktadır (-Ar, -Dİr, -Abil ve -mAll). Tanıtsallık kipliğini işaretleyen -mİş eki ise önermelere bilgisel değerler yükleyebilmektedir.

Frawley (1992) ise bilgisel kodlayıcıların, yansıttığı konuşmacının kesinlik derecesine göre bilgisel olasılıktan bilgisel gerekliliğe kadar uzanan bir ölçek üzerinde sunulabildiğini savunmaktadır. Bu sayılıdan yola çıkılarak -Ar, -Dİr, -Abil ve -mAll arasında bir sıradüzen ilişkisi olduğu kabul edilmektedir.

1.4. Sınırlıklar

Bilgisellik kipliği, Türkiye Türkçesinde dilin yüzeysel yapısında yansıdığı gibi incelenmektedir. Kiplik diller arasında çok farklı yöntemlerle işaretlenebilir olmakla birlikte aynı dil içinde de çeşitli dilbilgisel (kiplik ekleri, eylemleri, parçacıkları) ve sözcüksel (kiplik belirteçleri, sıfatları vs.) yollarla

kodlanmaktadır. Bunlar dışında dillerin ezgi düzenleri de konuşmacıların tutum ve duygularının belirlenmesine yol açıp kiplik anlamlarının aktarılmasını sağlamaktadır. Burada -Abil, -mAll, -A/İr ve -Dİr morfolojik işaretleyicileriyle aktarılan önermeler incelenecektir.

Sınırlayıcı başka bir faktör ise saptanan bilgisel işaretleyicilerin analiziyle ilgilidir. Kiplik işaretleyicileri için tipolojik araştırmalarda farklı sınıflandırmaların bulunması, onların birçok açıdan incelenebilir olduğunu göstermektedir. Böylece dilbilimciler onların sınıflandırılmasında farklı anlamsal boyutlar üzerinde durmaktadır. Burada bilgisel işaretleyiciler, yansıttıkları kesinlik derecesi bakımından ele alınacaktır. Aynı zamanda bilgisellik kipliğinin yanında bilgi kaynağını ifade eden ve konuşmacının aktarılan bilgiye nasıl ulaştığını gösteren *tanıtsallık kipliği* de ele alınmaktadır. Böylece çalışmada yukarıda değindiğimiz bilgisel işaretleyicilerin yanı sıra Türkçede tanıtsallık belirten -mİş eki de yer almaktadır.

1.5. Tanımlar

Bilgisellik kipliği: Bilgisellik kipliği konuşmacının önermesinin gerçekliğine dair yargısını yansıtan ve tahmin, varsayım, çıkarım kavramlarını içine alan anlamsal bir ulamdır.

Bilgisel olasılık: Önermede sunulan durumun konuşmacı tarafından ihtimal olarak sunulmasıdır.

Bilgisel gereklilik: Önermede sunulan durumun konuşmacı tarafından güçlü bir ihtimal olarak sunulmasıdır.

Tanıtsallık kipliği: Tanıtsallık kipliği konuşmacının aktardığı bilgiye nasıl ulaştığını, yargısını ne tür tanıtlara dayandığını yansıtan anlamsal bir ulamdır.

Kiplik işaretleyiciler/kodlayıcıları: Konuşmacının bir olay veya durumla ilgili tutumunu, bakış açısını ve bilgi düzeyini yansıtan dilsel birimlerdir.

Yukarıda açıklamasını yaptığımız terimler Palmer'in (2001) tanımlamalarına göre belirlenmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Kiplik-Kip Ayrımı

Kiplik ve kip kavramları alanyazında ve özellikle geleneksel dilbilgisi kitaplarında çoğu defa eş tutulduğu ve kiplik yerine kip teriminin kullanıldığı görülmektedir. Böylece konuşmacının tümcelere kattığı olasılık, istek, zorunluluk, dilek vs. kiplik anlamları pek çok dilbilimci tarafından kip olarak değerlendirilmektedir ve farklı kip türlerinden söz edilmektedir (Uzun, 1998). Oysa ki önermelerin anlamsal içeriğiyle ilgili olan kiplik anlamları, kiplik kapsamında incelenmektedir. Kip ise kipliğin dilbilgiselleşmiş biçimlerinden biri olup konuşmacının öznel tutumunu ve bakış açılarını yansıtan ve genelde fiil çekiminde kendini gösteren dilbilgisel bir ulamdır. Sırasıyla kip birden fazla kiplik anlamını işaretliyor olabilir, ancak bu anlamlar farklı kip türleri değil, kiplik türleri altında sınıflandırılmaktadır. Örneğin 'Konferansa arkadaşını da getirebilir' tümcesinde yüklem üzerine gelen *-Abil* eki kiptir ve bilgisel olasılık veya izin anlamı taşıyor olabilir. Bu iki anlam ise sırasıyla bilgisellik ve yükümlülük kipliğinin örnekleridir.

Bununla beraber Türkçe literatürde 1990'dan önce rastladığımız kip tanımlamalarında, kip terimi fiillerin girdikleri kalıpları betimlemek üzere kullanılmaktadır. Buna göre 'fiil kipleri' hem kip (tarz ya da şekil olarak da tanımlanan) hem zaman ve görünüş ifade edebilen kalıplardır (M.K. Bilgegil, 1984; M.Ergin, 1986; H. Ediskun, 1988). Böylece kip kavramı zaman kavramıyla karışmakta ve kimi kaynaklarda 'zaman kipi' gibi terimlere bile rastlayabiliriz¹. Bu geleneksel yaklaşımlardan farklı bir bakış açısı benimseyen Agop Dilaçar, kip

¹F. Türkyılmaz (1999) *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* adlı eserinde, geleneksel Türk dilbilgisi kitaplarında rastlanan kip görüşlerini özetlemektedir.

kavramını zaman ve kılınış kavramlarından ayrı tutarak, kipi konuşmacının ruh durumunu ve duygularını anlatan bir 'gramatikal ulam' olarak betimlemektedir. Ancak yine de bu defa kip ile kiplik arasındaki karışıklık ortaya çıkmaktadır. Agop Dilaçar kip ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemektedir: "Kip, türlü eklerle, türlü anlatım çalımlarıyla belirtilebildiği gibi, tek bir ek türlü kiplerin anlatımında görevlendirilebilir. Kiplerin sayısına gelince, bu sayı ne beştir, ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır (Dilaçar, 1971'den aktaran Türkyılmaz, 1999, s. 6) ". Bu tanımlamaya göre kip anlamsal bir kategori olarak karşımıza çıkıp kiplik yerine kullanılmaktadır. Fakat kiplin kendisi kipliğin bir anlatma yolunu oluştururken 'kiplin anlatımı' gibi ifadeler çelişkilere yol açmaktadır. Ayrıca, Dilaçar kipi dilbilgisel bir ulam olarak tanımlarken kiplerin sınırsız sayıda olduğu savunmakla yine açık bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kiplik ile kip kavramları arasındaki ayrımın göz önünde tutulması gerekir; Kip dilbilgisel düzlemde, yani tümcelerde kendini göstermektedir, kiplik ise tümcelerin anlamsal içeriğiyle ilgilidir ve önerme düzleminde incelenmektedir.

Kiplik ile kip ayrımı bir yana, alanyazında son yıllarda kiplin betimlenmesi konusuna da farklı tartışmalar bulunmaktadır. De Haan (2006) kiplik anlamını kodlayan dilbilgisel ve sözcüksel yapıları konu alan bir makalesinde, kip (mood) ile kiplik ekleri (modal affixes) arasındaki ayrım, özellikle her iki kategori aynı dil içinde yer alıyorsa, dikkate değer bir ayrımın olduğunu belirtmektedir. Böylece De Haan'a göre kip fiilde zorunlu bir kategoridir (tümcelerdeki eylem zorunlu olarak ya bildirme ya isteme kipinde olur²), kiplik eklerinin kullanımı ise seçmelidir. Ayrıca De Haan, kiplik eklerinin fiil kökünden kolayca ayrılabilmediğini, kip ise fiilin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu

² Burada De Haan (2004) Antik Yunanca ve Latince gibi dillerde yer alan 'İndicative' ve 'Subjunctive' kip ayrımını kastetmektedir.

tanımlamalara göre Türkçe gibi eklemeli dillerde kip yerine kiplik eklerinden söz etmek daha yerinde olacaktır. Fakat kiplin dilbilgisel kitaplarda fiile ait çekimsel bir kategori olarak tanımlandığından dolayı bu çalışmada -Ar, -DIr, -Abil, -mAII ve -mİş biçimbirimleri için alternatif olarak kip biçimleri ve kiplik ekleri terimleri kullanılacaktır.

2.2. Kipliğe Yaklaşımlar

Kiplik felsefe alanında yunan felsefeci Aristoteles'e kadar uzanan yüzyıllardan beri araştırma konusu oluşturmuştur. Dilbilim alanında kiplik anlayışı, dil felsefesinin bir dalı olan ve önermelerin mantıksal yapısına odaklayan, kiplik mantığına dayanmaktadır. Kiplik mantığında kiplik, temel olarak önermelerin içerdikleri bilginin doğru veya yanlış olma olasılığı ve gerekliliğiyle ilgilidir (doğruluk kipliği). Bu çerçevede önermelerde içerilen bilgi olası dünyalarda; istisnasız olarak her zaman doğru (gereklilik), doğru ya da yanlış (olasılık) veya her zaman yanlış (doğruluğu imkansız) olma niteliğini taşımaktadır. Örneğin aşağıda verilen önermeler mantıksal içeriği bakımından incelendiğinde, (1)'de her zaman geçerli olan, değişmez doğruluk değeri içeren bir yargı yer almaktadır, (2)'de ise olası doğruluk değeri taşıyan bir yargı söz konusudur:

1. Güneş doğudan doğar. (gereklilik)
2. Bir zar atıldığında, zarın üst yüzüne 4 sayısı gelebilir. (nesnel olasılık)

Gerçek dünyada ise önermeler, yanlış ya da doğru, tek bir doğruluk değeri alabilmektedir. Fakat önermelerin yanlış ya da doğru diye değerlendirilmesi, günlük konuşmalardaki kiplik ifadelerinde yatan özneliği açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Örneğin 'Bu akşam biraz geç kalabilirim' önermesi, nesnel olarak var olan bir olasılık aktarmaktan çok konuşmacının kendi yargısına karşı

duyduğu kesinsizliğini ifade etmektedir. Başka deyişle konuşmacı önermeye olasılık değeri yüklerken, aktarılan durum hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir (bilgisel olasılık). Öte yandan, konuşmacı önermede aktarılan durumun kendi bilgisi çerçevesinde gerekli olarak doğru olduğunu ifade edebilir (bilgisel gereklilik):

3. Ali hasta olmalı, sürekli öksürüyor.

Kipliğin öznel boyutunu konu alan dilbilim, önermelerde sunulan durumun konuşmacı tarafından nasıl algılandığına odaklanmaktadır. Dilbilimde önermede sunulan durumun geçerli/doğru olup olmadığı önemsizdir, önemli olan durumun konuşmacı tarafından kesin bir gerçek olarak sunulup sunulmamasıdır. Böylece, dilbilim alanında olasılık ve gereklilik kavramları birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaktan çok, konuşmacı tarafından belirlenen, dereceli değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, kiplik her ne kadar dilbilim ve kiplik mantığında çok farklı şekillerde ele alınıyor olsa da, kiplik mantığında gelişen kuramsal fikirler ve terminoloji günlük konuşmalardaki kiplik ifadelerinin analizine de ışık tutmuştur. Böylece, öncelikle kiplik mantığında ileri sürülen olasılık, gereklilik, yükümlülük vb. kavramları dışında, 'olası dünyalar' anlayışı da kiplik kavramının temelini oluşturmuştur. Portner (2009) işaret ettiği gibi 'olası dünyalar' kavramı, kipliğin olası ancak kesin olarak gerçek olmayan durumlarla ilgili olduğu sezgisini doğrudan doğruya ifade etmemize izin vermektedir. Frawley (1992: 387) de, gerçek olan ve gerçek olmayan dünyalar (olası dünyalar) arasındaki zıtlığın kiplik kavramını meydana getirdiği ve dilbilimde *gerçeklik/gerçeklik-dışı kipliği* (realis/irrealis) ayrımını teşkil ettiğine değinmektedir.

Von Wright (1951), kiplik matığında geleneksel kiplik türü olan doğruluk kipliğinin (alethic modality) yanında bilgisellik, yükümlülük ve devinim kipliğini önermektedir. Bu kiplik türleri ise daha sonra, dilbilim alanında da, temel kiplik türleri olarak kabul edilecektir. Bilgisellik kipliği önermenin olası veya gerekli doğruluğıyla ilgilidir, doğruluk değerleri ise konuşmacının bilgisi ve inançlarından belirlenmektedir (Lyons, 1977: 793). Yükümlülük kipliği olası ve gerekli eylemlerle ilgili olup genel olarak zorunlu kılma ve izin verme söz eylemlerini yansıtmaktadır. Devinim kipliği öncelikle von Wright tarafından fiziksel olasılık ve gerekliliğe bağılı olarak tanımlanmakta, daha sonra ise bu kategorinin altında yetenekle birlikte istek, niyet ve yeterlilik anlamları sınıflandırılacaktır. Dilbilimcilerce bu kiplik türlerinin daha temel olmasının başlıca nedeni, dil yapısında yansımakla birlikte aynı kiplik işaretleyicileriyle kodlanmasıdır. Lyons (1977), kipliğın nesnel özelliklerini dile getirmekle birlikte kip biçimlerinin günlük konuşmalardaki işlevlerini ortaya koymaktadır. Böylece, kipliğın dilbilimsel bir bakış açısıyla incelenmesine yol açmaktadır. Ancak kipliğın dilbilim alanında ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınması, 1980'den, özellikle de Palmer'in (1979, 1986) kiplik ve kip üzerindeki kapsamlı çalışmalarından sonra görülmektedir.

Frawley (1992: 386), kiplik ulamı kapsamına giren olasılık, gereklilik, varsayım, kuşku, yetenek, yükümlülük, şart, karşıolgusallık, gerçeklik, aktarımsallık, gerçekleştirilebilirlik, hatta soru sorma ve reddetme gibi kavramları sıralarken, kipliğın geniş anlamsal boyutuna dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, kiplik ulamının kavramsal yapısı ve kiplik anlamlarının sınıflandırılması konusunda alanyazında her ne kadar farklı görüşlere ve yaklaşımlara rastlıyorsak da kipliğın temel anlamsal boyutları hakkında bir fikirbirliğı de söz konusudur. Böylece konuşmacının önermesinin doğruluğı veya gerçekliliğı karşısındaki tutumunu

yansıtan *bilgisellik kipliği*, izin verme, zorunlu kılma, önermede bulunma vs. söz eylemleriyle ilgili olan *yükümlülük kipliği* ve tümcedeki öznesinin 'içsel' yeteneği veya koşullara bağlı yeterlilik ifade eden *devinim kipliği*, geleneksel kiplik türlerini oluşturmaktadır (bknz. 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3).

Narrog (2012: 5) alanyazında kiplik hakkında yer alan görüşleri özetleyerek, kipliğin temelde *öznellik ve gerçeklik* kavramları ışığında tanımlandığına işaret etmektedir. Böylece kiplik öznellik açısından ele alındığında konuşmacının tümcedeki önermesine dair tutumu veya görüşlerini yansıtmaktadır; konuşmacılar, sundukları önermelerde korkularını, isteklerini, arzularını, şüphelerini vs. aktarırken, Bybee ve Fleischman'ın (1995: 2) söyledikleri gibi, önermenin nötr anlamına ikincil bir anlam yüklemektedirler. Örneğin, kiplik bakımından tarafsız, bildirim niteliğinde olan 'Otel merkezden uzaktır' önermesi, konuşmacı tarafından farklı şekillerde nitelenebilir:

4. Otel merkezden uzak *olabilir*.
5. Otelin merkezden uzak olmadığını *umuyorum*.
6. Otel merkezden uzak *olmalı*.

Birinci örnekte *-Abil* kip biçimi, *ol-* koşacı üzerine eklenerek bilgisel bir anlam meydana getirmektedir ve konuşmacı kesin olarak bilinmeyen, olası bir durum aktarmaktadır. (2)'de '*umuyorum*' eylemiyle konuşmacı önermede aktarılan duruma karşı umudunu/isteğini ifade etmektedir. (3)'te ise önermenin anlamı hem bilgisellik (konuşmacı 'otelin merkezden uzak' olduğu çıkarımına varmaktadır) hem yükümlülük (otelin merkezden uzak olması gerekir) kipliği altında yorumlanabilir. Her üç önermede ise konuşmacı düşünce düzeyinde olan ve gerçek dünyayla örtüşmeyebilen bir durum aktarmaktadır. Böylece

'öznellik' ve 'gerçeklik dışı' kavramları sıkı bir ilişki içerisinde bulunmaktadır ve kiplik ifadelerinin analizinde merkezi bir yer tutmaktadır.

Kipliğin farklı dilbilim alanlarında incelenebilir olması, kuşkusuz onun dilin farklı düzeylerinde kendini göstermesinden kaynaklanmaktadır: Kipliğin diller arasında, hatta aynı dil içinde, sözcüksel, morfolojik, sözdizimsel, sesbilgisel gibi yapılarla ifade edilebilmesi, dilbilimin farklı alt dallarında araştırma konusu olabildiğini göstermektedir. Ayrıca kiplik, anlamsal bir kategori olarak hem anlambilim hem edimbilim çerçevesinde incelenebilir, bu iki dilbilim dalı ise kipliğin farklı anlamsal boyutlarıyla ilgilenmektedir. Böylece kipliğin incelenmesinde edimbilimsel bir bakış açısı benimsendiğinde, kiplik anlamları dil dışı bağlamdan kaynaklanır gibi yorumlanacak ve kipliği kodlayan dilbilgisel yapılar, yerine getirdiği iletişimsel işlevlere ve kullanım amaçlarına göre anlamlandırılacaktır (Kratzer, 1991; Papafragou, 2000). Anlambilim çerçevesinde incelendiğinde ise kiplik, dilde kodlanmış olan bir ulam olarak ele alınmaktadır (Frawley, 1992). Yalnızca, kiplik işaretleyicileri karışık bir anlamsal yapıya sahip olduğundan dolayı, anlambilimde de bazı tümcelerde ortaya çıkan anlam bulanıklığın giderilmesi için bağlama başvurulmaktadır.

2.3. Temel Kiplik Türleri

Bu alt bölümde temel kiplik kategorileri olarak kabul edilen bilgisellik, yükümlülük ve devinim kipliklerini daha detaylı bir biçimde ele alarak, onları kiplik çalışmalarında önemli bir yer tutan olasılık ve gereklilik kavramları ışığında tanımlamaya çalışacağız. Bu tür kiplik türlerinin dilbilimde temel olmasının nedeni, onların birçok dilde kodlanmış olmakla birlikte içerdikleri anlam özellikleri aynı kiplik işaretleyicileriyle ifade edilmesidir. Görüleceği gibi, kipliğin alt türlere ayrılmasına rağmen, farklı kiplik türleri arasındaki sınırlar

çoğu zaman belirsizdir ve bir önerme farklı kiplik türleri altında yorumlanabilir. Bu temel kategorileri tanımladıktan sonra, onların kapsamına giren kiplik anlamlarının farklı dilbilimciler tarafından nasıl sınıflandırıldığına ve hangi başlıklar altında sunulduğuna değineceğiz (bknz. 2.4, 2.4.1).

2.3.1. Bilgisellik kipliği

Bilgisellik kipliği genel bir tanımla konuşmacının önermesinin doğruluk değerine dair kesinlik derecesini göstermektedir. Tahmin, çıkarım, varsayım vs. gibi konuşmacının düşüncesini yansıtan öznel yargılar bu kiplik altında sınıflandırılmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde -Abil ve -mAlli biçimbirimleri kesin olarak bilinmeyen ancak konuşmacıya göre olası sayılan bir durum aktarırken, bilgisellik kipliğini işaretlemektedirler:

1. Murat hasta olabilir. (emin değilim)
2. Murat hasta olmalı, sürekli öksürüyor. (hasta olma olasılığı yüksektir)

Yukarıdaki önermelerde sunulan durum 'Murat'ın hasta olma olasılığı'dır. Aynı zamanda konuşmacı bu olasılığı dile getirmek için -Abil ile -mAlli arasında bir seçim yaparken, söylediklerine dair kesinlik derecesini de belirtmektedir; konuşmacı -Abil kullanımıyla önermenin doğruluğunu destekleyecek yeterli kanıtların bulunmadığını, dolayısıyla kesinlik derecesinin düşük olduğunu bildirmektedir (bilgisel olasılık). Buna karşı, -mAlli, ifade edilen yargının doğru olma olasılığının konuşmacıya göre yüksek olduğunu işaretlemektedir ve güçlü bir ihtimal aktarmaktadır (bilgisel gereklilik). Konuşmacı -mAlli kullanımına başvurarak dile getirdiği yargının belli kanıtlara dayanıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda olasılık ve gereklilik kavramları birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmaktan çok dereceli bir değer taşımaktadırlar ve bilgisel gereklilik, yüksek

bilgisel olasılık olarak değerlendirilmektedir. Lyons'un (1977: 805) belirttiği gibi, alanyazında bilgisel olasılığın bilgisel gereklilikten daha temel olması, bilgisellik kipliğinin temelde öznel olarak ele alındığından kaynaklanmaktadır. Böylece, konuşmacılar önermede aktarılan bilginin gerekli olarak doğru olduğunu (örn. *hasta olmalı*) bildirmekle aslında söylediklerinin doğruluğuna inandıklarını göstermektedirler.

Ancak bilgisellik kipliği kapsamına, konuşmacının bakış açısını yansıtan öznel yargılar dışında, nesnel önermeler de girmektedir. Bu tür önermeler herkesin kabul ettiği, bilinen gerçekler içerdiğinden dolayı nesnel bilgisellik kipliği altında yer almaktadır:

3. Güneş doğudan doğar.

4. Kilim ve halı dokumacılığı hayvancılığa dayalı olarak gelişmiştir.

Bu tümcelerde -Ar ve -mİştir yapıları konuşmacının kendi düşüncesini değil, herkes tarafından kabul gören ve kimsenin itiraz edemeyeceği genel geçer doğruları ifade etmektedir. Ayrıca, çalışmanın ilerideki bölümlerinde gösterileceği gibi, -Ar ve -Dir, bağlama bağlı olarak ve önermelere yüklenen zamansal değerlere göre öznel yargıların aktarımında da bulunmaktadır. Ancak önceden değinildiği gibi, bilgisellik kipliği dilbilimde temel olarak öznellik açısından ele alındığından dolayı, birçok dilbilimci genel geçer doğrular içeren önermeler için nesnel kipliği terimi yerine, konuşmacılar arasında 'paylaşılan bilgi' ile ilgili olan *öznelerarası kipliği* (intersubjective modality) terimini tercih etmektedirler (Nuyts, 2001; Portner, 2009).

Öznel yargıların anlatımında bulunan bilgisel işaretleyiciler, konuşmacının

önermesinin doğruluğuna karşı duyduğu güvenini yansıtırken, aynı zamanda söylediklerinin doğruluğunu ne derecede üstlendiğini de göstermektedirler (Palmer, 1986; Lyons, 1977). Öte yandan konuşmacı, önermede aktarılan bilginin başka bir kaynaktan edinildiğini belirtiyor olabilir, bu durumda ise önermenin doğruluğundan sorumlu değildir.

5. Yarın mağazalar grev yüzünden erken kapanacakmış.

Bu tümcede eyleme getirilen -miş biçim birimi, aktarılan bilginin konuşmacının kendi görüşünün olmadığı, konuşmacı başka bilgi kaynaklarına gönderme yaparak bir durumu aktardığını bildirmektedir. Aynı zamanda aktarılan bilginin dolaylı yoldan elde edinildiğinin belirtilmesi, doğal olarak önermenin güvenilirliğini de etkilemektedir. Bu nedenle konuşmacının bilgiye nasıl ulaştığını yansıtan *tanıtsallık kipliği*, birçok dilbilimcilere göre bilgisellik kipliği ile yakından ilişkilidir (Givon, 1982; Chafe, 1986; Frawley, 1991; Plungian, 2001; Palmer, 2001).

2.3.2. Yükümlülük kipliği

Yükümlülük kipliği genelde izin verme ve zorunlu kılma söz eylemlerine bağlı olarak tanımlanmaktadır. Bilgisel olasılığı ve gerekliliği işaretleyen -Abil ve -mAll kiplik ekleri, pek çok dilde olduğu gibi, Türkçede de olası (izin verme) ve gerekli (zorunlu kılma) yükümlülüğü kodlamaktadırlar:

6. İşin bitince çıkabilirsin.

7. Yarına kadar kitabı geri vermelisin.

Her iki örnekte otorite sahibi olan konuşmacı, önermelerdeki eylemlerin yerine

getirilmesi için bir kılıcı görevli kılmaktadır. Birinci örnekte eyleme gelen -Abil eki, söz konusu eylemin gerçekleşmesi için kılıcıya izin verildiğini göstermektedir. İkinci örnekte ise -mAll eki, önermede aktarılan eylemin kılıcı tarafından zorunlu olarak yerine getirilmesi gerektiğini işaretlemektedir. Dahası -mAll, yükümlülük kipliği altında sadece zorunluluk/gereklilik değil, önerme belirtmek için de kullanılmaktadır:

8. Listemizdeki lezzetleri mutlaka denemelisiniz.

Yükümlülük kipliği, bigisellik kipliğinde olduğu gibi, öznel veya nesnel olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznel yükümlülük kipliğinde, eylemin gerekliliği konuşmacı tarafından belirlenmektedir (otorite kaynağı konuşmacıdır). Ancak yükümlülüğün kaynağı her zaman konuşmacı değildir. Toplumca yaygın olarak kabul gören ilkeler ve ahlaki değerler, genel geçer kurallar ve yasalar içeren önermeler, nesnel bir yükümlülük aktarmaktadır. Bu tür önermeler çoğu zaman edilgen tümcelerde bulunmaktadır:

9. Bağımlılık yaratıcı ilaçlar ve alkol kullanılmamalıdır.

10. Hastalara olabilecek en şefkatli tavır gösterilmelidir.

Ayrıca Türkçede, Göksel ve Kerslake'nin (2005: 306) belirttikleri gibi, nesnel yükümlülük daha çok *şart*, *gerek*, *zorunda* gibi sözcüksel araçlarla kodlanmaktadır:

11. Her öğrenci ilan edilen sınav salonunda sınava girmek zorundadır.

2.3.3. Devinim kipliği

Devinim kipliği altında yetenek, yeterlilik, istek, niyet gibi anlamlar yer almaktadır. Bu kiplik türü de, yükümlülük kipliğiyle olduğu gibi, önermede sunulan eylemin gerçekleşebilmesi için belli koşulların yerine getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ancak yükümlülükten farklı olarak, devinim kipliğinde bu koşullar yaptırım güce sahip olan bir otorite kaynağından belirlenmemektedir. Burada eylemin gerçekleşmesini mümkün kılan koşullar, kendi kılıcının yeteneği ve isteğidir:

12. Üç saniye içinde altı sayfa yazabilirim. (yetenek)

13. Eve gidince ben sana yemek yaparım, merak etme. (istek/niyet)

Ayrıca, bir eylemin gerçekleşme olasılığının konuşmacının yeteneği ve isteği dışında belli bağlamlara bağlı olabildiği için, alanyazında *durum kipliği* terimine de rastlamaktayız:

14. Hafta sonuna kadar servisten arabamı alırsam havalimanına seni ben götürebilirim.

Burada eylemin gerçekleşmesini olanaklı kılan dışsal koşullardır; konuşmacı 'arabasını servisten almak' şartıyla söz konusu eylemi yerine getirebilmektedir.

Buraya kadar gördüğümüz bu üç kiplik türü, kipliğin temelini oluşturan geleneksel anlamsal kategorilerdir. Bu kiplik türlerinde yer alan anlamlar temel alınarak tipolojik alanında farklı sınıflandırmalar ve adlandırmalar önerilmiştir. Sonraki bölümlerde alanyazında sıkça rastlanan temel tipolojik yaklaşımlara kısaca değindikten sonra kiplik türlerinin Palmer'in kiplik dizgesine göre nasıl

sınıflandırıldığı gösterilecektir.

2.4. Tipolojik Yaklaşımlar

Tipolojik çerçevesinde kipliğin anlamsal ayrımları ayrı ayrı ele alınmaktansa, kiplik türleri paylaştıkları bazı ortak anlamsal özelliklerine göre gruplaştırılmış halde sunulmaktadır. Tipolojide önerilen farklı sınıflandırmalar ve adlandırmalara rağmen, bilgisellik kipliği başlı başına ayrı bir kategori olarak ele alınmaktadır. Ancak devinim ve yükümlülük kipliği için aynı durum geçerli değildir. Böylece alanyazında bilgisel olmayan kiplik anlamları için yaygın olarak kullanılan *kök kipliği* (root modality) terimi, kılıcının önermede sunulan eylemini yerine getirmesini sağlayan genel koşullarla ilgilidir ve izin verme, zorunluluk, istek, yeterlilik-yetenek gibi, hem yükümlülük hem devinim kipliği altında yer alan anlamları kapsamaktadır (Coates, 1983; Sweetser, 1990; Papafragou, 2000). Coates (1983) kiplik mantığından gelen yükümlülük terimini, zorunlu kılma ve izin verme söz eylemleriyle sınırlı olduğundan dolayı rededer ve daha geniş olan *kök kipliği* terimini benimsemektedir. Bu bağlamda alanyazında rastlanan *kök olasılık* terimi, izin verme, yetenek ve yeterlilik anlamlarıyla, *kök gereklilik* ise, dış bağlamdan kaynaklanan zorunluluk/gereklilik ve içsel gereklilik (kılıcının duyduğu gereksinimler) anlamlarıyla ilişkilidir.

Bybee vd. (1994) bilgisellik kipliğinin yanında *kılıcıya yönelik* (Agent-oriented) ve *konuşmacıya yönelik* (Speaker-oriented) kiplik ayrımını benimsemektedirler. Kılıcıya yönelik kiplik, kılıcının içsel ve dışsal koşullara bağlı olarak bir eylemi yerine getirmesiyle ilgilidir. Burada içsel koşullar kılıcının isteği, yeteneği veya duyduğu gereksinimleridir. Bu yaklaşım bilgisellik ile kök kipliği arasındaki ayrımına benziyor olsa da, Bybee vd. isteme, emir kipi gibi söz eylemlerini yansıtan kip kategorilerini, 'konuşmacıya yönelik kiplik' altında sınıflandırmaktadırlar. Ayrıca Bybee vd. tarafından önerilen yantümce kipliği

(subordinating modality), değişik kiplik anlamları taşıyan yantümcelerini hangi yapılarla kurulduğuyla ilgilidir.

Van der Auwera ve Plungian'ın (1998) kiplik dizgesinde, kiplik, olasılık ve gereklilik bağlamında belirlenmektedir. Böylece, bilgisel olmayan olasılık/gereklilik, *katılımcı-içi* (participant-internal) ve *katılımcı-dışı* (participant-external) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Katılımcı-içi kipliği devinim olasılığı (yetenek) ve devinim gerekliliği (gereksinim) ile ilgilidir. Katılımcı-dışı kipliği ise, kılıcı dışındaki olasılığı ve gerekliliği içermektedir ve yükümlülük kipliğiyle yakın ilişkilidir. Ancak buradaki yükümlülük kipliği katılımcı-dışı kipliğinin alt ulamı olarak ele alınmaktadır.

2.4.1. Palmer'in tipolojik sistemi

Palmer (2001) kiplik ulamı için *Önerme Kipliği* (Propositional Modality) ve *Olay Kipliği* (Event Modality) diye ikili bir üst sınıflandırma önermektedir. Önerme kipliği konuşmacının önermenin doğruluğu veya gerçeğliğine dair tutumuyla, Olay kipliği ise gerçekleştirilmiş olmayan ancak olası olan eylemlerle ilgilidir (Palmer, 2001: 8). Kipliğin bu üst ulamları altında geleneksel kiplik türleri olan bilgisellik, yükümlülük ve devinim kiplikleri sınıflandırılmaktadır. Böylece, konuşmacının önermenin içeriğine dair düşüncelerini yansıtan bilgisellik kipliği Önerme kipliği altında, yükümlülük ve devinim kipliği ise Olay kipliği altında yer almaktadır. Ayrıca Palmer, önceki sınıflandırmalardan farklı olarak bilgisellik kipliğini sadece olasılık ve gereklilik bağlamında değerlendirmeyip tanıtısallık işaretleycilerin de bilgisel işlevleri taşıdığı kanısındadır. Bu yüzden Önerme kipliğinde bilgisellik kipliğinin yanında tanıtısallığı da sınıflandırmaktadır. Bilgisellik ile tanıtısallık ulamları arasındaki farklılığı ise Palmer (2001: 8) şöyle açıklamaktadır: "Bilgisellik kipliğiyle konuşmacılar

önermenin gerçeklik statüsüyle ilgili yargılarını dile getirmektedir, tanıtısal kipliğiyle ise önermenin gerçeklik statüsünü destekleyen tanıtılarını göstermektedirler". Palmer'in önerdiği kiplik sistemi Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Palmer'in Kiplik Dizgesi

ÖNERME KIPLIĞI		OLAY KIPLIĞI	
<u>Bilgisellik kipliği</u>	<u>Tanıtsallık kipliği</u>	<u>Yükümlülük kipliği</u>	<u>Devinim Kipliği</u>
Yorumsal	Aktarımsal	Izin verme	Yetenek
	-ikinci elden bilgi	Gereklilik	İstek
Çıkarımsal	-üçüncü elden bilgi	Zorunluluk	
	-genel bilgi		
Varsayımsal	Duyuşsal		
	-görsel		
	-görsel olmayan		
	- işitsel		

Kaynak: Palmer, 2001: 22

Önerme kipliği altında yer alan bilgisellik kipliği, görüldüğü gibi, üç alt-türe ayrılmaktadır. Palmer (2001: 24 - 25) dillerde kodlanan üç temel yargı biçiminden söz etmektedir; Bunlar, konuşmacının önermesinde aktardığı durum hakkında bilgi sahibi olmadığını, kesinsizliğini yansıtan **yorumsal** (speculative) türünden yargılar, konuşmacının gözlemlenen kanıtlara dayanarak güçlü bir çıkarıma vardığını gösteren **çıkarımsal** (deductive) türünden yargılar ve konuşmacının genel bilgisi ve tecrübesinden yola çıkarak bir çıkarım yaptığını yansıtan **varsayımsal** (assumptive) türünden yargılardır. Sırasıyla, bu üç farklı yargı biçimini dile getiren dilbilgisel yapılar yorumsal, çıkarımsal ve varsayımsal

kodlayıcılar olarak kabul edilmektedir. Türkçede bu üç yargının ifadesi -Ar, -Dir, -Abil ve -mAlI kiplik ekleriyle sağlanmaktadır:

1. Ali evde ol**abilir**, istersen ona bir telefon et. (yorumsal yargı)
2. Işıklar açık olduğuna göre Ali evde ol**malı**. (çıkarımsal yargı)
3. Yarın Pazar, Ali evde ol**ur**. (varsayımsal yargı)
4. Bilmem, evde**dir** herhalde. (varsayımsal yargı)

Yukarıda verilen önermeler konuşmacının öznel yargısını içermektedir; (1)'de -Abil ile aktarılan yargı sadece bir yorum içermektedir, konuşmacı ise Ali'nin evde olma olasılığını dile getirirken önermesinin geçerliliğini destekleyebilecek herhangi bir bilgiye sahip olmadığını bildirmektedir. (2)'de -mAlI konuşmacının önermesinin doğruluğuna dair güvenini meydana getirmektedir, önermede güçlü bir olasılık söz konusudur. Aynı zamanda konuşmacı -mAlI kullanımıyla mevcut kanıtlardan yola çıkarak (ışıklar açık) bir çıkarıma vardığını bildirmektedir. (3) ve (4) örneklerinde ise, -Ar ve -Dir ile kodlanan yargı, konuşmacının genel bilgisine ve tecrübesine dayalıdır. Örneğin, (4)'te konuşmacı Ali'nin genel olarak Pazar günlerinde evde olduğu bilgisinden yola çıkarak bir olasılık meydana getirmektedir. Yorumsal, çıkarımsal ve varsayımsal yargılar Palmer'e (2001: 6) göre şöyle yorumlanabilir:

Yorumsal türünden yargılar: olası bir çıkarım (a possible conclusion)

Çıkarımsal türünden yargılar: tek olası çıkarım (the only possible conclusion)

Varsayımsal türünden yargılar: mantıklı bir çıkarım (a reasonable conclusion)

(Palmer, 2001: 6)

Palmer, bu yargı sistemi içinde iki farklı zıtlığın yer aldığını belirtmektedir.

Birincisi bilgisel olasılık ve bilgisel gereklilik ayırımıyla ilgilidir ve yorumsal ile çıkarımsal ulamları arasında görülmektedir (-Abil ile -mAll arasındaki zıtlık). İkincisi ise, yargının dayanıldığı bilgi kaynağıyla ilgilidir ve gözleme dayalı çıkarım ile genel bilgiye/tecrübeye dayalı çıkarım arasındaki karşıtlığıdır. Bu karşıtlık çıkarımsal ile varsayımsal ulamlar arasında yer almaktadır (-Ar/-DIr ve -mAll arasındaki zıtlık). Anlaşıldığı gibi çıkarımsal ile varsayımsal türünden yargılar, konuşmacının kesinlik derecesini yansıtmakla birlikte tanıtsallık değerleri de taşımaktadır. Böylece konuşmacı önermesinin olası veya gerekli olarak doğru olduğunu ifade ederken aynı zamanda dile getirdiği yargının ne tür tanıtlara dayanıldığını belirtmektedir.

Bununla birlikte açık tanıtsallık anlamı taşıyan dilbilgisel yapılar, Palmer tarafından ayrı bir ulam oluşturan tanıtsallık kipliği altında sınıflandırılmaktadır. Tanıtsallık kipliği, önermede aktarılan bilginin başka birisinden duyulduğunu veya öğrenildiğini gösteren dilbilgisel yapıları (aktarımsal tanıtsallar) ve konuşmacının önermede aktarılan duruma tanık olup hangi duyu yoluyla durumu algıladığını bildiren yapıları (duyuşsal tanıtsallar) içermektedir. Dahası, yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, aktarımsal ve duyuşsal tanıtsallar farklı türlere ayrılabilir; Böylece, aktarım bildiren yapılar sunulan bilginin i) ikinci elden, ii) üçüncü elden, veya iii) genel olarak herkesten kabul gören bir bilgi olduğunu işaretleyebilir. Duyuşsal tanıtsallar ise Palmer'e göre temel olarak görsel (konuşmacı önermede sunulan olup bitenleri kendi gözleriyle gördüğünü belirtmektedir), görsel olmayan ve işitsel diye ayrılmaktadır. Türkçede tanıtsallığı kodlayan -mİş biçim birimi de önermede içerilen bilginin yabancı bir kaynaktan elde edinildiğini göstermektedir:

5. Kocasıyla aynı evde kalıyormuş.

Ancak ileride gösterileceği gibi -mİş eki aktarım bildirmekle sınırlı kalmayıp sonradan farkedilen bir durumu aktarmak, kuşku, tanıtı dayalı çıkarım bildirmek gibi değişik kiplik işlevleri üstlemektedir.

Palmer, tanıtsallık kipliğini bilgisellikten ayrı bir ulam olarak ele alıyor olsa da, bu iki ulamın bazı noktalarda örtüştüğünü vurgulamaktadır. Böylece bilgisellik kipliğinde sınıflandırdığı çıkarımsal kategorisinin hem yargı hem de tanıtsallık sistemi içerisinde yer alabildiğine işaret etmektedir. Hatırlatalım ki çıkarımsal türünden yargılar tanıtsallık özellikleri de taşımaktadır. Türkçede dolaylık tanıtsallık bildiren -mİş ekinin aynı zamanda tanıtı dayalı çıkarım ifade edebilmesi de bu görüşü desteklemektedir:

6. Bardak kırılmış! (yerde olan cam kırıklarına bakılarak varılan bir ıkarım)

3. Türkçede Bilgisellik Kipliği

3.1. -(A/I)r

Şimdiye kadar -Ar'ın dildeki fonksiyonlarıyla ilgili yapılan birçok çalışmada ve Türk dilbilgisi kitabında, bu biçimbiriminin farklı kullanışları ve işlevlerine dayanılarak zaman, görünüş ve kiplik, her üç ulamın belirticisi olarak tanımlanmaktadır. Genellikle 'geniş zaman' olarak adlandırılan -Ar ekinin, zaman ulamı altında geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gönderiminde bulunabildiği, çoğunlukla ise gelecek zaman gönderimli olduğu görüşlere rastlamaktayız (M. Ergin, 1986: 292; Gencan, 1979: 262; J.Deny, 2012: 353). Bu uç zaman dilimi dışında, -Ar'ın 'her zaman'ı ifade etmesi ve önermelere daimilik kavramı katması, onun geniş zaman, aorist (F.Yavaş, 1982; Lewis, 1967), genel şimdiki zaman (J.Kornfilt, 1997) gibi çeşitli adlandırmalar almasına neden olmuştur. Görünüş eki olarak ele alınırken ise bitmemişlik görünüşü altında, alışkanlık veya süreklilik anlamı ifade eden bir biçimbirim olarak ele alınmaktadır. -Ar'ı genel bir şimdiki zaman olarak tanımlayan Kornfilt (1997: 336), bu biçimbirimle aktarılan önermelerin alışkanlık ve süreklilik çağrışımlarını yarattığından bahsetmektedir. Dolayısıyla, önermede içerilen durumun geçmişte de geçerli olduğu veya gelecekte geçerliliğini koruyacağı önvarsayılmaktadır. -Ar'ın bu görünüşsel özellikleri, ileride görüleceği gibi, genel anlamlı önermelerdeki kullanımını açıklamakla birlikte bilgisel olasılığın dile getirilmesine de olanak sağlamaktadır. -Ar biçimbiriminin kiplik işlevleri konusuna gelince, geleneksel Türk dilbilgisi kitaplarında -Ar'ın bazı kipsel özelliklerine yer verilmesine rağmen, genel olarak kiplik belirticisi olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Fakat kiplik sistemi içinde önemli bir yer tutan -Ar, onun dile getirdiği kiplik değerlerin gözden kaçırılmaması gerekir. F.Yavaş (1982), L.S.Uzun ve Z.E.Emeksiz (2002) ve D.Gül (2012) -Ar biçimbiriminin kiplik işlevleri üzerinde durmaktadırlar. Dilbilgisel yapıların

betimlenmesinde işlevsel bir yaklaşım benimseyen Göksel ve Kerlake (2005) de -Ar yapısının dilde başlıca kiplik değerleri işaretlemek için kullanıldığı ileri sürmektedirler. Gerçekten de kiplik altında geniş işlevselliğe sahip olan -Ar, farklı kiplik türlerinde yer alan kavramları ifade edebilmekle birlikte, bilgisellik kipliği altında da farklı tür yargılar dile getirebilmektedir:

1. Bu maçta bence Fenerbahçe kaybeder. (bilgisellik kipliği, olasılık)
2. Pencereyi açar mısın? (yükümlülük kipliği, ince buyruk)
3. Dünya kendi çevresinde ve güneş çevresinde hareket eder (bilgisellik kipliği, genel geçer bilgi)
4. Ben sana yardım ederim, merak etme. (devinim kipliği, istek/niyet)

Dahası -Ar, kiplik ulamı altında farklı şekillerde yorumlanabildiği gibi, görünüş (alışkanlık) ile kiplik altında yorumlanabilen, çift anlamlı tümceler meydana getirmektedir:

6. Ahmet geç kalkar.

Bu tümcede 'kalkar' eylemi alışkanlık veya bilgisel olasılık, iki eklenti taşımaktadır. Alışkanlık yansıtır gibi yorumlandığında, öznenin genel olarak sergilediği bir davranış söz konusudur (Ahmet her zaman geç kalkar). Eylem olasılık anlamı aktarıyorsa tümce 'Ahmet'in geç kalkma ihtimali var' şeklinde yorumlanacaktır. Örneğin konuşmacı Ahmet'in akşamda geç yattığını biliyorsa geç kalkacağı çıkarımına varabilir. Dikkat edilirse burada bu iki farklı okumalara yol açan unsur -Ar'ın belirsiz zaman gönderimidir. 'Geç kalkar' önermesi zaman bildiren bir belirteçle sunulduğunda anlam belirsizliğinin ortadan kalktığı görülmektedir:

7. Ahmet *yarın* sabah geç kalkar. (bilgisel olasılık)

8. Ahmet *her zaman* geç kalkar. (alışkanlık)

Bu bölümde -Ar biçimbirimiyle ilgili alanyazında ileri sürülen görüşler ve tanımlamalara yer verdikten sonra, bu biçimbirimin bilgisellik kipliği içindeki yeri ve dile getirdiği yargı biçimlerine odaklayacağız. Ancak şimdiden belirtmemiz gerekir ki geleneksel Türk gramerlerde zaman, görünüş ve kip ulamlarının ayrı dilbilgisel kategoriler olarak ele alınmadığı için, çekimli fiillere getirilen eklerin sınıflandırılması zaman, görünüş ve kip ulamları altında yer almayıp 'Bildirme Kipleri' ve 'Tasarlama Kipleri' diye ikili bir sınıflanma mevcuttur³ (Z.Korkmaz, 2003; T. Banguoğlu, 1986; T. Gencan, 1979; F. Türkyılmaz, 1999). Bu sınıflanmaya göre çekimli fiillere getirilen ekler, başlıca zaman ifadesi içerip içermediğine göre ayrıldığı görülmektedir. Böylece, zaman gönderimleri olan ve bildirme işlevinde bulunan 'Bildirme Kipleri' (-DI, -mİş, -Iyor, -AcAk, -Ar) ve açık bir zaman ifadesi taşımayan, kipsel özellikler sergileyen 'Tasarlama Kipleri'(istek kipi: -A, şart kipi: -sA, gereklilik kipi: -mAll, emir kipi: sıfır ek), fiil çekim tablosunu oluşturmaktadır. Fakat böyle bir sınıflanmada zaman, görünüş ve kip ulamları iç içe girmiş durumdadır ve bu dilbilgisel ulamları işaretleyen yapıların tanımlanmasını zorlamaktadır. Bununla birlikte zaman ekleri olarak tanımlanan biçimbirimlerinin betimlenmesinde, onların sergiledikleri kipsel veya görünüşsel özellikler 'zaman eki' başlığı altında sunulduğu da görülmektedir.

Bildirme kipleri altında sınıflandırılan -Ar 'geniş zaman' da, adından anlaşıldığı gibi, zaman eki olarak ele alınmaktadır. Ancak -Ar'ın dildeki temel işlevleri söz

³ 'Kip' terimi Türkçe dilbilgi kitaplarında kipliğin dilbilgisel ifadesi olan kip ulamı değil fiillerin girdikleri çekimsel kalıplara, aldıkları biçimleri anlamına gelmektedir.

konusu olunca, istek/rica, alışkanlık, genellik belirtme gibi zaman dışı kullanımları üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte -Ar biçimbirimi 'bildirme kipleri'nde sınıflandırılırken ona başlıca bildirme, haber verme işlevi yüklenmektedir, dolayısıyla kip bakımından tarafsız önermeler meydana getirdiği ima edilmektedir. Fakat belirsiz bir zaman eki olarak karşımıza çıkan -Ar, bildirim niteliğinde olan önermeler dile getirmekten çok kiplik yorumları taşıyan önermelerin anlatımında bulunmaktadır. M.Ergin -Ar ekinin taşıdığı zaman ifadesine değinirken şunları söylemektedir: “Geniş zaman ekleri ile anlatılan gelecek zaman kesin gelecek zaman değil, ihtimali gelecek zamandır. Geniş zaman eklerinin kesin bildirme yerine böyle ihtimal ifade etmeleri geniş zaman çekimini bildirme kipleri arasında tasarlama kiplerine yaklaşan bir kip durumuna sokar (Ergin, 1986: 291 - 292)”. Fiil çekim eklerinin zaman ifadesi taşıyıp taşımadığına göre sınıflandırılması, fiil çekiminde dile getirilen zaman kavramı görünüş ve kiplikten daha temel bir kavram olarak algılandığından kaynaklanmaktadır. Z. Korkmaz (2003: 570) kipin kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabildiğini ileri sürmektedir. Aynı görüşte olan Banguoğlu (1986: 442) da fiil çekiminde zamanın 'esas' olduğunu söylemektedir. Bu tanımlamalara göre -Ar biçimbiriminin öncelikle zamansal özellikleri üzerinde durulması doğaldır. Fakat zaman, fiil çekiminde zorunlu dilbilgisel bir kategori olduğunu söyleyemeyiz.

-Ar'ın taşıdığı zaman ifadesine gelince onun zaman üstü anlatımı ve geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gönderimleriyle beraber 'daimilik' ifade etmesi, tümcelerde zaman bildirmek için değil, başka kavramların anlatımını karşılamak üzere kullanıldığını göstermektedir. Bu biçimbiriminin zaman sistemi içinde belirtisiz olması ise Eski Türkçeden beri görülmektedir (bknz. M.Erdal 2004: 263). -Ar'ın ifade ettiği alışkanlık, genellik, süreklilik, olasılık, niyet/istek

anlamları ise görünüş ve kip ulamlarında yer alan kavramlardır, taşıdığı zaman ifadesi de bu kavramların beraberinde getirdikleri gönderimsel bir anlamdır. Banguoğlu'nun da açıkça belirttiği gibi, -Ar “zaman içinde kendiliğinden pek belirli bir yeri olmayıp kullanışa göre değişebilir (Banguoğlu, 1986: 462)”. Fakat -Ar ekinin farklı kullanımları dilbilgisel bir kategoriye bağlanmadıkça, -Ar'ın dilbilgisel işlevi belirsiz kalmaktadır. Göksel ve Kerslake (2005: 288) bu konuda daha aydınlatıcı bilgiler verirken, -Ar biçimbiriminin taşıdığı zaman ifadesinin, işaretlediği kiplik anlamına bağlı olarak belirlendiğini savunmaktadırlar. -Ar biçimbiriminin asıl işlevi ise, Göksel ve Kerslake'ye göre dilde farklı kiplik değerlerini işaretlemektir.

Şimdi -Ar ile aktarılan, farklı okumaları olan aşağıdaki örneklere bakacak olursak (9)'da alışkanlık, (10)'da değişmez doğruluk değeri içeren genel anlamlı bir önerme, (11) ve (12) örneklerinde ise, sırasıyla bilgisel olasılık ve niyet bildirilmektedir:

9. Defne işe her gün tramvayla gider.

10. Güneş doğudan doğar.

11. Yarın belki geç kalırım.

12. Ben sana bir yer ayarlarım.

Verilen örneklerde -Ar değişik anlamların aktarılmasını sağlamaktadır. İlk iki örneklerde zamandan bağımsız, her zaman geçerli olan bir durum betimlenmekte, (11) ve (12) örneklerinde ise -Ar olasılık ve niyet/istek bildirmektedir ve gelecek zaman gönderiminde bulunmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta var ki, gelecek zaman ifadesi bilgisel olasılık ve niyet kavramlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Lyons'un (1977) işaret ettiği gibi,

geleceğin zamanla ilgili olduğu ölçüde kiple de ilgilidir ve gelecek zaman birçok dilde tümcelere kipsel sezdirimleri kazandırmaktadır. Üstelik Türkçede gelecek zamanın anlatımı -AcAk⁴ ekiyle gerçekleşirken, -Ar gelecek zaman gönderimli olduğunda konuşmacının tutumu ön plandadır ve aktarılan önerme kiplik değerleri içermektedir:

13. Bizimle konsere gelecek misin?

14. Bizimle konsere gelir misin?

(13)'te -AcAk kullanımıyla konuşmacı bir olayın gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceğiyle ilgili bilgi almak için bir soru sormaktadır. (14)'te ise konuşmacı aynı soruyu -Ar ile aktarırken, karşısındaki kişinin konsere gelip gelmeyeceği hakkında bilgi almak için değil, teklif biçiminde sunmaktadır. Önermede bulunma, teklif yapma gibi söz eylemleri genel olarak kiplik altında incelenmektedir. Ayrıca, önceden değinildiği gibi, -Ar ince buyrukların anlatımında bulunabilir, bu durumlarda da yükümlülük kipliğini işaretlemektedir:

15. İsminizi buraya yazar mısınız?

16. Ahmet, derse başlar mısın?

(Underhill, 1976: 148)

17. Bu kitapları okursun, iki gün sonra getirirsin.

(Gencan 1979: 263)

⁴Ancak Göksel ve Kerslake'nin (2005: 299) belirttiği gibi -AcAk eki bazı durumlarda ol- yardımcı fiilin gövdesine getirilerek bilgisel olasılık anlamını karşılayabilmektedir. 'Olacak' yapıyla ifade edilen olasılık ise Göksel ve Kerslake'ye göre anında doğrulanabildiği tahminler için kullanılmaktadır:

A. -Zarflar nerede?

B. -İkinci çekmede olacaklar.

Bunlardan anlaşıldığı gibi, -Ar biçimbiriminin 'geçmiş-şimdiki-gelecek' zaman dizgesi içinde belirtisiz bir biçimbirim olarak karşımıza çıkması ve onun içerdiği zaman ifadesi hep bağlama göre çözümlenebilir olması, -Ar'ın dilbilgisel işlevinin zaman işaretlemek için olmadığını göstermektedir.

F. Yavaş (1982) 'The Turkish Aorist' isimli makalesinde, -Ar biçimbiriminin iki temel işlevinin i) istek bildirmek ve ii) tümcenin öznesine kalıcı sayılabilecek karakteristik özellikler yüklemek olduğunu belirtmektedir. Burada daha soyut olan, dolayısıyla farklı yorumlara yol açan 'karakteristik bir özellik gösterme' işlevi üzerinde biraz durarak, onun kiplik okumalarına izin verdiği görülecektir. Yavaş -Ar/-Iyor biçimbirimlerinin alışkanlık bildirdiğinde eşanlamlı olduğu yaygın olarak kabul gören görüşünden farklı olarak, -Ar'ın, -Iyor'un aksine, devamlı bir şekilde tekrarlanan bir davranış betimlemekle sınırlı kalmayıp tümcenin öznesini belli bir davranışa göre nitelendirme işlevinde bulunduğunu ileri sürmektedir. Böylece aşağıdaki önermelerde -Ar ve -Iyor biçimbirimlerinin ilk bakışta her ne kadar aynı işlevi (alışkanlık) yerine getirdikleri görünüyorsa da, (18)'de öznenin alışageldiği bir davranış söz konusudur. (19)'da ise -Ar, öznenin önermede aktarılan eylemi her zaman yerine getirdiğini göstermektedir, özneyi özgülendiren bir davranış aktarmaktadır (Yavaş, 1982: 44 - 45):

18. Babam işe otobüs ile gidiyor.

19. Babam işe otobüs ile gider.

İ.Savaşır (1986: 139 - 140) Yavaş'a gönderimde bulunurken, Ar'ın 'karakteristik özellik bildirme' anlamsal özelliğinden yola çıkarak, bu biçimbiriminin yetenek bildirmek için de kullanıldığını savunmaktadır. Örneğin 'Ahmet bu işi yapar'

önermesi 'Ahmet bu işi yapma kapasitesi var' şeklinde yorumlanabilir, bu durumda ise 'yapar' eylemi devinim kipliği çerçevesinde (yetenek) yorumlanacaktır. Jendraschek G. (2011) de, -Ar'ın, öznenin aktarılan eylemle ilgili niyeti, içsel özellikleri (yetenek gibi) ve uzun bir süre için tekrarladığı bir davranışı işaretlediğini ileri sürmektedir.

Göksel ve Kerslake (2005: 297) -Ar ve -Iyor arasındaki farklılığına değinerek, -Ar'ın genel bir kural, -Iyor'ın ise gözlemlenen bir olay aktardığını iddia etmektedirler:

20. Para mutluluk getirmez.

21. Para mutluluk getirmiyor.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 295)

(20)'de herkesten bilinen bir gerçek, genel kural niteliğinde olan bir önerme aktarılırken (nesnel bilgisellik), (21)'de konuşmacı sadece gözlemini aktarmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden görüldüğü gibi -Ar ile aktarılan önermeler farklı şekillerde yorumlanabilir. Diğer yandan 'babam işe otobüs ile gider', 'Ahmet bu işi yapar', 'para mutluluk getirmez' önermeleri her ne kadar farklı yorumlar taşıyor olsa da, üst bir sınıflandırmayla genel anlamlı önermeler kapsamına girmektedir. Bu tür önermeleri dile getiren biçimbirimler ise, alanyazında *genel anlamlı kiplik işaretleyicileri* (generic modals) olarak tanımlanmakta ve onların hem kiplik hem görünüş değerleri taşıdıkları görüşler yer almaktadır (Bybee vd., 1994: 151). -Ar biçimbiriminin genel anlamlı önermelerdeki kullanımına değinen Dahl (1995: 419), onun zaman-görünüş

sistemi içinde daha belirli bir yerinin olması beklendiğini söylemektedir ve onun taşıdığı genellik anlamının bu geçici dilbilgisel aşamayı yansıttığını ileri sürmektedir. Dahl ayrıca, -Ar'ın genellik işaretleyicisi olarak varlığını sürdürmeyeceğini öngörmektedir. Fakat yine de Dahl'nın, genelliğin işaretlenmesini dildeki zaman-görünüş sistemine bağlaması, genel anlamlı önermelerde yer alan eylemleri temelde zamansal-görünüşsel özellikleri açısından ele aldığını göstermektedir. Ancak genellemelerin anlatımını karşılayan -Iyor ile -Ar ekleri arasındaki seçim önermelerde zamansal veya görünüşsel bir ayırım meydana getirmek için değil, konuşmacılar genellemelerde bulunduğu bu biçimbirimlerinin seçimiyle kipsel olan (-Ar ile sunulan) ile kipsel olmayan (-Iyor'la sunulan) önermeleri dile getirmektedir. Daha önce de değinildiği gibi Göksel ve Kerslake -Iyor ve -Ar ile aktarılan genel anlamlı önermelerde, gözlemlenen bir olay/genel kural karşıtlığının ortaya çıktığını ileri sürmesiyle -Ar'ın asıl kipsel fonksiyonunu vurgulamaktadırlar.

Yavaş (1982: 46 - 47), genel anlamlı önermelerin başlıca işlevinin karakteristik özellik bildirme olduğunu ileri sürerken, -Ar'ın bu tür önermelerdeki kullanımını açıklamaktadır:

22. Kuşlar uçar

23. Babam sigara içer

Yukarıdaki önermeler mantıksal yapısı açısından⁵ her ne kadar farklı anlamsal içeriğe sahip olsa da, Yavaş'a göre, her iki önermede tümcenin öznesine kalıcı

⁵'Kuşlar uçar' ile 'babam sigara içer' önermeleri mantıksal yapısı açısından farklı doğruluk değerleri taşımaktadır: Birinci önermenin geçerli sayılabilmesi için her zaman doğruluk değerine sahip olması gerekir, yani eylemde aktarılan durum istisnasız olarak 'kuş' türüne ait olan tüm varlıkların sergilediği bir özelliktir. 'Babam sigara içer' önermesinde ise eylemin, özne tarafından konuşma zamanında yerine getirilmediği durumlarda da geçerlidir. Ayrıca birinci önermede eylem bir türe ait karakteristik özellikler kazandırırken ikinci önermede karakteristik özellikler belli bir varlığa aittir.

sayılabilecek özellikler yüklenmektedir ve ikisi de üst bir sınıflandırmayla genel anlamlı önermeler kapsamına girmektedir. Buraya kadar söz ettiğimiz -Ar'ın 'karakteristik özellik bildirme' anlamsal özelliği özne-yüklem arasındaki ilişkisine dayandırılmaktadır. Ancak -Ar biçimbiriminin genel anlamlı önermeleri dile getirdiğinde, tümcelerdeki fonksiyonu sadece özneyi belli bir davranışa göre nitelendirmek için değil, tüm önermeyi kapsayan (sentential scope), önermenin gerçekliğiyle ilgili bir nitelendirme yapmak işlevindedir. Böylece yukarıdaki önermeler bilgisel yapısı açısından değişmez doğruluk değeri taşıırken objektif bilgisellik kipliğinin birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan genel anlamlı önermeler objektif bilgisellik kipliği dışında farklı kiplik yorumları taşıyabilir ve bu kipsel değerler kendilerini tümcelerın yüzeysel yapısında göstermekten çok, üstü kapalı bir şekilde tümcelerdeki anlamsal içeriğinde kapsamaktadır (covert modality). Krifka ve diğerleri'nin (1995) verdikleri aşağıdaki örneklere bakacak olursak, (24.i) ve (24.ii) genel anlamlı önermeler, sırasıyla kiplik anlamı taşıyan (25.i) ve (25.ii) örneklerinin karşılığı sayılmaktadır:

24. i) A gentleman opens the door for ladies

'Bir beyefendi bayanlara kapı açar'

ii) A turtle lives for a long time span

'Kaplumbağalar uzun süre yaşar'

25. i) A gentleman must open the door for ladies

'Bir beyefendi bayanlara kapı açmalı'

ii) A turtle can live a long time span

'Kaplumbağalar uzun süre yaşayabilir'

Burada genel anlamlı önermelerin anlamsal yapısı hakkında geliştirilen tüm

kuramların tanımlamasını yapmak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır, ancak -Ar genel anlamlı bir biçimbirim olarak birçok bakış açısından ele alınabilir ve genel anlamlı önermelerin sınıflandırılmasına göre onun başlıca zaman, görünüş veya kip ulamlarının işaretleyicisi olarak betimlenecektir. Nitekim genel anlamlı önermeler 'genel kiplik' (W.Abraham ve E.Leiss, 2008), 'alışkanlık/bitmemişlik görünüşü' (Comrie, 1976; Dahl, 1995), hatta 'genel zaman' başlıkları altında sunulması, bu önermeleri dile getiren biçimbirimlerinin zaman-görünüş-kip ulamlarına yakışan özellikler sergiledikleri görünmektedir.

L.S. Uzun ve Z. E.Emeksiz (2002) -Ar'ın anlamsal ve sözdizimsel yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler verirken, onun önceki çalışmalardan farklı olarak zaman ve görünüş kategorileri değil yalnızca kip ulamını yansıttığını ileri sürmektedirler. Böylece Uzun ve Emeksiz'e göre -Ar'ın bilgisellik kipliği altında nesnellik veya öznellik kiplik değerlerini işaretlediğini belirtmektedirler. Nesnellik genel anlamlı önermelerde kullanıldığında ortaya çıkmaktadır, öznellik anlamıyla ise konuşmacının tutumunu yansıtan tümcelerde bulunmaktadır. -Ar'ın temel anlamsal özelliklerinden biri olan tümcelerdeki eylemlerin uzun bir süre için tekrarlandığını göstermek, önermelerde bir devamlılık, hatta bir 'daimilik' anlayışı taşımaktadır. Ancak bu anlamsal özellik, birçok dilbilimciler tarafından görünüşsel olarak değerlendirilirse de, Uzun ve Emeksiz'e göre (2002: 136 - 137) -Ar biçimbiriminin 'noktasal gönderimli' olduğundan kaynaklanmaktadır. Yani -Ar belli bir zaman aralığına gönderimde bulunamayıp eylemlerin 'bütüncül görünümü'nü yansıtmakta ve böylece genel anlamlı önermelerin ifade edilmesine olanak sağlamaktadır. -Ar'ın, -Iyor'un aksine, belli bir zaman aralığına gönderimde bulunan belirteçlerle birlikte bağdaşmaz olması da bu görüşü desteklemektedir. Böylece (26)'da belli bir zamansal yerleştirme belirtmeyen 'her akşam' belirteciyle her iki biçimbirimin kullanılabilirdiği

görülmektedir. Buna karşı (27)'de 'son günlerde, birkaç akşamdır' gibi gösterici niteliğinde olan zaman belirteçlerle sunulan tümce sadece -Iyor'un kullanımıyla kabul edilebilir:

26. Can her akşam televizyon izler/izliyor.

27. i) Can *son günlerde/birkaç akşamdır/artık/şu günlerde her akşam televizyon izler.

ii) Can son günlerde/birkaç akşamdır/artık/şu günlerde her akşam televizyon izliyor.

(Uzun ve Emeksiz, 2002: 136)

Bundan anlaşıldığı gibi, Türkçede bitmemişlik görünüşü altında tekrarlılıkla birlikte alışkanlık görünüşünün -Iyor ile işaretlediğini, -Ar ekiyle ifade edilen alışkanlık ise genel anlamlı önermelerde yattığı görülmektedir. -Ar'ın alışkanlık anlamıyla sadece genel anlamlı önermelerde bulunması ise onun görünüşsel işleviyle birlikte kipsel işlevleri de üstlediğini göstermektedir. Çünkü her ne kadar genel anlamlı önermeler alanyazında genellikle görünüş kategori altında sınıflandırılıyor olsa da, önceden değinildiği gibi, bu önermeleri dile getiren biçimbirimler daha uygun bir biçimde genel anlamlı kiplik işaretleyicileri olarak tanımlanabilir. Nitekim Dahl (1995: 415), genel anlamlı önermeler (özellikle de 'Güneş doğudan doğar' gibi değişmez bir doğruluk değeri taşıyanlar) zaman veya görünüş belirteçleriyle işaretlendiği durumlarda da, bu biçimbirimlerin zaman-görünüş sistemi içinde en belirtisiz seçimini oluşturduğunu belirtmektedir (minimal marking tendency). Gerçekten de, -Iyor'un genellemelerin anlatımında bulunmasına rağmen, değişmez bir doğruluk değeri ifade eden genel anlamlı önermelerin sadece -Ar'ın kullanımıyla dile getirilmesi, -Ar biçimbiriminin -Iyor'dan daha belirtisiz görünüşsel özellikler sergilediğini

göstermektedir.

Özetlemek gerekirse, -Ar ekinin taşıdığı zaman ifadesi işaretlediği kiplik değerlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu durum -Ar'ın dildeki işlevinin zaman bildirmek olmadığını göstermektedir. Bitmemişlik işareteyicisi olarak ele alındığında ise meydana getirdiği genel anlamlı önermelerin kiplik anlamlarından tamamen sıyrılmış olmadığını da gördük. Son olarak -Ar biçimbiriminin hem görünüş sistemi içinde -Iyor ile, hem zaman sistemi içinde -AcAk ile bulunduğu karşıtlık ilişkisinin, onun kipsel özellikleri dikkate alınmadan yeterince açıklanamadığı görülmektedir. Bu yüzden -Ar biçimbiriminin asıl işlevinin tümcelere kiplik değerleri kazandırmak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak genel anlamlı bir belirteç olarak karşımıza çıkan Ar'ın işaretlediği kiplik değerleri, büyük ölçüde bağlama ve pragmatik ölçütlere göre belirginleşmektedir. Ayrıca diğer kiplik ekleriyle (-Abil, -mAII, -mIş) kıyasla çok daha geniş bir kullanıma sahip olan -Ar, onu genel bir kiplik işareteyicisi olarak değerlendirmemizi gerektirmektedir.

Biz bu çalışmada bilgisellik kipliğinin belirtisi olarak ele aldığımız -Ar biçimbiriminin, bu kiplik türü altında iki farklı bilgisel değeri işaretlemek üzere kullanıldığı görülecektir. Böylece -Ar'ın genel anlamlı, genel geçer doğruluk taşıyan önermelerin aktarılmasını sağlamasının yanı sıra, bilgisel olasılık yansıtan önermeler de (öznel yargılar) dile getirmektedir. Ancak ikinci tür önermelerde aktarılan eylem/durumun gerçekleşme olasılığı sadece gelecek zamanda vardır. Genel anlamlı önermeler ise doğal olarak zaman bakımından her zaman geçerli olan durumları aktarmaktadır. Aşağıdaki örneklerden birincisinde genel geçer bir bilgi, ikincisinde ise bilgisel olasılık ifade edilmektedir:

28. Güneş doğudan doğar.

29. Yarın bizimle onlar da gelirler.

Bu iki farklı bilgisel değerlerin -Ar ile işaretlenmesi, onun nesnel ve öznel bilgisellik kipliği altında yorumlanmasına yol açmaktadır. Böylece bilgisellik kipliği altında genel önermelerin aktarılmasında kullanıldığında -Ar, değişmez bir doğruluk değeri taşıyan önermeler dile getirip nesnel kipliğini yansıtmaktadır. Öznel kipliğini yansıttığında ise, yargı niteliğinde olan öznel önermeler meydana getirip bilgisel olasılık bildirmektedir. Aynı zamanda değişmez doğruluk değeri taşıyan 'Güneş doğudan doğar' türünden önermeler dışında, nesnel kipliği, genel olarak kabul gören, bilinen bir gerçek olarak sunulan önermelerde de yansımaktadır. Bu yüzden öznelerarası kipliği terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır (Nuyts 2001, Portner 2009). Böylece, toplumda konuşmacılar arasında paylaşılan inançlar dile getiren kalıplaşmış ifadeler ve atasözleri -Ar ile aktarılmaktadır:

30. Derdini saklayan derman bulamaz.

31. Bal olan yerde sinek de bulunur.

Öznel kullanımıyla -Ar, gelecekte bilgisel olasılık bildirmek görevindedir. Bu anlamsal özelliğiyle -Ar daha ileride ele alınacak diğer bilgisel belirteçlerle birlikte (-Abil, -mAll, -DIr, -mIş) bir yargı sistemi oluşturup Palmer'in bilgisellik kipliği altında sınıflandırdığı varsayımsal ulamının işaretleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Varsayımsal işaretleyiciler, Palmer'e göre, konuşmacının genel bilgisi ve tecrübesine dayanarak bir çıkarıma vardığını göstermektedirler. Aşağıdaki örneklerden görülebildiği gibi, -Ar ile aktarılan öznel yargılar bu

anlamsal özellikleri taşımaktadırlar:

32. Evden şimdi çıkarsan Ankara'da iki saatte olursun.

(Ankara'ya mesafe yolu hakkında genel bilgi)

33. Ayşe heyecanlı etkinliklerden çok hoşlanır, yarınki konsere de gelir.

(Ayşe'nin tercihlerini bilen konuşmacı, onun konsere gelmesi olası saymaktadır).

34. Dünya Kupasını Almanya alır.

(Almanya iyi bir futbol takımının olduğu hakkında genel bilgi)

Dikkat edilirse (33) örneğinde 'hoşlanır' eylemiyle bir genelleme yapılmaktadır, -Ar eki olasılık anlamıyla değil, genellik anlamı taşır. Varsayımsal türünden yargıların genel bilgi ve tekrarlanan tecrübelerle dayalı olması ise, bizi -Ar'ın varsayımsal anlamının genellik anlamından türetilmiş olabileceği sonucuna götürebilir:

35. Ahmet her akşam evde olur. (genellik)

→ Ahmet bu akşam sekiz dokuz gibi evde olur. (öznel yargı)

36. Doktorlar çok saat çalışır. (bilinen bir gerçek)

→ Doktor olursan çok saat çalışırsın. (öznel yargı)

(35)'te Ahmet'in akşamlarda genel olarak evde olduğu bilgisinden yola çıkarak onun gelecek bir zamanda aynı saatlerde evde olma olası olduğunu ifade etmektedir. Aynı biçimde (36)'da de konuşmacı doktorların çok saat çalıştıkları genel bilgisine dayanarak birisinin doktor olunca çok saat çalışacağını varsaymaktadır. Böylece genellemelerde içerilen gelecek olasılığı, -Ar'ın bilgisel anlamına izin vermektedir.

Koşul tümcelerinde geniş bir ölçüde kullanılan -Ar biçim birimi, tekrar gelecekle ilgili açık bir olasılık ifade etme işlevindedir. Göksel ve Kerlake (2005: 421 - 430) -Ar ile -sA ekinin birleşimi sonucu ortaya çıkan *kestirimsel koşulun* (predictive conditionals), “bilinmeyen bir geleceğe, varsayımsal bir dünyaya veya hala gerçekleşmiş olmayan bir eyleme” ilişkin olduğuna göre, koşulun yerine getirilmesi olasılığının açık olduğunu ileri sürmektedirler:

37. Devlet önümüzü açarsa ekonomiye çok şey kazandırırız.

Bunun tersine -Iyor, -mİş, -DI, -AcAk eklerinin -sA ile birleşimleri, Göksel ve Kerlake'ye göre *bilinebilen koşul* içeren tümceleri dile getirmektedir. Tümcelerdeki eylemin şimdiki, geçmiş ve kesin (planlanmış) bir gelecek zamana gönderimde bulunduğundan dolayı koşulun yerine getirilip getirilmediği/getirilmeyeceğiyle ilgili bilgi edinmek mümkündür. -sA eki bu durumlarda olgu adlı (factive) bir eyleme getirilmektedir:

38. Tanju futbol oynuyorsa iyileşmiş olmalı.

(Göksel ve Kerlake, 2005: 430)

(38)'de konuşmacı çıkarımını 'olmalı' yapısıyla aktarırken bulunduğu tahminin gözlemlenebilen olaylardan kaynaklandığını göstermektedir. Aynı önerme 'Tanju futbol oynadığına göre iyileşmiş olmalı' şeklinde yorumlanabilir.

Aynı zamanda koşul tümcelerinde -Ar ile aktarılan varsayımlar, koşulun gerçekleşmiş olması durumunda da ifade edilen varsayım ortadan kalkmaz. Yani koşul tümceciğindeki eylem ile varsayım ifade eden ana tümceciğindeki eylem

arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi yoktur. Bu durum -AcAk ile -Ar ekiyle işaretlenen eylemlere baktığımızda daha açık bir şekilde görülmektedir:

39. Koşarsan düşeceksin/düşersin.

Bu tümcede 'düşersin' eylemi sadece bir varsayım aktarmaktadır; aktarılan koşulun (koşarsan) yerine getirilmesi durumunda da eylemin (düşersin) gerçekleşeceği kesin değildir. -AcAk ekiyle aktarıldığında ise eylemin gerçekleşmesi tamamen koşula bağlıdır.

Özetlemek gerekirse, -Ar genel anlamlı önermelerin anlatımında bulunurken nesnel kiplik değeri taşımaktadır, başka deyişle konuşmacı önermenin doğruluğuna kendi yorumunu eklemeyip yalnızca bilinen bir gerçek dile getirmektedir. -Ar varsayımsal türünden yargıları dile getirdiğinde, konuşmacının önermenin doğruluğuna dair inancını yansıtmakla birlikte, varılan çıkarımın konuşmacının genel bilgi ve tecrübesine dayalı olduğunu bildirmektedir. İleride gösterileceği üzere -Ar ile aktarılan öznel yargılar, yansıttığı kesinlik derecesi bakımından -Abil ile -mAll arasında bir yer almaktadır. Böylece -Abil ekiyle ifade edilen önermeler konuşmacıya göre yanlış ya da doğru, her iki doğruluk değeri alabilirken, -Ar ile aktarılan önermeler, her ne kadar konuşmacının kesin olmadığı anlamına geliyor olsa da, aslında konuşmacının önermesinin doğruluğuna inandığını göstermektedir. Bilgisel gereklilik yansıtan -mAll ile kıyasla ise -Ar daha düşük kesinlik derecesi bildirmektedir. -mAll ile aktarılan çıkarımların belli kanıtlara dayalı olduğu için, konuşmacı önermesinin doğru olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir.

3.2. -Dİr

Alanyazında farklı başlıklar altında incelenen -Dİr parçacığının, onun bir koşaç (copula), bildirme eki ya da kiplik işaretleyicisi olarak anıldığı görülmektedir. i- (<er-) ek fiilinin şimdiki zaman/geniş zaman çekiminde üçüncü şahıslarda yer alan bu ek, hem isim soylu sözcüklere hem fiil çekimine getirilerek anlatıma bildirme, genellik, kesinlik, olasılık, ihtimal, varsayım, kuvvetlendirme/pekiştirme gibi değişik anlamları katmak üzere kullanıldığından söz edilmektedir. Kiplik çerçevesinde ise temelde bilgisel anlamları işaretleyen -Dİr, bilgisel olasılıktan kesinliğe kadar çeşitli bilgisel değerleri kapsayan bir ek olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Göksel ve Kerslake (2005: 298) -Ar ve -Dİr ile dile getirilen varsayımların tümcede 'belki', 'kesinlikle' gibi bilgisel belirteçler bulunmadığı zaman genelde 'herhalde' anlamını taşıdığını iddia etmektedirler. Dilbilimciler arasında yaygın kabul gören başka bir görüş ise, -Dİr parçacığının isim tümcelerdeki fonksiyonu fiil tümcelerinde bulunan -Ar biçimbiriminin karşılığı olduğudur (Sansa, 1986; Aksu-Koç, 1995; Göksel ve Kerslake, 2005). Bu görüş Türkçede genel anlamlı önermelerin ve genel geçer gerçeklerin bu iki ekle işaretlendiği gözleminden desteklenmektedir. Kaldı ki -Dİr, 'geniş zaman'da olan *turur* yardımcı fiilinin kalıntısı olup, onun -Ar ile ortak anlamsal özellikler sergilemesi doğaldır.

Geleneksel çalışmalar ve dilbilgisi kitaplarında rastlanan başka bir görüş, -Dİr'in temelde üçüncü şahıslarda yüklemleştirici bir ek olarak işlev gördüğüdür (G. Lewis, 1967; H.Ediskun, 1988). Bu yaklaşım Dİr'in i- yardımcı fiilinin 'şimdiki/geniş' zaman çekiminde üçüncü şahıslarda bulunduğundan kaynaklanıp, aynı çekimde yer alan 1. ve 2. şahıs eklerinin isimlere getirildiğinde yüklemleştirici işlevi üstlediği gibi, -Dİr de 3. şahıslarda aynı işlevle kullanıldığı düşünülmüştür. 'Ana yardımcı fiil' veya 'isim fiili' olarak da anılan i- fiilinin

şimdiki zaman çekiminde yer alan ekler (-Im, -sIn, -DIr, -Iz, -sInIz, -DIrIAr), bildirme ekleri olarak da adlandırılmaktadır; birinci ve ikinci şahıs ekleri er- (sonradan i-'ye dönüşen) fiilinin çekiminden, üçüncü şahıslardaki ise başka bir yardımcı fiilden, tur- (=durmak) fiilinin geniş zaman çekiminden ileri gelmektedir (turur > durur > -dur). M.Ergin -DIr'in tarihi gelişimi şöyle açıklamaktadır:

“Eski Türkçede ana yardımcı fiil önce yalnız er- idi [sonradan i-şekline dönüşen], üçüncü şahıslarda da er- kullanılırdı. Sonradan buna tur- yardımcı fiili de katılmıştır. İşte Eski Türkçede üçüncü şahısların *turur, tururlar* yardımcı fiili *aynı fonksiyonla* Batı Türkçesine de geçmiş ve bildirme üçüncü şahıslarının temelini teşkil etmiştir (Ergin, 1986: 316)”.

i-ek fiilinin dildeki temel işlevlerinden biri ise isim soylu kelimelere eklenerek, onları yargı bildiren bir yükleme dönüştürmektir (Deny, 2012; Lees, 1972; Kornfilt, 1996). Lees'in (1972) isim soylu yüklemelerin türetilmesine dair önerdiği analize göre, isimden sonra bulunan şahıs ekleri direk isim kökü veya gövdesine değil, sıfır ekle işaretlenen 'şimdiki zaman' üzerine gelmektedir⁶ (Lees, 1972'den aktaran Sezer, 2001, s. 25). Şimdiki zaman ise yine sıfır ek biçiminde olan i-koşacından sonra gelmektedir. Böylece 'hastayım' isim yüklemi şu şekilde analiz

⁶ Dahası Lees (1972) i-koşacı sadece isim soylu kelimelere değil bütün çekimli fiillerin kurulmasını da sağladığını – -DI ve -sE ekleriyle kurulan çekimler hariç – öne sürmektedir (Lees, 1972'den aktaran Sezer, 2001, s. 25). Lees ile aynı görüşte olan Kornfilt (1996) de *On Copular Clitic Forms in Turkish* adlı kapsamlı makalesinde, i-koşaç aracılığıyla kurulan çekimli fiiller üzerine odaklayarak i-DI/-(y)DI, i-mIş/-(y)mIş ve i-sE/-(y)sE ile kurulan birleşik çekimler dışında, geleneksel olarak 'basit çekimler' diye betimlenen fiil çekimlerinin de (görülen geçmiş zaman -DI ve şart/dilek -sE ekleri hariç) aslında **partisip + i-koşacının** şimdiki zaman çekiminden meydana geldiğini, dolayısıyla bu çekimler de 'birleşik' olduğunu ileri sürmektedir. Böylece 'geleceksin', 'geliyorsun' vs. gibi basit çekimler 'gelecek-Ø-sin' ve 'geliyor-Ø-sun' şeklinde analiz edilecektir, i-koşacı ise sıfır ekle işaretlenmektedir. Böylece Kornfilt önceki çalışmalardan farklı olarak 'basit fiil çekimleri'nde -Ar, -Iyor, -mIş ve -EcEk eklerinden sonra getirilen şahıs eklerinin asıl fiilin çekimleri olmadığını, i-koşacının şimdiki zaman çekiminden meydana geldiğini iddia etmektedir.

edilecektir:

hasta - i - Ø - yIm
isim Koşaç Şimd.Zmn 1.tekil

> hasta - Ø - Ø - yIm

> hasta-yım

Ortada çıkan yüklem ise bildirme kipindedir. Fakat şimdiki\geniş zaman gönderimi olan ve bildirme ifadesini karşılayan 1. ve 2. şahısların işaretlenmesi belli ekleriyle gerçekleşmesine karşı, 3. tekil ve çoğul şahıslar sıfır ekle işaretlenmektedir. Bu demek ki 'hasta' sözcüğü tümcede isim olarak bulunabildiği gibi, yüklem görevinde de bulunabilir ve beraberinde şimdiki/geniş zaman, bildirme kipi ve 3. şahıs dilbilgisel kategorilerinin ifadesini getirmektedir:

1. Ali hasta(dır).

Öyleyse üçüncü şahıslarda alternatif olarak kullanılan -Dir parçacığı yüklemleştirici olarak işlev görmek ötesinde, başta bilgisel olmak üzere başka özel işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Ancak Lewis'in (1967: 97) belirttiği gibi, yazılı dilde yüklemi isim olan bazı tümcelerde -Dir'in getirilmemesi, tümcenin tamamlanmamış olduğu izlenimini yaratabilir. İsme getirilen -Dir ise ismin yüklem görevinde olduğunu belirginleşmektedir.

2. i) En çok sevdiğim şair Nedimdir.

ii) En çok sevdiğim şair Nedim...

(Lewis, 1967: 97)

Burada ilave edelim ki -Dİr bildirme işleviyle yazılı dilde üçüncü şahıslarda karşımıza çıkmaktadır, birinci ve ikinci şahıslardan sonra getirildiğinde ise tümcelere hep kiplik okumaları yüklemektedir. Kaldı ki, isim tümcelerinde yüklemleştirci rolü ve bildirme fonksiyonunu 1. ve 2. şahıs eklerinin üstlendiği zaman (örn. hasta-yım), bu şahıs eklerine getirilen -Dİr, bildirme veya yüklemleştirme işlevlerini taşıyamaz ve tümcelerde kiplik anlamları dile getirmek üzere kullanılır. Örneğin 'hastayım'dır' yüklemindeki -Dİr, önermede sunulan durumu pekiştirmek ya da söz konusu önermenin çıkarsama olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. -Dİr'in dikkate değer başka bir özelliği ise, onun üçüncü çoğul şahıslarda -lEr ekinden önce getirilerek vurgulu bildirim ya da güçlü ihtimal, iki eklenti taşımasına rağmen, -lEr ardından getirildiğinde güçlü ihtimal okumasını gerektirmesidir:

3. Bahçededirler (vurgulu bildirim / güçlü ihtimal)

4. Bahçedelerdir (güçlü ihtimal)

(Lewis, 1967: 98)

-Dİr'in, i- koşacıyla olduğu gibi, isim kök ve gövdelerine gelmesiyle birlikte fiil çekiminde -Iyor, -mAktA, -mİş, -EcEk ve -mEll partisip yapılarından sonra da getirilebilir olması, onu koşaç olarak değerlendirmemizi gerektirmektedir. Burada işaret edelim ki koşaçlar diller arasında olduğu gibi tek bir dil sistemi içinde de sadece yüklemleştirci olarak kullanılmayıp, farklı dilbilgisel fonksiyonlarıyla yüklü olabilir.

M. Ergin (1986: 330), -Dir'in şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal diye üç fonkyonu olduğunu, asıl fonksyonu olan şimdiki zaman ifadesi ise bugün pek belirli olmayıp ihtimal ve kuvvetlendirme işlevlerinin ön planda olduğunu belirtmektedir. H. Ediskun (1988) da -Dir ve -DirEr yapılarının isim kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, çoğu kez, kuvvetli bir olasılık anlamı verdiklerini, isim tümcelerine ulanmadıkları zaman ise sunulan önermenin 'kesin bir yargı' olarak değerlendirileceği belirtmektedir. Aynı görüşte olan Taylan ve Özsoy de (1993) yüklemli ad veya sıfat olan tümcelerde kesinlik anlamı ek olmamasıyla belirtildiğini, konuşmacının söylediğinin doğruluğuna emin olmadığı zaman ise yükleme -Dir eki eklendiğini ileri sürmektedirler:

5. i) Güneş yakıcı. (kesin yargı)

ii) Güneş yakıcıdır. (kuvvetli olasılık)

(Ediskun, 1988: 189)

6. i) O kadın avukat. (kesin yargı)

ii) O kadın bir avukattır. (çıkarım)

(E.E. Taylan ve A.S. Özsoy, 1993: 3)

-Dir'in isim tümcelerindeki işlevini edimsel ölçütlere bağlayan Lewis (1967) ise, bu parçacığının pekiştirme ya da kuvvetli olasılık bildirme fonksiyonu resmî olmayan söylemlerde ortaya çıktığını bildirmektedir. Böylece Lewis'e göre -Dir ile aktarılan aynı tümce gündelik dilde ya da yazılı/ resmî bağlamlarda kullanıldığına göre farklı anlamlar taşımaktadır; Örneğin 'Vesika kasadadır' örneğini veren Lewis, bu tümcenin yazılı dilde sadece bildirme, gündelik dilde ise kesinlik /yüksek olasılık ya da pekiştirme anlamını içerdiğini ileri sürmektedir. Günlük konuşmalarda konuşmacının yalnızca bir bildirim yapmak

istediğinde ise 'vesika kasada' yapısını tercih edeceğini savunmaktadır (Lewis, 1967: 97). Böylece alanyazında rastlanan görüşlerden farklı olarak, Lewis, -Dİr'in konuşma dilinde isim tümcelerinde bulunmadığında kesinlik anlamı içeren önermeleri değil, kiplik bakımından tarafsız önermeleri dile getirdiğini savunmaktadır. Hatta kesinlik ifadesi bazı durumlarda -Dİr ile kodlanırken onun isim tümcelerinde bulunmadığında kesinlik değerleri bakımından nitelenmiş olmayan yargılar, sırf bildirim niteliğinde olan önermeleri meydana getirdiğini göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen kiplik anlamlarının yanı sıra -Dİr geniş ölçüde genelleştirici bir ek olarak karşımıza çıkıp eklendiği yüklemlere uzun vadeli geçerlilik, hatta daimilik anlamlarını kazandırabilmektedir. Dolayısıyla değişmez doğruluk değeri içeren genel anlamlı önermelerin anlatımı için -Dİr elverişlidir:

7. O bir türlü yorulmaz, ben hep yorgunumdur.
8. Yunus balık değildir, memeli bir hayvandır.
9. Sıfırdan hayat kuranlara hep saygı duymuşumdur.

Burada dikkat edelim ki (7)'de 'yorulmaz' ve 'yorgunumdur', her iki yüklem de, genel bir durum ifade etmektedir. Ancak fiil yüklemine ('yorulmaz') bu durum -Ar aorist ekiyle dile getirilirken isim yüklemine aynı durum -Dİr parçacıyla işaretlenmektedir.

H.Ediskun (1988), *turur* ve *tururlar* fiillerinin, geniş zaman yapıları olarak bir sürerlilik ifade ettiğini belirtmektedir. 'Turur' yardımcı fiilin kalıntısı olan -Dİr'in ise bugün de bazı kullanımlarda bu görünüşsel özelliğiyle karşımıza çıktığı görülmektedir (örn. 'yıllardır', 'aylardır' vs.). Bilgin (2006: 388) -Dİr'in bu

kullanımlarına değinerek onun belirsiz zamanı gösteren kelimelerden sonra 'uzun zamandır' anlamını verdiğini, belirli zamanı gösteren kelimelerden sonra kullanıldığında ise '-den beri' anlamını veren zarflar kurduğunu belirtmektedir (örn. üç gündür, iki saattir vs.). Buna göre -Dir'ın isim tümcelerinde genellik ve değişmez doğruluk değerleri ifade edebilmesi, görünüşsel özelliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. -Dir'ı genelleştirici bir kiplik işaretleyicisi (generalizing modality marker) olarak tanımlayan Göksel ve Kerslake (2005: 295) de, onun isim tümcelerinde varsayım işaretleyicisi olarak kullanılabildiği gibi, özneye kalıcı nitelikler veya içsel özellikleri yüklemek üzere de kullanıldığını ileri sürmektedirler. İsim tümcelerindeki -Dir'ın ise fiil tümcelerinde bulunan -Ar biçimbirimiyle eş işlevselliğe sahip olduğunu iddia etmektedirler.

Buraya kadar -Dir ekinin isim tümcelerindeki fonksiyonu üzerinde durarak onun genelleştirici, bilgisel veya pekiştirme işaretleyicisi olarak kullanılabildiği gösterilmiştir. Bildirme işleviyle ise daha çok yazılı dilde ve resmî bağlamlarda kullanılıp tarafsız yargıların anlatımında bulunmaktadır. -Dir ile ifade edilen bu anlamların yanı sıra bazı durumlarda bu ek süreklilik ifadesini de taşıdığını gördük. Böylece -Ar biçimbirimiyle olduğu gibi, -Dir'ın içsel yapısında yatan süreklilik kavramı bu parçacığının genel anlamlı önermelerdeki kullanımını açıklamaktadır. -Dir'ın isim tümcelerinde üçüncü şahıslarda yüklemleştirici bir ek olarak işlev gördüğü görüşü ise her ne kadar kabul edilebilirliğini kaybetmiş olsa da, Lewis'in işaretlediği gibi, yazılı dilde bu parçacığının belli bağlamlardaki kullanımı zorunludur. İlerleyen paragraflarda -Dir parçacığının fiil tümcelerindeki kullanımına odaklayarak, onun -Iyor, -mAktA, -mİş, -EcEk ve -mEII biçimbirimlerine getirilerek zaman/görünüş/kip kategorileriyle birleşiminden ortaya çıkan bilgisel anlamlar üzerine durulacaktır. Bu çekim

ekleri aynı zamanda 'partisip zamanları' olup sıfat fiileri üretmek üzere de kullanılmaktadır. -Dir'in fiil çekimine karışması da onun önce partisiplerin sonunda kullanıldığından kaynaklanmaktadır. M.Ergin -Dir'in öncelikle fiil çekimlerinin üçüncü şahıslarda kullanıldığı, zamanla da kullanım alanını genişlettiğini belirtmektedir:

“Aslında üçüncü şahış bildirme eki olduğu için bu ek tabii önce fiil çekimlerinin yalnız üçüncü şahışlarında kullanılmıştır. Fakat sonradan diğer şahışlara da atlayarak son zamanlarda kullanım sahasını bir hayli genişletmiş, böylece fiillerde üçüncü şahış ifadesini kaybederek fiilerin şimdiki zaman birleşik çekimini yapan bir ek durumuna gelmiştir (Ergin, 1986: 330)”.

Ancak önceden değinildiği üzere, bu ekin şimdiki zaman ifadesi günümüzde pek belirtilmemektedir. Kaldı ki zaman ifadesini karşılayan -miş, -EcEk, -Iyor ve -mAktA eklerinden sonra getirildiğinde -Dir, zaman bildiremez ve tümcelere çeşitli kiplik anlamları katmak için kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında genel anlamlı önermelerin anlatımını karşılayan -Dir, doğal olarak belli bir zaman aralığına gönderimde bulunamaz.

-Dir eki, isim tümcelerinde olduğu gibi, fiil tümcelerinde de aktarılan önermelere bilgisel olasılıktan kesinliğe kadar, çeşitli bilgisel değerleri kazandırmaktadır. Banguoğlu (1986: 451), bu ekin fiil tümcelerindeki işlevine değinerek, onun kullanışa göre 'mutlaka' anlatımından 'herhalde', 'muhtemelen', 'umulur', 'belki' anlatımlarına kadar farklı nüanslar taşıdığından söz etmektedir. Bu durum -Dir'in anlamının, diğer bilgisel işaretleyicilerle kıyasla, daha çok bağlama bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yüzden -Dir'in işaretlediği bilgisel değerler

edimsel unsurlar veya geniş dilsel bağlam dikkate alınmadan yeterince açıklanamamaktadır. İlerleyen alt bölümlerde -DIr parçacığının tümcelere kazandırdığı bilgisel anlamları daha açık bir şekilde göstermek amacıyla, -DIr'ın, -Iyor, -mİş ve -(y)EcEk çekim ekleriyle kurduğu birleşik yapılar ayrı ayrı ele alınmıştır. -mEktE ve -mElI biçimbirimlerinin tamlayanı (head) olarak ise -DIr tümcelerde daha çok pekiştirici anlamıyla ya da genelleştirici olarak kullanılıp bu yapılar üzerinde fazla durulmayacaktır. -DIr'ın fiil yüklemelerindeki çekimsel sınırlamaları konusuna gelince, onun -DI geçmiş zaman eki, -sE dilek/şart eki ve -Ar aorist ekinin sonra getirilememektedir. Sansa (1986: 151) -DIr'ın -DI ekinden sonra asla getirilememesinin nedeni anlamsal ölçütlere bağlamaktadır: -DI eki geçmişte gerçekleşmiş, olgu niteliğinde olan durumları kodlamaktadır. Dolayısıyla, Sansa'ya göre, önermelerin gerçeklik statüsü konusunda belirsizliğe yer vermeyen -DI eki, ne önermelerin olgusallığını göreceli kılan kiplik işaretleyicileriyle ne de ifade edilen olgusallığı kuvvetlendiren pekiştirici işaretleyicileriyle sunulabilir. Burada ilave edelim ki anlamsal ölçütlere dayanan bu açıklamanın yanı sıra, -DIr koşacının -DI ekiyle birleşik çekimler kuramaz olması dilin kendi biçimsel yapısından kaynaklanmaktadır. Böylece, bir koşacın tümleci olabilen 'partisip zamanları'nın aksine, -DI geçmiş zaman eki herhangi bir koşaçtan önce bulunamaz (*gider/gidiyor/gidecek/gitmiş ol- , *gitti ol-*). -DIr, direk -Ar biçimbirimine eklenememesi ise bu iki ek aynı anlamsal içeriğe sahip olduğundan ileri gelmektedir (fakat bazı ağzılarda -ArdIr yapısına rastlamak mümkündür).

-Iyor + (şahıs eki) + DIr ile sunulan önermeler

10. Emin ol bu işleri belki senden bile daha iyi biliyorum*dur*. Sonuçta neredeyse sekiz yıldır bu şirkette çalışıyorum.

11. Kocabaş sazan ve gümüş sazan nasıl balıklar? Hiç görmedim. Belki de

isimlerini farklı biliyorumdur.

12. Hadi bunu geçelim. Biliyorsundur zaten bunları.

13. Umarım bugün kendini iyi hissediyorsundur.

14. İnşallah seni yanlış anlamıyorumdur.

-Iyordur yapılarında ilk göze çarpan şey -DİR'in -Iyor üzerine getirilişi gerçeklik dışı önermeleri meydana getirmesidir. Böylece -Iyor ile sunulan önermelerin genelde olgusal niteliğinde olmasına karşın, bu biçimbirime getirilen -DİR parçacığı gerçeklik dışı önermelerin türetilmesine yol açmaktadır. Başka deyişle bildirme işlevi olan -Iyor'un ardından gelen -DİR, önermede sunulan durumla ilgili konuşmacının tutumu ve düşüncelerini ön plana çıkarmaktadır. Yukarıdaki örneklere baktığımızda, (10)'da konuşmacının önermesinde sunduğu durumu muhtemel sayarken -DİR kullanımına başvurmaktadır. Söz konusu önerme ise düşük kesinlik derecesi bildiren 'belki' belirteciyle sunuluyorsa da, tümcenin başında yer alan 'emin ol' ifadesi ve 'senden bile' pekiştirici ifadesi, konuşmacının yargısının kesinlik derecesini güçlü kılmaktadır. (11)'de ise -DİR sadece bir olasılık dile getirmektedir, 'biliyorumdur' yüklemi yerine ise 'biliyor olabilirim' yüklemi getirilirse herhangi bir anlam değişikliği olmadan aynı önerme ifade edilmektedir. Burada konuşmacının elinde herhangi bir bilgi olmadan açık bir olasılığın anlatımı söz konusudur. (12)'de -DİR ile dile getirilen yargı güçlü bir iddia şeklinde karşımıza çıkmaktadır; konuşmacı karşısındaki kişinin konuşulan konu hakkında bilgi sahibi olduğunu varsaymaktadır, dolayısıyla fazla açıklamalarda bulunmasının gerekli olmadığına inanmaktadır. Dikkat edelim ki burada -DİR'in başlıca işlevi kesinlik bildirmekten çok *önvarsayım* ifade etmesidir. (13) ve (14) örneklerinde ise, -DİR umut ve dilek anlatan tümcelerde bulunmaktadır. Ancak -DİR ile sunulan umut ve dileklerin anlatımı genel olarak tümcelerde bulunan 'umarım', 'inşallah', 'keşke' gibi sözcüksel araçlarla

kodlanırken, -DİR bu tümcelerde tamamlayıcı bir rol oynamaktadır ve aktarılan durumun gerçek dışı olduğunu işaretlemektedir. Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı gibi -DİR parçacığı yalnızca ihtimal belirtmek için değil, -Ar gibi çeşitli kiplik işlevleri yerine getirmektedir. Bilgisellik kipliği altında ise, -DİR konuşmacının önermenin doğruluğuna dair kesinlik derecesini azaltmak için kullanılmaktadır. -DİR ile aktarılan önermeler mantıklı bir çıkarım olarak karşımıza çıkmaktadır:

15. Bu dergi mutlaka başka dillerde de çıkıyordur.
16. Müzik eğitimi aldığına göre en azından bir estrüman çalabiliyorsundur.
17. Mutlaka yediğin birşeye alerjin vardır, yüzünde sivilce o yüzden çıkıyordur.
18. Tatilciler cumhurbaşkanının kim olduğunu biliyordur hiç değilse...

Ayrıca aşağıdaki örneklerde konuşmacı bir çıkarım değil, açık bir olasılık, bilemediği bir durumu anlatmaktadır:

19. Profesyonel olabilirsin, estrüman iyi çalabiliyorsundur, ama emeğe saygı göstermek lazım.
20. Şu an ben kaybettiğimi zannediyorum ama, belki de kazanıyorumdur.

(19)'da ve (20)'de 'çalabiliyorsundur' ve 'kazanıyorumdur' yüklemeleri, 'belki çalılıyorsun' veya 'kazanıyor olabilirim' şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla burada -DİR varsayımsal bir işaretleyici olarak işlev görmekten çok, Palmer'in önerdiği yorumsal tipolojik kategoriye yakışan bir bilgisel anlam taşımaktadır. Dahası -DİR olasılık anlamıyla objektif bilgisellik kipliği altında yorumlanan tümcelerde de yer almaktadır. Aşağıda verilen örneklerde internet ortamında karşılaşılan sorunların olası sebepleri anlatılmaktadır:

21. Windows işletim sisteminde başka bir yazılım çalışıyor*dur*.
22. Hesabınız yönetici ayrıcalıklarına sahip değil*dir* veya oturumu bilgisayar yöneticisi olarak açmamışsınız*dur*.
23. Yükleme ekranındaki ilerleme çubuğu ilerlemiyor*dur*.

Diğer yandan -Dİr isim soylu yüklemelerde olduğu gibi fiil yüklemelerinde de sadece gerçeklik dışı önermeleri dile getirmeyip pekiştirici anlamıyla, önermede aktarılan bilgileri vurgulamak üzere de kullanılmaktadır:

24. Eğer ben sınava çalışıyorsam sınıftaki gıcık kızın notunu geçmek için çalışıyorum*dur*. İçimdeki hırs çok başka benim.

Bu tümcede -Dİr'in 'çalışıyorum' yüklemi üzerine getirilişi, aktarılan eylemin olgusal geçerliğini iptal etmek için değil, tersine söz konusu 'çalışma' eylemini geçerli kılan sebepleri vurgulamak için kullanılmaktadır.

-mİş + (şahıs eki) + Dİr ile sunulan önermeler

-mİş eki i) başka bir kaynaktan öğrenilmiş bir olay/durumu aktarmak ve ii) geçmişte gerçekleşmiş ancak konuşmacı tarafından sonradan farkedilen durumların anlatımında bulunmak üzere, iki temel işlevle karşımıza çıkmaktadır. -Dİr'in, -mİş biçimbirimi üzerine getirilmesiyle ortaya çıkan anlamlar konusuna gelince, çoğu dilbilimciler -Dİr'in -mİştİr yapılarında kuvvetlendirme işleviyle, 'kesinlik' anlamı katmak üzere kullanıldığı iddia etmektedirler. Underhill'e (1976: 108) göre -mİştİr birleşik çekimlerde -Dİr'in temel işlevi -mİş ekinin yer açtığı kuşku ve şüphe çağrışımlarını ortadan kaldırmaktır. Lewis (1967: 122) de -mİş ekinin -Dİr ile birleşince 'çıkarımsal'

anlamını kaybettiğini belirterek, -mİştİr yapılarının kesin bir geçmiş zaman ifadesini ortaya koyduğunu, hatta yazılı dilde -DI kesin geçmiş zaman ekiyle paralel bir fonksiyon sergilediğini savunmaktadır. Aşağıdaki tümcelerde -Dİr kuvvetli bildirme tümceleri meydana getirmek için kullanılmaktadır:

25. Mezopotamya bölgesinde, tarih boyunca pek çok medeniyet yerleşmiştir.

26. Güz dönemi lisansüstü başvuru sonuçları açıklanmıştır.

Burada -Dİr aktarılan durumların olgusal statüsünü vurgulamak işlevindedir. Göksel ve Kerlake (2005: 298) de, -mİştİr çekimlerinde -mİş ekinin kiplik anlamı (tanıtsallık) taşımadığı, sırf geçmiş/bitmişlik anlamında bulunduğu kanısındadırlar. -Dİr'ın bu çekimindeki kipsel işlevi ise Göksel ve Kerlake'ye göre sağlam kaynaklardan elde edilen, önemli bir iddianın dile getirmesidir, sırasıyla da, ifade edilen iddianın göreceli bir doğruluk değerine sahip olmadığını göstermesidir. Dahası bu işleviyle -Dİr sadece -mİştİr yapılarında değil, yazılı dilde ve resmi bağlamlarda fiil tümcelerinde -(y)EcEk, -mAlI, -mAktA biçimbirimlerinden sonra da getirilmesiyle genel olarak kabul gören ve tereddüte yer vermeyen önermeleri işaretlemektedir. Fakat günlük konuşmalarda fiil tümcelerinde yer alan -Dİr, olasılık, varsayım, ihtimal gibi öznel yargılar dile getirmektedir:

27. Merak ettiğim için soruyorum belki de ben yanlış anlamışım*dır*.

28. Belki karşılaşmışız*dır* iki yabancı olarak birbirimizin yanından geçmişiz*dir*...

29. Kesin daha önce seni görmüşü*mdür*, ben her gün ordayım.

30. Bir zamanlar adalara ailemle gitmişim*dir* mutlaka ama şimdi anılarımda hiç yeri yok ...

31. Bir öğrenci olarak sunuş kaygısının belirtilerini yaşamışsınız*dır*.

-(y)EcEk + (şahıs eki) + Dİr ile sunulan önermeler

Asıl gelecek zaman ifadesini karşılayan ve belirli/kesin gelecek zaman olarak da anılan -(y)EcEk biçim birimi, gelecekte gerçekleşeceği kesin sayılan eylem ve durumların anlatımında bulunmaktadır. -(y)EcEk ardından gelen -Dİr ise konuşmacının sırf bildirimde bulunmak ötesinde önermesinde sunulan durumu bir beklenti, umut ya da güçlü ihtimal olarak aktardığını göstermektedir:

32. Hele bir emekli olalım İzmir'e döneceğizdir.
33. Biz de unutacağızdır bu tatsız durumu inşallah...
34. Biliyorum ki bu tartışmaya güncel olayları da takip ederek geleceksindir.
35. Biraz okursan, rahatlıkla aşacaksındır bu sorunu.
36. Çok cesurumdur, her zaman öyle olmuşumdur, olacağımıdır.

Yukarıda verilen ilk iki örnekte, -Dİr istek/dilek anlatımında bulunmaktadır. Bilindiği üzere isteklerin, umutların vs. anlatımı, gelecek zaman gönderimi olan aorist -Ar ekiyle de aktarılabilirken ('İzmir'e döneriz', 'Biz de unutturuz'), -(y)EcEk + Dİr yapılarıyla sunulan bu tür önermeler daha güçlü bir istek ifade edip anlatıma 'mutlaka' anlamı yatmaktadır. Aynı biçimde (34) ve (35) örneklerinde de 'geleceksindir' ve 'aşacaksındır' yüklemeleri hemen hemen kesin sayılan bir durumu dile getirmektedirler. Son tümcede ise -Dİr genelleştirici bir işleve sahiptir ('cesurumdur'), 'olacağımıdır' yüklemindeki fonksiyonu ise önermede sunulan durumun gelecek zamanda da geçerliliğini koruyacağını belirtmesidir.

Özeltlemek gerekirse, -Dİr dilde sözcelem bağlamı veya dilsel bağlama göre farklı işlevler üstlemekle birlikte bilgisellik kipliği altında da öznel veya nesnel bilgiselliği kodlamaktadır. Genellemeler, değişmez doğruluk değerleri,

tereddüte yer vermeyen nesnel yargılar (yazılı dilde ve resmî bağlamlarda), konuşmacının bakış açısını yansıtmayan yargılardır. Diğer yandan, -Dir günlük konuşmalarda bilgisellik kipliğini kodlamak için kullanıldığında daha çok varsayım işaretleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan -Dir bilgisellik kipliği altında -Ar ile benzer işlevlere sahiptir. Ancak -Dir'in fiil tümcelerinde zaman ve görünüş bilgileri taşıyan çekim ekleriyle kurduğu birleşik yapıların farklı kesinlik değerleri yansıttığı görülmektedir. Örneğin -Iyordur ile -EcEktir yapıların, bildirdiği kesinlik derecesi açısından eş değerde olmadığı açıktır. -Iyordur çekimindeki -Dir konuşmacının yargısına dair kesinliğini azaltmak için kullanılmaktadır, -EcEktir çekiminde ise -Dir pekiştirici işlevini yerine getirmektedir ve güçlü bir yargı bildirmektedir. Bu nedenle -Dir'in yansıttığı kesinlik derecesi büyük ölçüde bağlama bağlıdır ve tümcelere kazandırdığı bilgisel değerlerin doğru sapatlanabilmesi için diğer çekim ekleriyle kurduğu birleşik çekimlerin göz önüne alınması gerekir. Ayrıca yukarıda sıraladığımız örneklerden görülebildiği gibi -Dir değişik kesinlik dereceleri bildiren kiplik belirteçleriyle (örn. *kesin/mutlaka/belki biliyorsunuzdur*) uyumludur. Fakat önceden değinildiği gibi tümcede kesinlik derecesi bildiren bir belirteç bulunmadığında, -Dir orta derecede kesinlik, 'herhalde' anlamını taşımaktadır.

3.3. -(y)Abil

Türkçede olasılık kavramını karşılayan temel dilbilgisel araç -Abil biçimbirimidir. Aşağıda verilen örneklerde -Abil sırasıyla bilgisellik, devinim ve yükümlülük kipliğinde olasılık anlamını işaretlemektedir:

1. Şemsiyeyi de al yanına, bugün yağmur yağabilir.
2. Matematik sorularını saniyeler içinde çözebilir.
3. Görüşmemiz bitti, gidebilirsiniz.

(1)'de -Abil ihtimal belirtme işlevini yerine getirmektedir. Söz konusu önerme konuşmacıya göre bilgisel olarak olasıdır, başka deyişle konuşmacı yargısının doğru ya da geçerli olabildiğini ifade etmektedir. (2)'de ise aynı kip biçimi devinim kipliği altında yer alan yetenek anlamını dile getirmektedir; 'çözmek' eyleminin gerçekleşmesini olası kılan tümcedeki öznenin yeteneğidir. (3)'te -Abil izin verme söz eylemini yansıtmaktadır. Bilgisel olmayan -Abil yapısının bu son iki kullanımı görüldüğü gibi eylemlerin gerçekleşme olasılığıyla ilgilidir, her iki durumda ise bu kip biçimi dinamik – gerçekleşebilmesi için kılıcı gerektiren – bir eylem üzerine getirilmektedir.

Dahası, devinim kipliği yalnızca tümcedeki öznenin önermede aktarılan eylemi gerçekleşme yeteneğine sahip olduğunu yansıtmakla sınırlı kalmayıp, genel olarak yeterlik anlamı da bu kiplik altında sınıflandırılmaktadır. Yeterlik anlamıyla -Abil, bir eylemin gerçekleşmesini sağlayan koşulların yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda önermede aktarılan eylemin gerçekleşmesi öznenin yeteneğine bağlı değil, öznenin denetimi dışında, duruma bağlıdır. Bu yüzden alanyazında yeterlik anlamı için durum kipliği (circumstantial modality) terimine rastlamaktayız ve devinim kipliğinin bir alt türü olarak tanımlanmaktadır. Yetenek ile yeterlik anlamları arasındaki fark aşağıdaki örneklerde görülebilir:

4. Ayşe Almanca konuşabilir.

5. Herkes Almanca bildiği için Ayşe toplantıda Almanca konuşabilir.

(Z.E. Emeksiz, 2008: 59)

Z.E. Emeksiz'in (2008) işaretlediği gibi, (4)'te Ayşe'nin Almanca konuşabilmesi 'değişmez bir değer' olarak aktarılmaktadır ve -Abil yetenek anlamını dile

getirmektedir. (5)'te ise, öznenin Almanca konuşabilmesi ortama bağlıdır (toplantıda katılanların Almanca bildiği için Ayşe bu dili kullanabilir). Buradaki -Abil yeterlik anlamıyla kullanılmaktadır. Anlaşıldığı gibi, -Abil ile karşılanan olasılık kavramı, farklı kiplikler altında ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak burada önceden belirtmemiz gerekir ki -Abil biçimbiriminin bilgisel ile yükümlülük (izin verme) işlevi yalnızca -Abil'in -Ar aorist ekiyle kurduğu birleşik çekimlerde ortaya çıkmaktadır. -Abil biçimbiriminin ardından -Ar ekinden başka bir çekim eki (-Iyor, -DI, -mIş, -AcAk, -mAll) getirildiğinde ise kiplik tümcesi sadece devinim kipliği altında yorumlanacaktır:

6. Üç saat boyunca hiç durmadan dans edebiliyor.
7. İsteyen öğrenciler, kayıt defterine kaydettirmek suretiyle ödünç kitap alabileceklerdir.
8. Irak'ta çok az insan evine dönebildi.
9. Yazar, anlatmak istediklerini açık bir şekilde anlatabilmiş.
10. İnsanlar özgür iradesi ile karar verebilmeli.

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, -Abil, zaman, görünüş veya kip bildiren tüm çekim ekleriyle bileşik çekimler kurabilir, örneklerin hepsinde ise yetenek ya da yeterlik anlamıyla kullanılmaktadır. -Abil biçimbiriminin, diğer kip biçimlerinin aksine, tüm çekim ekleriyle birleşebilmesinin nedeni, Kornfilt'e göre, -Abil ekinin kendi karmaşık morfolojisinde yatmaktadır. Kornfilt (1997: 374), -Abil ekinin 'bilmek' fiili ve ses uyumuna tabi olan 'A' ünlüsünün birleşmesinden meydana geldiğini belirterek, biçimbiriminin kısmen bir fiilden oluşması onun birleşimsel özelliklerini de etkilediğini ileri sürmektedir. -Abil biçimbiriminin Türk gramerlerinde çekim ekleri arasında değil, *ver-* (yazıver-), *dur-* (bekleyedur-), *kal-* (bakakal-) vs. yardımcı fiillerle oluşan *tasvir fiilleri/bileşik fiilleri* arasında yer

alması da yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tasvir fiillerin yapılışı hakkında Z.Korkmaz (2003) şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Birinci fiil, bir -A, -I veya -(y)-Ip zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise aslında bir esas fiil olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir (Korkmaz, 2003: 811)".

Bundan anlaşıldığı gibi -Abil biçimbirimi, asıl fiile getirilen ve -e/-a şeklinde karşımıza çıkan zarf-fiil ekinin bil- yardımcı fiiliyle birleşimidir:

gel e bil-
asıl fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil

Ayrıca, -Abil sadece bileşik çekimli fiillerde değil, fiilden isim, sıfat veya zarf türeten eklerden önce de getirilebilir (konuşabilmek, getirebilerek, çözümlenebilen vs.), bu dilbilgisel bağlamlarda da yine devinim kipliğinin işaretleyicisi olarak görev görmektedir. Türkçe dilbilgisi kitaplarında -Abil'in 'yeterlik fiili' olarak adlandırılmasının nedeni de, onun çoğu dilbilgisel bağlamlarda yetenek/yeterlik anlamıyla karşımıza çıkmasındandır. Bilgisellik ile yükümlülük kipliğinin yalnızca -Abilir yapısıyla ifade edilebilmesi ise, bize bir kez daha -Ar ekinin kiplik sistemi içindeki önemini hatırlatır. Böylece, farklı kiplik değerleri işaretleyebilen -Ar biçimbirimi, -Abil ekine de getirilerek, önermenin farklı kiplik yorumlamalarına açık olmasına neden olmaktadır. -Abil'in temel işlevinin yetenek anlamını işaretlemek olduğunu iddia eden

Savaşır, bu kiplik anlamı -Abilir yapısında ve -Ar ekinin etkisiyle çoğu zaman ortadan kalktığını, -Abil'in bu çekimde bilgisellik veya yükümlülük olasılığını işaretlediğini ileri sürmektedir (Savaşır, 1986: 138). Fakat Kerslake'nin (1990) belirttiği gibi böyle bir durum geçerli olmayıp -Abilir ile sunulan aynı tümce çoğu zaman her uç farklı kiplik altında yorumlanabilir:

11. Ahmet bu kitabı okuyabilir.

- i) Ahmet'in bu kitabı okuyacağı bilgisel olarak olasıdır. (Bilgisellik)
- ii) Ahmet'e bu kitabı okumak için izin verilmektedir. (Yükümlülük)
- iii) Ahmet kitabı okuma yeteneğine sahiptir. (Devinim)

(Kerslake, 1990: 91)

-Abilir yapısının taşıdığı kiplik değerinin belginleşmesi ise, Kerslake'ye göre edimsel bağlamdan sağlanabilir. Bunun yanı sıra Kerslake, fiile getirilen şahıs eki, fiil çatışı (etken/edilgen fiil) ve önermenin soru şeklinde meydana getirilip getirilmediği gibi dilbilgisel değişkenlerin kiplik yorumunu etkileyebildiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte -Abilir ile sunulan önermelerin her zaman bulanık anlamlı olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü önceden değinildiği üzere, devinim ile yükümlülük kipliği tümcenin öznesinin kılıcı rolünde olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, öznenin kılıcı rolü alamadığı durumlarda sunulan tümce sadece bilgisellik kipliğinde olabilir. Mesela 'yağmur yağabilir' önermesinde sunulan durumun gerçekleşmesi bir kılıcıya bağlı değil, insanların isteği, niyetleri ve yeteneklerinin ötesinde olan bir durumdur. Öyleyse, önermede ifade edilen olasılık yalnızca bilgisellik kipliği altında yorumlanabilir, bu bağlamda da konuşmacı, önermesinde aktarılan durumun doğru olma ihtimalini dile getirmektedir.

-Abil'in bilgisel işlevini betimleme amacına yönelik olan bu bölümde, bu kip biçiminin sadece bilgisellik kipliğindeki kullanımı üzerinde durulacaktır. Yine tekrarlayalım ki -Abil kip biçiminin bilgisel işlevi yalnızca -Ar aorist ekiyle birlikte kurduğu birleşik fiillerde ortaya çıkmaktadır. Böylece tek başına bilgisel olasılığı işaretleyebilen -Ar (gelecek gönderimiyle), -Abil üzerine eklenerek de bilgisel olasılığın ifade edilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak -Ar ile -Abilir ile sunulan yargılar, yansıttıkları kesinlik derecesi bakımından farklı olmakla birlikte, zamansal gönderimleri açısından da farklı özelliklere sahiptir. -Abilir yapısı aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, -Ar ekinden farklı olarak, gelecek bir olasılık bildirmekle sınırlı kalmayıp konuşma zamanında gerçekleşiyor veya konuşma zamanından öncesinde gerçekleşmiş olduğu düşünülen durumlar için de kullanılmaktadır. -Abil ile aktarılan yargılar ise, bilgisel olasılık belirten diğer kip biçimleriyle (-Ar, -mAll, -Dİr) kıyasla, en düşük kesinlik derecesi ifade etmektedir. Aşağıdaki örneklerde konuşmacı yargısını -Abil ile aktarıp önermede sunulan durumun doğru olma ihtimalini dile getirirken, aynı zamanda durumun yanlış olma ihtimalini de açık bırakmaktadır (durum böyle olabilir de, olmayabilir de). Başka deyişle, -Abil ile aktarılan bilgisel olasılık açık bir olasılıktır:

12. Vizem yetişmeyebilir diye yeşil pasaport çıkarttım.
13. Söylediklerine dikkat et, şu anda bizi izliyor olabilir.
14. Şu an biraz yorgun olabilirsin, görüşmemizi yarına erteleyelim.
15. Hata yapmış olabilirsin.

Yargısını -Abil kullanımıyla dile getiren konuşmacı, önermesinin geçerliğine dair inancını ifade etmekten çok kesinsizliğini ifade etmektedir. Konuşmacının önermesinin doğruluk değerini önceden kestiremediği için ise, sunulan yargı

rastlantısaldır. Bu kip biçimiyle aktarılan yargıların zamansal gönderimi konusuna gelince, onlar yukarıdaki örneklerden görülebildiği gibi, gelecek, şimdiki ya da geçmiş zaman gönderimli olabilir. '-Iyor olabilir' ile 'mİş olabilir' karmaşık yüklemeleri sırasıyla şimdiki zaman ve geçmiş zaman gönderimlidir, 'olabilir' yükleminden önce isim varsa ise (örn. yorgun olabilir) önerme şimdiki ya da gelecek zaman gönderimli olabilir.

Rastlantısal yargılarda ifade edilen bilgisel olasılığın bilgi eksikliği sonucu olarak ortaya çıktığı değinilmiştir. Buna karşı, konuşmacı -Ar ve -mAlli kip biçimlerinin kullanımıyla bir takım verilere dayanarak önermede sunulan olayın/durumun olabirliğini ifade etmek ötesinde, önermenin doğru olma ihtimalinin yanlış olma ihtimalinden daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Başka deyişle -Ar ve -mAlli ile kodlanan önermelerde, -Abilir ile kodlananlardan farklı olarak, konuşmacının önermesinin geçerliğine dair inancı yansıtmaktadır. Öncelikle -Ar ile aktarılan varsayım türünden yargıları -Abilir ile aktarılanlarla karşılaştıralım:

16. i) Bu parfüm onun hoşuna gidebilir.
- ii) Bu parfüm herhalde onun hoşuna gider.

16(i)'de konuşmacı öznenin parfümü beğenip beğenmeyeceğiyle ilgili bilgisinin olmadığını ifade etmektedir, dolayısıyla öznenin parfümü beğenmesi ihtimalinin açık olduğunu belirtmektedir. 16(ii)'de ise konuşmacı -Ar kullanımıyla tekrar önermede sunulan durumun bilgisel olarak olası olduğunu ifade etmektedir, ancak burada konuşmacının önermesinin doğruluk değerine karşı güven duygusu daha yüksektir. En yüksek kesinlik derecesi yansıtan -mAlli ise, aktarılan önermenin konuşmacıya göre gerekli olarak doğru olduğunu işaretlerken, aynı zamanda yargının belli tanıtlara dayalı olduğunu

göstermektedir. Bu bakımdan konuşmacının yeterince bilgi sahibi olmadığını, temelsiz yargılar meydana getiren -Abil ve güçlü kanıtlardan hareketle ortaya çıkan yargılar ifade eden -mAll, birbirleriyle tam bir karşıtlık ilişkisi içindedir.

-Abilir ile aktarılan olasılık tümcelerinin olumsuzlanması konusuna gelince, kendilerine özgü kiplik özellikleri olan üç farklı olumsuzlaşma biçimine rastlamaktayız:

17. Yarın gelebilir

i) Yarın gel-me-yebilir

'Onun gelmeme ihtimali var'

Bilgisellik kipliği

'Onun gelmemesine izin veriyorum'

Yükümlülük kipliği

ii) Yarın gel-e-mez

'Mevcut koşullar onun gelmesini imkansız kılmaktadır'

Devinim kipliği

'Onun gelmesine izin vermiyorum'

Yükümlülük kipliği

iii) Yarın gel-e-me-yebilir

'Özne gelmek eylemini yerine getirememe ihtimali vardır'

Devinim+Bilgisellik

kipliği

17(i)'de -mE olumsuzluk eki -Abil biçim biriminden önce getirilip önermede içerilen kiplik bilgisellik (önermede aktarılan durumun gerçekleşmemesi ihtimali) ya da yükümlülük (önermede aktarılan eylemin yerine getirilmesi zorunlu değil) olabilir. 17(ii)'de ise -mEz biçiminde karşımıza çıkan olumsuzluk eki -(y)E üzerine getirilmektedir. Bilgisel olasılık anlamına kapalı olan bu kiplik tümcesi, önermede aktarılan eylemin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir ve yükümlülük veya devinim kipliği altında yorumlanabilir. 17(iii)'de kiplik tümcesi her iki kip biçimini de barındırmaktadır

(-yE burada devinim kipliğini, -yEbil ise bilgisel olasılığı işaretlemektedir) ve konuşmacı öznenin önermedeki eylemi yerine getirebilip getiremeyebileceği konusunda kesinsizliğini ifade etmektedir. Dikkat edelim ki burada -Abilir yükümlülük anlamı taşıyamaz. Yukarıda verilen örneklerde dikkatimizi çeken ilk şey 17(ii) ve 17(iii)'de olumsuz yapılarda mE/mEz olumsuz ekinin -(y)E kiplik işaretleyicisinden sonra getirilmesidir. Bu olumsuz yapılar aslında eskiden kullanılan ve 'yetenekli olmak' anlamına gelen u- yardımcı fiilin olumsuzunu yapmak için kullanılırdı. Bil- yardımcı fiiliyle olduğu gibi, zarf-fiillerden sonra getirilen u- fiili, Eski Türkçede hem yeterlik/gücü yetme (olumlu tümcelerinde) hem yetmezlik (olumsuz tümcelerinde) anlamını karşılamak üzere kullanılmıştır. Bununla birlikte Orta Türkçe lehçelerinde olumlu yeterlilik için bil- yardımcı fiili tercih edilirken, olumsuz yeterlikte genellikle daha eski olan **u- ma-** şekline rastlanmaktadır. Günümüz Türkiye Türkçesine kadar muhafaza edilen bu olumsuz yapı ise bugün -yAmA- şeklinde karşımıza çıkmaktadır, fakat u- fiili kendinden önce bulunan ünlü zarf-fiil ekiyle kaynaşmış durumdadır⁷. -yAmAz olumsuz yapısı, asıl fiillerin tabanlarına geldiğinde yapılması olanaksız olan eylemleri dile getirmektedir, dolayısıyla sadece devinim ve yükümlülük kipiği altında yorumlanmaktadır. Buna karşı, -yAmAz ol- koşacına eklendiğinde, bilgisel değeri taşıyan önermeler dile getirebilir:

18. Murat tatile gitmiş olamaz (onu dün gördüm).

'Murat'ın tatile olması imkansızdır, böyle bir ihtimal yok'

Görüldüğü gibi Türkçede 'imkansızlık' (not possible) ile 'olumsuz olasılığı'nın

⁷ Osman Yıldız 'u-ma-' olumsuz fiilin uğradığı ses değişimlerini şöyle açıklamaktadır: "Geçişme hadisesi sonucu -(y)A/U/I u-ma- > -(y)UmA- şeklini alan olumsuz yeterlik fiilinde dudak uyumunun gelişmesine paralel olarak önce yuvarlak ünlü düzleşmiş daha sonra da bu ünlü genişlemiştir: -(y)UmA- > -(y)ImA- > -(y)AmA- (Yıldız, 2012: 233)".

(possible not) ifadesi farklı kiplik işaretleyicileriyle gerçekleşmekle birlikte olumsuzluk ekinin kiplik işaretleyicilerine göre konumu da farklıdır. 'Olamaz' yapısında olumsuzluk eki -(y)E kiplik biçimi üzerine eklenerek devinim kipliği olumsuzlanmaktadır ve 'imkansızlık' anlamı ortaya çıkmaktadır. -mAyAbil yapısı ise önermede sunulan durumun geçerli olmayabildiğini işaretlemektedir, burada ise önermenin olumsuzluğu söz konusudur.

3.4. -mAll

Pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de bilgisellik ile kök kipliğinin anlatımı aynı dilbilgisel araçlarla gerçekleşmektedir. Temel kiplik kavramları olan olasılık ile gerekliliğin farklı kipsel alanlara uygulanabildiğini, başka deyişle birçok kiplik türünün olasılık ile gereklilik değerlerine göre tanımlanabildiğini düşünürsek bu durum doğal görünmektedir. Böylece yükümlülük ile devinim kipliğini kapsayan kök kipliğinin, eylemlerin gerçekleşme olasılığı (izin verme, yetenek/yeterlilik) ve gerekliliğiyle (zorunluluk, içsel gereklilik) ilgili olduğu gibi, konuşmacının bir önermenin doğruluk değerine karşı kesinlik derecesini yansıtan bilgisellik kipliği de Palmer'e göre bilgisel olasılık (düşük kesinlik derecesi) ve bilgisel gereklilik (yüksek kesinlik derecesi) olarak kodlanmaktadır. Türkçede de *gereklilik kipi* olarak tanımlanan -mAll biçimbirimi zorunluluk, gereklilik, öneri, istek gibi yükümlülük ve devinim kipliğiyle ilgili olan kök anlamları ifade edebilmekle birlikte bilgisellik kipliği altında da güçlü çıkarımların anlatımında bulunmaktadır. -Abil olasılık belirteci de kök olasılığını (izin verme, yetenek/yeterlilik) ve bilgisel olasılığı işaretlemektedir. Kiplik belirteçlerinin sergilediği bu çok işlevsellik ise, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi, hem aynı kiplik altında hem ayrı kiplikler arasında farklı yorumlara açık olan bulanık anlamlı kiplik tümcelerinin oluşmasına neden olabilmektedir:

1. Felsefe derslerini takip etmelisin. (yükümlülük kipliği – zorunluluk/öneri)

2. Çok yönlü olmalı. (yükümlülük kipliği – gereklilik / bilgisellik kipliği – çıkarım)
3. Bahar gelmeli. (devinim kipliği – istek)
4. Bu akşam arkadaşının evinde kalabilir. (yükümlülük kipliği – izin verme/ bilgisellik kipliği – ihtimal)

Bu bölümde -mAlli gereklilik kipi üzerine odaklayarak, onun ol- koşacına getirildiğinde hem yükümlülük hem bilgisellik kipliği altında yorumlanan önermeleri dile getirdiğini gösterdikten sonra, 'olmalı' yapıları tümcelerinin bilgisel veya yükümlülük anlamını tetikleyen bazı anlamsal ve yapısal etmenler üzerine kısaca durulacaktır. Ayrıca -mAlli bazı durumlarda isteklerin ifadesini de karşıladığı gösterilecektir. Ancak önceden belirtmemiz gerekir ki kiplik belirteçlerinin sergilediği bu çok işlevselliğin nasıl açıklanması gerektiği konusunda alanyazında henüz bir görüş birliği bulunmamaktadır. Birçok dilde rastlanan bilgisellik ile yükümlülük kipliğinin aynı dilbilgisel araçlarla işaretlenmesi ve onun sonucu olan kiplik tümcelerinin anlam bulanıklığı, kiplik işaretleyicilerin anlamsal yapısından kendi kiplik anlamlarının kaynağına kadar uzanan kuramsal tartışmalara neden olmuştur. Bybee ve Fleischman S. (1995: 6 – 7) alanyazında ileri sürülen iki temel yaklaşımı özetleyerek, hem kılıcıya-yönelik kiplik anlamlarını (gereklilik, izin verme, yetenek/yeterlilik gibi yükümlülük ve devinim kipliği altında yorumlanan anlamlar) hem bilgisel anlamları kodlayabilen kiplik belirteçlerinin, i) temel anlamı olan ve bağlama göre farklı eklenti taşıyan, tek anlamlı veya ii) belli bağlamlardan kaynaklanan anlamları kapsayan, çeşitli anlamsal özelliklerden ibaret olan yapılar olarak tanımlanabildiği söylemektedir. Böylece alanyazında kiplik belirteçlerinin tek anlamlı (Papafragou, 2000), çift anlamlı (Palmer, 1986) ya da çok anlamlı (Lyons, 1977; Sweetser, 1990; Heine v.d., 1991; Bybee and Fleischman, 1995) yapılar

olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte dilbilgiselleşme süreçleri üzerindeki incelemeler yoğun ilgi görmeye başladıkça – özellikle 80-90'lardan sonra – ve farklı kiplik anlamlarının/ işlevlerinin ilişkisi hakkında önemli saptamalar ortaya koyuldukça, birçok dilbilimci kiplik anlamlarının açıklanmasına yönelik daha birleştirici bir yaklaşım benimsemeye eğilim göstermişlerdir. Bu doğrultuda Sweetser'in (1990) bilişsel-anlamsal yaklaşımı belki de en açıklayıcı olanlardandır.

Sweetser (1990: 52), Talmy'nin 'güç dinamikleri' kuramını benimseyerek bilişsel ile kök anlamlarının işaretlenişi aynı kiplik belirtileriyle gerçekleşmesinin her iki anlamın da 'güçler ve engeller' açısından algılandığından kaynaklandığını belirtmektedir. Böylece güçler ve engeller i) toplumsal-fiziksel dünyadan (kök kipliği) veya ii) zihinsel dünyadan, 'düşünce ve yargılar' dünyasından (bilgisellik kipliği) kaynaklanır gibi, iki farklı biçimde algılanabilir. Birinci durumda güçler ve engeller eylemlerin/durumların gerçekleştirilmesiyle ilgilidir; toplumsal-fiziksel güç, bir eylemin yerine getirilmesini sağlamaktadır veya toplumsal-fiziksel dünyada herhangi bir engel bulunmadığı zaman eylem olasıdır. Güçler ve engeller, zihinsel dünyadan kaynaklanır gibi yorumlandığında, bilişsel eğretileme yoluyla bilgisellik kipliğine uzanmaktadır. Buna göre konuşmacıları belli bir çıkarıma varmaya yönlendiren *bilgisel bir güç* söz konusudur (örneğin konuşmacının gözlemi, mevcut kanıtlar vs.), yani çıkarımın yapılmasını engelleyen bir sebep bulunmamaktadır. Aşağıda sunulan kiplik tümcesi güçler ve engeller açısından ele alınmaktadır:

5. Çok titiz olmalısın.

i) 'Çok titiz olmak zorundasın'. (yükümlülük kipliği)

ii) 'Çok titiz olduğun çıkarımına vardım'. (bilgisellik kipliği)

(5)'te tümcenin hem yükümlülük hem bilgisellik kipliği altında yorumlanabildiği görülmektedir. -mAll yükümlülük kipliği altında, zorunluluk anlamıyla yorumlandığında, güç kaynağı toplumsal dünyadan gelmektedir, tümcenin öznesinin sergilemesi gereken bir davranış (titiz olmak) söz konusudur. Bilgisel anlamıyla ise -mAll, konuşmacının bir çıkarıma vardığını işaretlemektedir. Örneğin konuşmacı karşısındaki kişinin herşeyi defalarca kontrol etmek istediği gözleminden yola çıkarak onun titiz olduğu çıkarımında bulunmaktadır. Burada mevcut kanıtlar konuşmacıyı belli bir çıkarım yapmaya yönlendiren bilgisel bir güç oluşturmaktadır, söz konusu çıkarımın yapılması için ise mantıksal bir engel bulunmamaktadır.

İki farklı kiplik alanı arasında yer alan bu eğretilmeli bağlantı bilgisel ile yükümlülük anlamlarının ilişkisini ortaya koymakla birlikte bilgisel anlamın kök anlamının uzantısı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Buradaki anlam uzantısı ise bilişsel bir süreç sonucu olarak değerlendirilmektedir. Buna göre zihinsel/iç dünya eğretilme yoluyla toplumsal-fiziksel/dış dünyaya paralel olarak kurulup bilgisel güç toplumsal-fiziksel gücün karşılığı olarak görülmektedir. Kiplik belirtilerinin birçok dilde sistematik bir şekilde hem bilgisellik hem kök kipliğini işaretleyebildiği, ve kök anlamlarını karşılayan kiplik belirtilerinin sonradan bilgisel işlevleri üstlendiği göz önünde tutulursa, bu dilsel olgunun bilişsel bir süreç sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Türkçede de -mAll'nın gereklilik kipi kullanımına ilk olarak Osmanlıcada rastlamaktayız⁸ ve yükümlülüğün anlatımında kullanıldığı görülmektedir.

⁸M.Ergin (1986: 313) -mAll kip biçiminin tarihçesi hakkında bilgiler verirken, -mAll'nın, -ma,-me fiilden isim yapma eki ile -li,-li sıfat ekinin birleşmesinden türemiş olduğunu söylemektedir. Ergin'e göre Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkan -mAll, başlangıçta fiil isimleri yapmak için kullanılmış, Osmanlıcada ise fiil eki durumuna geçip gereklilik kipini işaretlemek üzere

Bugünlerde ise -mAlI, ol- koşacına getirilerek bilgisel gereklilik anlatımını karşılamak için de yaygın olarak kullanılmaktadır. Üstelik bu iki farklı kiplik arasındaki çakışma yalnızca -mAlI kipinde değil, başlangıçta gereklilik anlamını ifade etmek için kullanılan ve -mAlI'dan çok daha eski olan *gerek* kip eyleminin ve *lazım* yüklemcil sıfatının bazı kullanımlarında da ortaya çıkmaktadır. '-mAk' veya iyelik takısı alan '-mA' yapıları isim fiillerden sonra gelen *gerek/lazım*, temel olarak zorunluluk anlamını taşımaktadırlar:

6. Her şeyi geride bırakıp gitmen/gitmek *lazım/gerek*.

Ancak olması *gerek/lazım* yapılarının (burada isim-fiil eki '-mA', ol- koşacına eklenip 3. şahıs iyelik eki almaktadır), yükümlülük kipliğinin yanı sıra bilgisellik kipliğini de kodladığı görülmektedir. Bu yapılar bilgisellik kipliği altında, 'olmalı' yapısıyla olduğu gibi, güçlü çıkarımların anlatımını karşılamaktadırlar:

7. Kadeş, Humus yakınlarında diye biliyorum. Asi Nehr'in üzerinde olması
lazım.

8. Herkesin afişi görmüş olması gerek. (afiş herkesin görebileceği bir yere aşılmış)

9. Bu saatte Ali'nin işte olması lazım. (çalışma saatlerini biliyorum)

(Göksel ve Kerskale, 2005: 300)

Bununla birlikte 'gerek' kip eylemi, dilek/şart kipinde olan ol- koşacından sonra ('olsa gerek') veya nadiren de olsa 'fiil + sA' yapılarının ardından gelerek yalnızca bilgisellik okuması alan önermeleri meydana getirmektedir:

10. Bu güzel insanlar geldikleri yerlerin güzelliklerini de taşımışlar yanlarında.

kullanılmıştır.

Bu yüzden *olsa gerek* çok zengin bir yemek kültürü var Mersin'imizin.

11. Şirince bölgesi, ismini tepelere kurulmuş o şirin beyaz evlerden *olsa gerek*.

Burada dikkate değer bir nokta var ki, bugün sadece bilgisel anlam taşıyan -sA gerek yapısının, dilin eski dönemlerinde yükümlülük gerekliliğini ifade etmek için kullanıldığıdır. Eski Türkçe döneminden itibaren ortaya çıkan ve 'kergek, kerek' şeklinde olan gerek sözcüğünün -sA dilek/şart ekiyle kurduğu yapılar, gereklilik anlatımında önemli bir yer tutmaktadır (Eski Türkçede: -sAr kerek, Karahanlı Türkçesinde: kerek fiili + sA, Harezmi Türkçesinde: -sA + kerek fiili/kerek fiili + sA, Çağatayca: -sA kerek, Eski Anadolu Türkçesinde -sA gerek).

Sweetser (1990) bilgisellik ile yükümlülük kipliğini işaretleyen kiplik belirteçlerini çokanlamlı yapılar olarak değerlendirmektedir. Bunun sebebi ise iki farklı kiplik alanı arasında yer alan bağlantının yanı sıra aynı kiplik belirteçlerinin sistematik olarak yükümlülük ve bilgisel anlamları karşılamasıdır. Bu iki farklı kiplik arasında bulanık anlamı olan tümceler anlam belirsizliğinin çözülmesi sorununa gelince, Sweetser, kiplik anlamının belirginleşmesi bağlam bilgisinden sağlandığı görüşündedir. Ancak bilgisellik ile yükümlülük kipliği arasında her ne kadar mantıksal bir bağlantı varsa da sonuçta ortaya çıkan iki anlam birbirinden önemli noktalarda ayrılmaktadır ve birçok dilde bilgisel ile yükümlülük belirteçleri farklı dilbilgisel sınırlamalara tabidir. Türkçede de -mAll'nın bilgisel işlevinin yalnızca 'olmalı' yapılarında karşımıza çıkması kiplik anlamlarının kodlanması farklı dilbilgisel ortamlarda gerçekleştiğini göstermektedir, dolayısıyla edimsel etmenlerin kiplik yorumlanmasına her ne kadar önemli bir rol oynuyorsa da dilsel etmenlerin de göz önüne tutulması gerekmektedir.

Diğer yandan -mAll'nın sadece yükümlülük ile bilgisellik kipliği arasında çokanlamlı olmayıp yükümlülük kipliği altında da farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir:

12. Antalya çok güzel bir yer, eğer gitmediysen kesin gitmelisin. (öneri)

13. Gelen cezayı belediye mal müdürlüğüne ödemelisiniz. (zorunluluk)

(12)'de -mEll tavsiye anlatımında bulunmaktadır, (13)'te ise zorunluluk anlamını işaretlemektedir. Burada not edelim ki -mAll direk kök fiiline getirildiğinde, fiil yüklemelerinde, bilgisellik ile yükümlülük kipliği arasında bir çakışma yoktur. Aynı kiplik altında yer alan bu çokanlamlılık, her iki anlamın toplumsal dünyadaki yaptırım gücüyle ilişkili olduğundan kaynaklanmaktadır; Her iki kiplik tümcelerinde kılıcıyı bir eylemi yerine getirmek için yönlendiren güç dış dünyadan gelmektedir. Kiplik tümcelerinin yükümlülük okuması alabilmesi için ise, ileride gösterileceği gibi, tümcedeki eylemin özneye kılıcı rolü yükleyebilmesi esastır. Z. E. Emeksiz (2009: 61) yükümlülük kipliğinin edimsel boyutuna değinerek, yükümlülüğün temel işlevinin bir edicinin yaptırımla, öneriyle veya istekle bir edimi gerçekleştirilmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir. -mAll ile aktarılan zorunluluk, tavsiye ve istek yükümlülük anlamları ise, Emeksiz'e göre, yaptırım gücünün farklı derecelerini yansıtmaktadır. Böylece, tavsiye ve istek anlatımlarında kılıcıya yönlendirilen yaptırım gücü zayıf, zorunluluk anlatımında ise yaptırım gücü daha yüksektir:

14. Ders çalışmalısın. (zorunluluk/yaptırım gücü yüksek)

15. Bu filmi izlemelisin. (tavsiye/yaptırım gücü zayıf)

16. Artık gitmeli. (istek/yaptırım gücü zayıf)

(Z.E. Emeksiz, 2009: 82)

Coates (1983) de, benzer bir şekilde, zorunluluk, gereklilik, tavsiye ve istek anlamlarının dereceli bir ölçek oluşturduğunu iddia etmektedir, ancak aralarındaki ilişkisini gereklilik kavramı açısından incelemektedir. Bu bağlamda söz konusu kiplik anlamları, taşıdıkları gereklilik değerinin farklı derecesine göre *zorunluluk* > *gereklilik* > *düşük gereklilik* > *öğüt* > *istek* şeklinde ölçeklendirilecektir. Bu bakımdan -mAll ile karşılanan öneri/öğüt ve istek anlatımı, gerekliliğin düşük derecesine bağlanmaktadır. Burada ilave edelim ki istek anlamı yükümlülük kipliğiyle ilgili olabildiği gibi devinim kipliği altında da yorumlanabilmektedir. Yukarıda verdiğimiz 'Artık gitmeli' örneğinde ifade edilen istek, yükümlülük kipliğiyle ilişkilendirilmiştir; konuşmacı istek bildirmekle karşısındaki kişiyi, söz konusu istenilen eylemi yerine getirmek için, harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Ancak -mAll ile ifade edilen istek her zaman yükümlülük yorumu taşımamaktadır. Mesela -mAll'ya 1. şahıs ekleri eklendiğinde istek devinim kipliği altında, kendi kılıcının isteği olarak yorumlanacaktır :

17. Dizinin yeni bölümü çok heyecanlı olacak, onu kaçırmamalıyım.

Ayrıca, yüklemün öznesine kılıcı rolü yüklenememesi durumunda önerme yükümlülük okumasına kapalıdır. Aşağıdaki önermede -mAll yalnızca istek bildirmektedir:

18. Artık bahar gelmeli.

Buraya kadar değindiğimiz -mAll'nın yükümlülük kipliğindeki farklı fakat

birbirleriyle bağlantılı işlevleri/anlamları onun fiil yüklemelerinde çokanlamlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu çokanlamlılık ise -mAll yapısında kodlanan gereklilik kavramının yükümlülük kipliğinde, bilgisellik kipliğinden farklı olarak, dereceli bir biçimde yansıtılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece yükümlülük anlamlarının analizinde gereklilik değeri temel alınıp bu kiplik alanında sınıflandırılan anlamların yüksek gereklilikten düşük gerekliliğe kadar uzanan bir ölçek üzerine sunulabildiği gösterilmiştir (bunun tersine bilgisellik kipliğinde temel alınan değer olasılıktır ve yeri geldiğinde değineceğimiz gibi bilgisel anlamlar, uçları düşük olasılık ile yüksek olasılık olan bir ölçek üzerine sınıflandırılabilir, gereklilik ise bu alanda yüksek olasılığın karşılığı olarak ele alınmaktadır). Ya da Z.E.Emeksiz'in öne sürdüğü gibi, yükümlülük anlamları (zorunluluk-öneri-istek), yansıtıkları yaptırım gücünün derecesine göre ölçeklendirilebilmektedir. Bu iki ölçek arasında ise bir analogi ilişkisi olduğu görülmektedir; aktarılan eylemin gerekliliği ne kadar yüksekse, kılıcı üzerine uygulanan gücün de bu kadar yüksek olması beklenmektedir. Gerekliliğin farklı düzeyleri olan zorunluluk, öneri, öğüt, istek gibi anlamların hepsinin kılıcı üzerine uygulanan güç ile ilgili olması, gerekliliğin yükümlülük anlamlarının betimlenmesinde daha temel bir kavram olduğunu göstermektedir. Yükümlülük kipliğindeki olasılık (izin verme) ise bir eylemin yerine getirilmesi için kılıcı üzerine uygulanan güç ile ilgili olmaktan ziyade, gücün kaldırılmasıyla ilgilidir. -Abil kip biçimiyle işaretlenen 'izin verme' anlamı (yükümlülük olasılığı), eylemin yerine getirilmesini engelleyen bir güç bulunmadığı şeklinde tanımlanacaktır.

-mAll'nun yükümlülük kipliği altında çokanlamlı olmasının yanı sıra isim yüklemelerinde yükümlülük ile bilgisellik kipliğini işaretleyebilmesi, değinildiği gibi rastlantısal olmayıp, yükümlülük ile bilgisel anlamlar arasında da bir

bağlantı olduğu açıktır. Bu bağlantı, Sweetser'e göre, anlamsal-bilişsel bir düzlemde açıklanabilir ve -mAll ile ifade edilen iki anlamın ayrı olmasına rağmen ikisi de ortak bir kavramsal içeriğe sahiptir. Ancak bilgisel ile yükümlülük anlamları arasında her ne kadar bilişsel bir düzlemde bir bağlantı kurulabilir olsa da birbirlerinden önemli noktalarda ayrıldığı da bir gerçektir. Kiplik tümcenin zamansal gönderimi (+/- geleceklilik), kipliği belirleyen güç kaynağı (+/- toplumsal- fiziksel güç), eylemin özneye yüklediği anlamsal rolü (+/- kılıcı) gibi anlamsal özellikler, alanyazında bilgisel ile kök belirtilerinin ayrımının altını çizmek için önerilen temel anlamsal özelliklerdir. Z. E. Emeksiz (2009) -mAll'yı yükümlülük ya da bilgisel işaretleyici olarak yorumlamamızı sağlayan belli anlamsal ve yapısal sınırlılıkların bulunduğunu belirterek -mAll'nın aslında yükümlülük kipliği altında çokanlamlı, bilgisel ile yükümlülük arasında ise çiftanlamlı olduğunu savunmaktadır. Yapısal sınırlılık, önceden değinildiği gibi, -mAll'nın direk fiil köküne ya da ol- koşacına getirilmesiyle ilgilidir; -mAll doğrudan eylem köküne getirildiğinde sadece yükümlülük anlamı taşımaktadır, bilgisel ile yükümlülük çakışması ise isim yüklemelerinde, 'olmalı' ile kurulan yüklemelerde ortaya çıkmaktadır. İlginç bir biçimde, lazım ve gerek sözcüklerinin de temelde zorunluluk anlamı taşımasına rağmen, 'olması lazım/gerek' yapılarına rastlandığında bilgisellik kipliğini de kodlayabilmektedirler. İsim yüklemelerinde -mAll'nın yükümlülük mü veya bilgisel anlamında mı kullanıldığı sorununa gelince, Z.Emeksiz, kiplik anlamının yorumlanmasında tümcenin zamansal gönderim noktası, yüklemün özneye yüklediği anlamsal rolü, öznenin değer yüklü olup olmaması gibi belli anlamsal ölçütlerin rol oynadığını belirtmektedir. Yükümlülük ile bilgisellik kipliğinin tüm anlamsal özelliklerine tek tek yer verip bulanık anlamlı tümceleri incelemek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak yükümlülük kipliğinin temel özellikleri olan ve bilgisel anlamını engelleyen geleceklilik ve kılıcı rolü üzerinde

kısaca durmamız gerekiyor.

Bilindiği üzere yükümlülük kipliği henüz gerçekleşmemiş, uygulanması beklenen eylemlerle ilgilidir. Yükümlülük kipliğinin temel özelliklerinden biri olan geleceklik, yükümlülük belirteçlerinin edimsel işlevleriyle ilgilidir, yani aktarılan eylem yaptırım değerindedir. Bunun yanı sıra yükümlülük kipliğinin geçmiş çekiminde olan yüklemelerde de kodlanabildiği görülmektedir (örn. 'Bunu daha önce düşünmeliydin'), fakat bu durumlarda eylem edimsel (performative) nitelikleri taşımamaktadır, yalnızca edimsel bir olgunun aktarımı söz konusudur. Bu bağlamda -mAlli ile aktarılan kiplik tümcesinin yükümlülük okumasını alabilmesi için tümcedeki eylemin konuşma anını ve sonrasını içeren gelecek bir zaman aralığında gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu koşulun yerine getirilmediği durumlarda önerme yükümlülük yorumuna kapalıdır ve bilgisellik okuması hakimdir:

19. Umut *şimdiye* kadar /artık tatilden dönmüş olmalı. (çıkarım)

20. Umut *önümüzdeki haftaya* kadar dönmüş olmalı. (zorunluluk)

Aynı yüklemiyle ('dönmüş olmalı') aktarılan yukarıdaki tümceler farklı kiplik anlamları taşımaktadır. (19) örneğinde 'şimdiye kadar /artık' zaman belirteçleriyle sunulan tümce sadece bilgisellik okumasını alabilmektedir, aktarılan durumun ise (Umut'un tatilden dönmüş olması) konuşma anından geçmiş bir zamanda gerçekleştiği varsayılmaktadır. Varılan çıkarımın zamansal yerleşimi ise her zaman konuşma zamanıdır (şimdiki zaman). Zorunluluk anlamı taşıyan (20) tümcesi ise, aktarılan durumun henüz tamamlanmış olmadığını, konuşma anından gelecek bir zamanda ('önümüzdeki haftaya kadar') gerçekleşmesi gerektiğini bildirmektedir. Görüldüğü gibi iki kiplik,

merkez noktasını oluşturan konuşma zamanından sonrası veya öncesinde, farklı zamansal aralıklarda gönderimde bulunmaktadır. Burada şunu belirtmemiz gerekir ki '-miş olmalı' yapılarında bitmişlik görünüşünü ifade eden -miş eki, belirli bir zaman gönderiminde bulunamaz. Öyleyse '-miş olmalı' yapılı tümcelerde, aktarılan eylemin/durumun gelecekte mi tamamlanacağı yoksa geçmişte mi tamamlandığı bilgisi bağlamdan veya tümcede bulunan zaman belirteçleriyle sağlanmaktadır. Gönderim noktası [+gelecek] olduğu zaman önerme yükümlülük altında, [-gelecek] olduğunda ise bilgisellik kipliği altında yorumlanacak. '-Iyor olmalı' yapılarında ise -Iyor süreklilik görünüşü aktarım konuşma anına gönderimde bulunduğundan her iki kiplik anlamını işaretleyebildiği görülmektedir. Bu durumda da kipliğin belirginleşmesi geniş dilsel bağlamdan sağlanmaktadır:

21. İşe kabul edilmeniz için iyi derecede İngilizce biliyor olmalısınız. (gereklilik)
22. Yabancı Diller Yüksek *Okulu* mezunu olduğunuza göre iyi derecede İngilizce biliyor olmalısınız. (çıkarım)

Tümcelerin farklı kiplik yorumlamaları aynı zamanda tümcedeki yüklem-özne anlamsal ilişkisini de belirtmektedir. Böylece yükümlülük kipliği özneye kılıcı rolü yükleyebilen bir yüklem gerektirmesine karşı, bilgisellik kipliği özneye farklı anlamsal roller yükleyebilmektedir. (20) örneğini tekrar ele aldığımızda 'dönmüş olmalı' yüklemi gerçekleşmesi gereken bir durum belirtirken aynı zamanda söz konusu durumu yerine getirebilecek görevli bir kişi bulunduğunu bildirmektedir; yüklem özne olarak [+insan] seçmekte ve ona kılıcı rolünü yüklemektedir. Burada kılıcı rolünde olan özne ('Umut') yüzey yapıda yer almaktadır, ancak dilbilgisel özneye kılıcı rolü yüklenemediği durumlarda da, örneğin yüklem [- insan] bir özne seçtiğinde, yükümlülük anlamı olasıdır:

23. Başvuru evrakları eksiksiz bir şekilde Enstitüye teslim edilmeli.

Edilgen çatıda olan buradaki eylem özne olarak [-insan] seçmektedir, fakat söz konusu eylemi ('teslim etmek') yerine getirebilecek bir kılıcının bulunduğu kastedilmektedir. Mantıksal bir özne kılıcı rolünü üstlemektedir. (19) örneğinde ise, özne tümcede aktarılan durumun deneyimcisi olarak algılanmaktadır. Böylece yüklem kılıcı rolü üstleyen bir özne (dilbilgisel veya mantıksal) alıp almaması kiplik yorumlanmasına anlamsal bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir de aşağıdaki tümceye bakalım:

24. İlkbahar geliyor olmalı. (çiçekler açmış)

Bu tümcenin sadece bilgisellik okumasını alabilmesinin nedeni tümcede aktarılan durumun (ilkbaharın gelmesi) gerçekleşmesinin bir kılıcıya bağlı olmamasıdır. Görüldüğü gibi kiplik anlamının oluşumu yalnızca durum bağlamından belirlenmiş olmayıp kiplik yorumlanmasına edimsel unsurların oynadığı rolün yanı sıra belli anlamsal ve yapısal etmenler de kiplik anlamının belirginleşmesine önemli katkıda bulunmaktadır.

Şimdi -mAll'nın bilgisel işlevi daha ayrıntılı bir şekilde ele alıp onun bilgisel gerekliliği dile getirmek için kullanıldığı örneklerle gösterilecektir. -mAll gereklilik kipini konu alan birçok kiplik çalışmalarında ve dilbilgisi kitaplarında daha çok bu kiplik belirtecinin yükümlülük kipliğindeki işlevleri üzerinde durulması ve -mAll'da kodlanan bilgisel anlamın ikincil bir anlam olarak ele alınması, -mAll'nın bilgisellik kipliği içindeki öneminin yeterince değerlendirilmemesine neden olmuştur. Oysa ki -mAll bilgisellik kipliğini

işaretlemek için yaygın olarak kullanılmakla birlikte bu kiplik altında belli tür yargıları da ifade etmektedir. Gösterileceği gibi -mAll bilgisellik kipliği altında yalnızca bir tahmin, bir ihtimal dile getirmek için değil yüksek kesinlik derecesi içeren yargılar, güçlü gerekçelere dayanan, dolayısıyla *bilgisel olarak gerekli* olan çıkarımların anlatımında bulunmaktadır. -mAll'nın bu fonksiyonu ise daha önce değinildiği gibi ol- yardımcı fiili ile kurduğu yapılarda ('-Iyor olmalı', '-miş olmalı' ya da 'Ad + olmalı') görülmektedir:

25. İşe gitmiyorsan, gerçekten hasta olmalısın.
26. Biraz erken gitmiş olmalıyım ki, bayrak töreni daha başlamamıştı.
27. Perdenin aralığından ışık sızdığına göre gün ağarmış olmalı.
28. Konuşmasından çok etkilenmiş olmalı ki gözlerine dik dik bakıyordu.
29. Romalılar, yol yapımında bugüne değin ulaşan etkin teknik yöntemleri geliştirmiş. 70.000 kilometre civarında yol döşemişlerdi. "Bütün yollar Roma'ya çıkar" sözü buradan kaynaklanıyor olmalı.

Gereklilik kipiyle aktarılan yukarıdaki önermeler güçlü bir çıkarım içerir niteliktedir. Konuşmacı -mAll kullanımına başvurmakla ise yargısının mevcut kanıtlara göre bilgisel olarak gerekli olduğunu belirtmektedir. 'Olmalı' ile ifade edilen çıkarımların ardından çoğu kez 'ki' bağlacı getirilip kiplik tümcesinde yatan çıkarımı gerekçelendiren yan tümceleri dile getirirken (26. Ve 28. örneklerde olduğu gibi) söz konusu çıkarımın rastlantısal bir tahmin olmadığını göstermektedir. Bu da -mAll, -Abil ile karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir:

30. "Attığım mesaja hala cevap gelmedi"

i)"Mesajını görmemiş olabilir"

ii) "Mesajını görmemiş olmalı"

30(i)'de ve 30(ii)'de, (30)'da bildirilen durumun (mesaja cevap gelmemesi) olası sebepleri hakkında farklı kesinlik dereceleri içeren yargılar yer almaktadır. 30(i)'de konuşmacıya göre mesaja cevap gelmemesinin sebeplerinden biri mesaj alıcısının mesajı hala görmemiş olmasıdır. Ancak aynı zamanda konuşmacı başka ihtimallerin bulunabildiği de kastetmektedir (örneğin ilgili kişinin mesaja cevap vermek istemiyor olabilir, işi olabilir vs.). 30(ii)'de ise konuşmacı yargısını -mAll ile aktarırken, mesaj alıcısının mesajı görmemiş olması, mesaja cevap gelmemesinin *tek* muhtemel sebep olarak görülmektedir. -mAll yalnızca bir ihtimal değil, güçlü bir çıkarım ifade etmektedir. Böylece konuşmacı -Abil ile kesinsizliğini dile getirirken bu kip biçimi aynı önermede farklı ihtimallerin anlatımını karşılayabilir. Tersine -mAll kullanımıyla en geçerli sayılan ihtimal aktarılmaktadır, dolayısıyla tek bir çıkarım olasıdır (önerme bilgisel olarak gereklidir). Bu yüzden de tümcede aynı durumla ilgili -mAll ile kodlanan iki farklı çıkarımın yer alması -mAll'nın bilgisel işlevine aykırı düşmektedir.

31. i) Mesajını görmemiş olabilir ya da cevap vermek istemiyor olabilir.

ii)*Mesajını görmemiş olmalı ya da cevap vermek istemiyor olmalı.

32. i) Mesajını görmüş olabilir, olmayabilir de.

ii) *Mesajını görmüş olmalı, görmemiş olmalı da.

Anlaşıldığı gibi -Abil bilgisel olasılığı, -mAll ise bilgisel gerekliliği işaretlemektedir. Bu karşıtlık ise, Palmer'e göre, daha çok Yorumsal ile Çıkarımsal bilgisel kategoriler arasında yer almaktadır. Böylece -Abil yorumsal türünden yargıların anlatımında bulunurken konuşmacının kesinlik derecesi düşük olduğunu bildirmektedir, -mAll ise, konuşmacının yüksek kesinlik derecesini yansıtır ve çıkarımsal türünden yargılar dile getirmektedir.

Dahası, Palmer'in typolojisine göre, Çıkarımsal ile Varsayımsal kategori arasında başka bir karşıtlık da görülmektedir. Bu da konuşmacının çıkarımda bulunurken ne tür kanıtlara (genel bilgi/gözlemlenebilir kanıtlar) dayandığıyla ilgilidir. Türkçede -Ar ile aktarılan varsayımsal türünden yargılar konuşmacının genel bilgisine/tecrübesine dayanarak mantıklı bir çıkarıma vardığını belirtmektedir. -mAll ise, varılan çıkarımın gözlem sonucu olduğunu belirtmektedir:

33. Işık açık, Umut evde olmalı.

34. Yarın Pazar, Umut evde olur.

Yukarıda verilen örneklerde (33)'te konuşmacı kendi gözlemlerinden yola çıkarak bir çıkarıma varmaktadır, (34)'te ise söz konusu çıkarım konuşmacının genel bilgisine göre olasıdır, örneğin konuşmacı 'Umut'un Pazar günlerinde genel olarak evde olduğu bilgisine dayanmaktadır. Burada da -Ar bilgisel olasılık ifade etmektedir ancak yansıttığı kesinlik derecesi -Abil'den daha yüksektir. Ayrıca -Ar ile -mAll bilgisel işaretleyiciler zamansal gönderimleri açısından da ayrılmaktadır. -Ar ancak gelecek gönderimli olduğunda bilgisel olasılığı işaretleyebilmektedir, -mAll ise bilgisellik kipliğini kodlamak için [-gelecek] gönderimli olması gerekir.

Anlaşıldığı gibi -mAll ile aktarılan yargılar, -Abil ve -Ar ile aktarılan yargılarla kıyasla, en yüksek kesinlik derecesini ifade etmektedir. Fakat -Dİr kiplik parçacıyla sunulan yargılara gelince durum biraz farklıdır. Çünkü -Dİr, 'herhalde' anlamına gelen önermeleri dile getirebilirken pekiştirici anlamıyla kullanıldığında bilgisel olasılık ifade etmekten çok kesinlik bildirmektedir:

35. -Beni buraya gönderirken neler olabileceğini düşünmüş olmalı.

-Düşünmüştür. Eminim.

Yukarıdaki örneklerde görülebildiği gibi 'düşünmüş olmalı' yüklemiyle aktarılan birinci önerme her ne kadar yüksek kesinlik derecesi yansıtırsa da olasılık anlamı ön plandadır. İkinci önermede ise 'düşünmüştür' yüklemi olasılık anlamına yer vermez, tersine -DIr birinci önermede içerilen çıkarımı doğrulamak işlevindedir. Ancak -DIr, bir ihtimal anlatma görevinde kullanıldığı zaman, -mAlI'dan daha düşük kesinlik derecesi yansıtmaktadır.

4. Tanıtsallık Kipliği ve -mİş

Önceki bölümlerde tanımlamasını yapmış olduğumuz -Ar, -Dİr, -Abil ve -mAlI biçimbirimleri, bilgisellik kipliği kapsamında incelenmiştir. Palmer'in kiplik dizgesinde Önerme kipliğinin bir alt-ulamı olan bilgisellik kipliği, konuşmacının önermesinin doğruluğu ya da gerçekliği hakkında yargıda bulunduğunu göstermektedir. Önermesel kipliğin altında yer alan ve bilgisellik kipliğiyle yakından ilişkili olan diğer kiplik ulamı ise, konuşmacının önermede aktarılan bilgiye nasıl ulaştığını gösteren tanıtsallık kipliğidir. Kısaca betimlemek gerekirse bilgisellik kipliği konuşmacının kesinlik derecesini yansıtan yargı türleriyle, tanıtsallık kipliği ise yargının dayanıldığı tanıt türleriyle ilgilidir. Tanıtsallık kipliğiyle ilgili alanyazında yer alan farklı sınıflandırmalar ve adlandırmalar bulunmasına rağmen genel olarak dolaylı tanıtsallık/dolaysız tanıtsallık ayrımının yaygın olduğunu görülmektedir ve tanıtsallar temelde konuşmacının önermede aktarılan duruma tanık olup olmadığına göre sınıflandırılmaktadır (de Haan, 2006; Cornillie, 2009). Böylece dolaysız tanıtsallık konuşmacının aktarılan olayı şahsen gördüğünü, işittiğini veya başka bir duyu yoluyla algıladığını göstermektedir. Dolaylık tanıtsallık ise konuşmacının aktarılan olaya tanık olmadığını, olayın gerçekleştiğini başka birisinden öğrendiğini (aktarım/söylenti) veya tanıtı dayanarak bir çıkarıma vardığını (çıkarımsal tanıtsallık) bildirmektedir (de Haan, 2009: 7). Palmer (2001) de tanıtsallık kipliğini *Aktarım* ve *Duyuşsal* diye iki temel gruba ayırmaktadır. Aktarım anlatan işaretleyiciler önermede sunulan durumun doğrudan konuşmacı tarafından gözlemlenmediğini, konuşmacı başka birisinden duyduğu bir olayı veya durumu aktardığını göstermektedir. Duyuşsal türünden tanıtsallar ise önermede sunulan durumun doğrudan konuşmacı tarafından algılandığını

belirtip, konuşmacının hangi duyu yoluyla durumun deneyimcisi olduğunu kodlamaktadırlar. Palmer'e göre bu dolaysız tanıt türleri arasında görsel olan/görsel olmayan ve işitsel tanıtılar dillerde rastlanan en yaygın olanlardır. Ayrıca, Palmer Çıkarımsal ulamını bilgisellik kipliği altında sınıflandırıyor da aslında, bu ulamın hem yargı dizgesi hem tanıt dizgesi içinde yer alabildiğini vurgulamaktadır.

Tanıtsallığı konu alan pek çok dilbilimci tanıtıya dayalı çıkarım bildiren kip biçimlerini bu ulam altında sınıflandırmaktadırlar. Örneğin Chafe (1986), bilgi kaynağını gösteren dilbilgisel yapılar arasında çıkarım belirtenleri de sıralamaktadır. Aynı biçimde Plungian'ın (2001) tanıtsallık sınıflandırmasında da, çıkarım belirten işaretleyiciler dolaylı tanıtsallığa dahil edilmektedir. Tanıtıya dayalı çıkarım bildiren dilbilgisel işaretleyicilerin hem bilgisellik hem tanıtsallık atında incelenebilir olması, bu iki kiplik ulamının bazı noktalarda örtüştüğünü göstermektedir. Ayrıca sırf tanıtsallık değeri taşıyan kip biçimlerinin de (aktarım ve duyuşsal türünden tanıtsallar) bilgisellik kipliğiyle yakın ilişkili olduğu görüşü alanyazında yaygın bir kabul görmektedir. Bu görüşü destekleyenler, genel olarak, önermede sunulan bilginin güvenilirliği ile bilgi kaynağına duyulan güven arasında sıkı bir analogik ilişkinin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, konuşmacı kendi duyularıyla algıladığı bir durum aktarırken (duyuşsal türünden tanıtsallar), aynı zamanda önermenin güvenilirliğini de güçlendirmektedir. Benzer bir şekilde bilgisel işaretleyiciler de farklı tanıtsal değerlere sahip olabilir. Böylece, konuşmacılar önermenin doğruluğuna dair yargıda bulunurken aynı zamanda, dolaysız da olsa, yargının dayandığı bilgi kaynağına ilişkin gönderimde bulunurlar. Ancak Plungian'ın (2001) iddia ettiği gibi, bilgisel işaretleyiciler doğası gereği her zaman tanıtsal değeri taşıyor olsa da, tanıtsal işaretleyiciler için aynı durum geçerli değildir.

Yani tüm tanıtısal işaretleyicilerin kipsel (bilgisel) boyutları olduğunu söyleyemeyiz (Plungian, 2001: 354). Başka bir ifadeyle, konuşmacı bilginin kaynağını göstermekle bir yargı dile getirdiği anlamına gelmez (konuşmacı önermeyi tanıtısal olarak nitelendirdiğinde aktarılan bilgiye yönelik tutumunu/kesinlik derecesini göstermiyor olabilir). Bu yüzden tanıtısallığı bilgisellikten ayrı, hatta kiplikten bağımsız dilbilgisel bir kategori olarak kabul edenler de vardır (Aikhenvald, 2004).

Türkçede tanıtısallığın tek dilbilgisel işaretleyicisi olan -mİş biçim birimi, dolaylı tanıtısallık altında yer alan aktarımsal ve çıkarımsal ulamları işaretlemekle sınırlı kalmayıp bağlama göre farklı şekillerde yorumlanabilir. Ancak bu biçim biriminin kiplik işlevlerine değinmeden önce onun yapısal özelliklerinde kısaca durmamız gerekir. Çünkü alanyazında hemen hemen tüm araştırmacılar tarafından ayrı biçim birimler olarak ele alınan -mİş ve i-miş/-(y)mİş yapıları biçim birimsel-sözdizimsel bakımından farklı özelliklere sahip olmakla birlikte anlamsal içeriği bakımından da ayrıldığı görülmektedir. Böylece direk fiil köklerine gelen ve biçimsel olarak i-miş/-(y)mİş yapılarından daha basit olan -mİş çekim ekinin (git-miş, anla-muş vs. eylemlerdeki -mİş) genel olarak hem kiplik hem bitmişlik görünüşü, hatta geçmiş zaman ulamlarını işaretlediği iddia edilmektedir (Lewis, 1967; Underhill, 1976; Kornfilt, 1997; Göksel ve Kerslake, 2005; Sezer, 2001; Csato, 2000). Adcıl yüklem ve fiil gövdelerine kimi çekim eklerinden sonra getirilen -mİş ise, Türkçenin biçimsel-sözdizimsel özellikleri gereği daima i-koşacından sonra gelmektedir ve tümcede 'imiş' şeklinde ayrı yazılabilir veya yüklem üzerine eklenerek -(y)mİş çekim eki olarak karşımıza çıkmaktadır (örn. hastaymış, okulda imiş, geliyormuş, gelecekmiş vs.). i-koşacı üzerine gelen -mİş ise yalnızca kiplik (tanıtısallık) ulamını işaretlediği bilinmektedir. Aşağıda verilen örneklerde görülebildiği gibi (1)'de 'gitmiş'

yüklemde tanıtısal anlamı kodlanmaktadır, ancak aynı zamanda aktarılan durumun konuşma zamanından önce tamamlandığı kastedilmektedir. (2) ve (3) örneklerinde ise isim ve çekimlenmiş fiil tabanına gelen -(y)mİş biçim birimi belli bir zamansal veya görünüşsel atıfta bulunamaz, yalnızca tanıtısal kipliğini işaretlemektedir:

1. Ali git-miş. (*Ali şu anda/yarın gitmiş)
2. Ali evde-ymiş. (Ali dün/şu anda/yarın evdeymiş)
3. Kardeşiyle aynı okulda gid-iyor-muş/gid-ecek-miş/gid-er-miş/git-meli-ymiş.

Yukarıdaki tümcelerde -mİş'in gördüğü işlev önermede aktarılan bilginin dolaylı yoldan elde edildiği belirtmesidir; Bilginin kaynağı bir başkasının söylediklerine (aktarım) veya durumun gerçekleştiğini ispatlayan belli tanıtlara dayalı olabilir (örneğin 'Ali gitmiş' önermesi Ali'nin gidişini şahsen görmemiş ancak evinin dış kapısının kilitli olduğu durumundan hareketle Ali'nin gittiği çıkarımına varan bir konuşmacı tarafından dile getirilebilir.). Ayrıca, ileride gösterileceği üzere bu kip biçimi aktarım ve çıkarım anlamlarından ötesinde dolaylı tanıtısallıkla ilişkilendirilen çeşitli kiplik anlamlarını kodlayabilmektedir (yeni bilgiye karşı şaşkınlık, kuşku, sonradan fark edilen durumlar vs.). Bu kiplik anlamları ise her ne kadar -mİş ve -İmiş, her iki biçim birimleri yoluyla aktarılabilir olsa da -mİş, imiş koşacından farklı olarak, dolaylı tanıtısallığı zorunlu olarak işaretlemez. Bu yüzden bu iki -mİş arasındaki ayrım -mİş'in kiplik dışındaki kullanımlarını açıklamak için önemlidir. Aşağıdaki tümcelere baktığımızda açıkça görülüyor ki **-mİştİ** (-mİş + i-Dİ/-(y)Dİ) ve **-mİş ol-** yapılarında rastlanan -mİş herhangi bir kiplik eklentisi taşımaz:

4. Ali git-miş-ti.

5. Ali git-miş olacak.

Bu tümcelerde -mİş yalnızca bitmişlik görünüşünü dile getirmektedir. Aksu Koç (1988: 22) –mİş’in temel işlevinin aslında *sonuçsal bitmişlik* bildirmek olduğunu iddia edip onun belli bir sürecin sonucu olan durumları ifade ettiğini belirtmektedir. -mİş'in orta olarak kullanıldığında da benzer bir işlev yerine getirdiği görülmektedir:

6. rlmş elma

7. Düşmüş fiyat

Aksu Koç (1988) -mİş'in kiplik anlamlarına değinerek, onların -aktarım anlamı hariç- bitmişlik kavramıyla olan ilişkisi üzerinde durmaktadır. Söz gelişi -mİş ile aktarılan çıkarımlar her zaman önceki bir sürecin sonucu olan durumlardan ortaya çıkarılmaktadır (rn. 'Bardak kırılmış' önermesi yerdeki kırık cam parçalarına bakılarak varılan bir çıkarım olabilir). Bunlardan anlaşıldığı gibi tek bir dilbilgisel yapının ayrı ancak birbirleriyle ilişkili olan ulamlarını işaretleyebilmektedir. -mİş'in kiplik işlevlerine gelince onlar dolaylı tanıtısallıkla ilgili olduğu gibi bilgisellik kipliğiyle de yakından ilişkilidir. Aşağıdaki örneklere –mİş, dolaylı tanıtısallık altında sınıfandırılan aktarım ve tanıtısal dayalı çıkarım anlamlarını kodlamaktadır:

8. Kütüphanede oturacak yer yok, (demek ki) sınav dönemi başlamış.(ıkarım)

9. Duyduğuma göre sınav dönemi başlamış. (aktarım)

10. Dünkü konser güzelmiş.

11. Ben küçükken çok yaramazmışım.

(8) ve (9) örneklerinde 'sınav dönemi başlamış' önermesi bağlama göre aktarım veya çıkarım anlamını içerir gibi yorumlanabilir. Aynı biçimde de (10)'te tümce 'anlaşılan ki', 'demek ki' eklentileri alabilmektedir, bu durumda da çıkarım anlamı kodlanmaktadır. Örneğin karşılıklı bir konuşmada konserdeki olan bitenleri hayranlıkla anlatan bir kişi diğer kişi tarafından 'demek konser güzelmiş' cevabı alabilir. Tümcenin alabildiği diğer uzanımları ise 'söylediklerine göre', 'duyduğuma göre' (aktarım) eklentileridir. Ayrıca, (11) örneğinde olduğu gibi, konuşmacı çok genç yaşta deneyimlediği durumları -miş ekiyle aktarmaktadır. Yine de burada konuşmacı önermede aktarılan bilgiye dolaylı yoldan ulaşıldığını belirtip onun hatırlayamadığı ve başkalarının söylediklerine dayanarak dile getirdiği durumlar söz konusudur. Hem aktarım hem çıkarım kiplik anlamları ise konuşmacının aktarılan duruma tanık olmadığını göstermektedir. Ancak -miş ile aktarılan önermeler her zaman aktarım-çıkartım arasında çift anlamlı değildir. Çünkü konuşmacı aktarımda bulunurken geçmişte, şimdiki ya da gelecek zamanda gerçekleştiği/gerçekleşeceği öğrenilen olayları bildirirken -miş ile ifade edilen çıkarımlar her zaman önceki bir sürecin sonucu olan durumlardan ortaya çıkarılmaktadır, dolayısıyla konuşma zamanından önce gerçekleştiği düşünülen olaylarla ilgilidir. Örneğin konuşmacı uygulanması için imza gerektiren bir işlemin gerçekleşmiş durumunda olduğundan yola çıkarak 'işlem için yeteri kadar imza toplanmış' çıkarımında bulunabilir. Bundan anlaşıldığı gibi -miş çıkarım anlamıyla karşımıza çıkarken beraberinde bitmişlik, daha doğrusu Aksu Koç'un (1988: 23) söyleyişiyle 'sonuçsal bitmişlik' görünüş değeri taşımaktadır. -miş aktarım anlamında kullanıldığında ise böyle bir zamansal/görünüşsel sınırlama yoktur. Gelecek gönderimli olan aşağıdaki tümce yalnızca aktarım okumasını alabilmektedir:

12. İşlemin uygulanması için imza toplanacakmış.

Ayrıca -mİş aktarım anlamıyla birlikte konuşmacının önermede aktarılan bilginin doğruluğuna dair kuşkusunu da işaretliyor olabilir. Mesela 'Parası yok bir de araba alacakmış' tümcesinde, -mİş sırf başkasından öğrenilen bir durum aktarmak için değil, aynı zamanda konuşmacının bu durumun geçerliliğinden (öznenin araba alması) kuşku duyduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle -mİş daha çok bilgisel işaretleyici olarak bir işlev görmektedir. Özellikle bu kip biçiminin üst üste geldiği yapılarda şüphe anlamı hakimdir:

13. Yedi dil biliyormuşmuş.

14. Ailesi çok zenginmişmiş.

Dahası -mİş, birinci elden olmayan bilgiyi gösteren aktarımsal ve çıkarımsal kullanımları dışında, belli bağlamlarda konuşmacının önermede aktarılan olaya aslında tanık olup (birinci elden bilgi) ancak beklenmedik bir duruma karşı geldiğini veya olay gerçekleştiği anda farkında olmadığını belirtmektedir:

15. Sen ne kadar çok büyümüşsün!

16. Saat geç olmuş.

17. Nasıl yorulmuşsum/acıkmışım!

18. Mağazalar beşten sonra açıyormuş. (mağaza çalışma saatlerine bakarak)

19. Bak! Çiçekler de açmış, çok hızlı gelmiş ilkbahar.

Yukarıda verilen tüm bu örneklerde konuşmacı yeni farkına varılan durumları anlatmaktadır. Aksu Koç (1988: 25) bu tür önermelerin ortak özelliğine değinirken, -mİş'in bu kullanımlarda konuşmacının yeni bilgiye karşı '*zihinsel olarak hazır olmadığını*' (unprepared mind) kodladığını savunmaktadır (ayrıca

bknz. Slobin and Aksu, 1982: 195). Örneğin 'Çiçekler açmış' tümcesinde kendi konuşmacı tarafından gözlemlenen bir durum aktarılmaktadır, ancak konuşmacı -miş kullanımına başvururken o durumun kendi beklentileri ve önceki bilgileriyle çeliştiğini bildirmektedir. Konuşmacının bilincinde olmayan durumların bir anda fark edildiğini, konuşmacının şaşkınlığını ifade eden *meğer* kiplik belirtecinin her zaman -miş biçimbirimini alan yüklem gerektirmesi de bu görüşü desteklemektedir:

20. Meğer o ne kadar akıllıymış.

21. Meğer o hiç içki içmemiş/içmezmiş/içmemeliymiş.

(Erguvanlı-Taylan, 2000: 135)

E.Taylan (2000) 'meğer' ve 'hani' kiplik parçacıklarını ele alan bir makalesinde onların kip biçimleriyle olan bağımlılık ilişkilerini incelenirken 'meğer' ile sunulan tümcelerin yüklemine -miş yerine başka bir ek getirildiğinde dilbilgisi kurallarına uymayan tümcelere neden olacağına dikkat çekmektedir:

22. *Meğer o ne kadar akıllıdır.

23. * Meğer o hiç içki içmez/içmiyor/içmemeli.

Buna karşın 'hani' parçacığı, -DI geçmiş zaman eki alan bir yüklem gerektirmektedir:

24. Hani bugün eve erken geliyordun.

Bu tümcede, E.Taylan'ın (2000: 136) açıklamaların'a göre konuşmacı karşıdakinin daha önceden söylediği/vadettiği, ancak yerine getirmediği bir şeyi kendisine

hatırlatırken aynı zamanda konuşmacı karşıdaki kişiden davranışının değişikliğine ilişkin bir açıklamada bulunmasını beklemektedir. Burada önemli olan *hani* sözcüğünün olgusal nitelikte olduğu düşünülen durumları aktardığıdır. Örneğin 'Hani Galatasaraylıydın' önermesi 'Galatasaraylı olduğunu biliyordum (ama aslında değilsin)' şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla bir önsayıltı dile getiren 'hani' sözcüğünün bilinç dışı durumları aktaran -miş ile aynı tümcede yer alması, bozuk tümcelere neden olmaktadır:

25. *Hani bugün eve erken geliyormuşsun.

26. * Hani Galatasaraylıymışsın.

Buraya kadar sunduğumuz -miş ekinin tüm bu kullanımları, bize bu kip biçiminin dolaylı tanıtısalık altında sınıflandırılan aktarım ve çıkarım anlamlarını işaretlemekle sınırlı olmadığını göstermektedir. Tersine, -miş, bilgi kaynağına gönderim yapmak ötesinde kuşku, şüphe, kinaye, böbürlenme gibi konuşmacının bilgiye karşı tutumunu gösteren anlamları da kodlayabilmektedir. Bu yüzden Johanson (2003: 275), -miş gibi dolaylılık gösteren dilbilgisel yapıların işlevlerinin yalnızca tanık olma-tanık olmama ayırımına dayalı olan tanıtısalık dizgeleri çerçevesinde açıklanamadığı kanısındadır. Yavaş (1980) da, -miş kip biçiminin fiziksel uzaklığı (tanık olmama) aktarmanın yanı sıra, psikolojik/zihinsel uzaklığı da aktardığını iddia etmektedir. Bu biçimbiriminin tüm işlevlerini kapsamak için ise, tanıtısalık terimi yerine '*üstlenmeme kipliği*' (non-commitative mood) üst kavramını önermektedir. Böylece Yavaş'a göre "konuşucunun olayı nasıl öğrendiği ya da hangi kaynaktan bilgiye ulaştığı dilbilgisel olarak {-miş}'in işlevi açısından önemsizdir, -miş'in temel işlevi önermenin doğruluk değerinden konuşucunun sorumlu olmadığını işaretlemesidir" (Yavaş, 1980'dan aktaran Gül, 2010, s. 76).

Bunlardan anlaşıldığı gibi, -mİş ile -DI arasındaki karşıtlık ilişkisi salt konuşmacının önermede aktarılan duruma tanık olup olmadığı açısından açıklanamaz. Çünkü -mİş ekinin aktarım dışı kullanımları olduğu gibi geçmiş zaman ulamını işaretleyen -DI eki de, önermede aktarılan durumun doğrudan konuşmacı tarafından gözlemlendiğini bildirmez:

27. Ünlü sanatçı belediyemize geldi.

28. Ünlü sanatçı belediyemize gelmiş.

(27)'de 'geldi' eylemi konuşmacının sanatçının gelişini şahsen gördüğü anlamına gelmez. Johanson'un (2003: 276) belirttiği gibi, -DI eki görsel tanıtısalık veya doğrudan konuşmacı tarafından algılanan bir durumu bildirmek için değil, tanıtısalık açısından nitelendirilmiş olmayan önermeleri işaretlemektedir. Başka bir deyişle konuşmacı -DI ekinin kullanımıyla hangi kaynaktan bilgiye ulaştığını belirtmez, yalnızca konuşma zamanından önce gerçekleşen bir eylemi aktarmaktadır. Aynı görüşte olan Sezer (1990) de, -DI ekiyle sunulan tümcelerini, konuşmacının anlatılan olaya tanık olduğu anlamına gelmediğini iddia etmektedir. (28)'de yer alan önerme ise, 'Ünlü sanatçı belediyemize geldiğini duydum' şeklinde yorumlanabilir veya konuşmacı sanatçıyı gördükten sonra bu duruma karşı şaşkınlığını belirtiyor olabilir. Öyleyse -mİş ile -DI arasındaki anlamsal farklılığı şöyle tanımlayabiliriz; -mİş kullanımıyla konuşmacı önermesine çeşitli kiplik eklentileri kazandırırken, -DI ekiyle olgusal niteliğinde ve kiplik bakımından yansız olan önermeler dile getirilmektedir (ancak -DI gelecek zaman ekinden sonra getirildiğinde, -yAcAktI yapılarında, karşıolgusal kipliğini de işaretlemektedir). Aynı zamanda konuşmacı -DI ekinin kullanımına başvururken önermede aktarılan olayın kesin gerçekleştiği izlenimi yaratabilir,

-mİş ise, yukarıda verilen örneklerden gösterildiği gibi belli bağlamlarda konuşmacının önermenin geçerliliğine karşı kuşkusunu dile getirmektedir.

5. Türkçede Bilgisel İşaretleyicilerin Sınıflandırılması ve Bilgisellik Ölçeği

Şu ana kadar Türkçede bilgisellik kipliğinin ifadesini karşılayan -Ar, -Dİr, -Abil ve -mAlI kip biçimlerinin betimlenmesi yapılmıştır. Bu kip biçimlerin, gösterildiği gibi, farklı kiplikler altında farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte, bilgisellik kipliği altında da farklı tür öznel yargıların anlatımını kapsamaktadır. Olasılık, ihtimal, tahmin, varsayım, çıkarım vs. çeşitli bilgisel anlamların dile getirilmesini sağlayan bu kip biçimlerini, aşağıda verilen Tablo 2’de Palmer’in bilgisellik kipliği altında önerdiği Yorumsal, Varsayımsal ve Çıkarımsal alt ulamlarının işaretleyicileri olarak sınıflandırabiliriz:

Tablo 2. Türkçede Bilgisel İşaretleyicilerin Sınıflandırılması

Bilgisellik Kipliği	Anlamsal Özellikler	Bilgisel İşaretleyiciler
Yorumsal	<i>Olası bir çıkarım (rastlantısal tahmin)</i>	-(y)Abil
Varsayımsal	<i>Mantıklı bir çıkarım (akla, sezgiye veya konuşmacının genel bilgi ve tecrübesine dayalı olan çıkarımlar)</i>	-I/Ar, -Dİr
Çıkarımsal	<i>Tek olası çıkarım (somut, gözlemlenebilen belirtilerden hareketle meydana getirilen çıkarımlar)</i>	-mAlI, -sA gerek, olması lazım/gerek ⁹

Bu kiplik işaretleyicileri farklı tür öznel yargıları dile getirmekle birlikte, önceki bölümlerde sık sık tekrar ettiğimiz gibi, konuşmacının önermesinin doğruluk değerine karşı kesinlik derecesini veya güven duygusunu farklı derecelerde de

⁹. -sA gerek ve -mAsI lazım/gerek yapıları -mAlI ile eş bilgisel değer taşıyıp önermenin konuşmacıya göre gerekli olarak doğru olduğunu göstermektedirler.

yansıtmaktadır. Böylece açık bir olasılık dile getiren -Abil biçimbirimi rastlantısal tahminlerin anlatımında bulunurken aynı zamanda konuşucunun yargısına dair kesinlik derecesinin düşük olduğunu göstermektedir. Bilgisel gerekliliği işaretleyen -mAlli ise güçlü bir ihtimal ifade edip konuşucunun kesinlik derecesinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Burada hatırlatalım ki bilgisel gereklilik öznel bilgisellik kipliğinde yüksek bilgisel olasılık olarak algılanmaktadır. Böylece -Abil ve -mAlli aslında aynı değerin - bilgisel olasılığın - farklı derecelerini ortaya koymaktadır:

1. Bu saatte Ali evde olabilir.
2. Bu saatte Ali evde olmalı. (başka bir ihtimal düşünemiyorum)

Önceki bölümlerde değinildiği gibi -Abil ile ifade edilen bilgisel olasılık konuşmacının bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Böylece (1)'de konuşmacı Ali'nin evde olup olmadığı hakkında bilgisi olmadığını göstermektedir. Önerme konuşmacıya göre yanlış veya doğru olabilir, her iki ihtimalin açık olduğu kastedilmektedir. (2)'de -mAlli ile aktarılan önerme ise konuşmacıya göre gerekli olarak doğrudur. Aynı zamanda konuşmacı önermesinin doğruluğunu destekleyecek belli kanıtların (genelde gözlemlenebilen kanıtlar, örn. 'Işıklar açık, öyleyse evde olmalı') bulunduğunu ima etmektedir. Dolayısıyla, -mAlli ile dile getirilen yargılarda en yüksek görünen ihtimal aktarılmaktadır. Olumsuzluk testi sayesinde bu iki biçimbirimden hangisinin daha yüksek kesinlik derecesi taşıdığını gösterebiliriz:

3. Ali evde olabilir, olmayabilir de.
4. *Ali evde olmalı, olmayabilir de.

Örneklerden görülebildiği gibi, -Abil ile konuşmacı aynı önermede birbirine karşıt olan durumları aktarabilmektedir. -mAll ise tek bir çıkarımın olası olduğunu işaretlediğinden dolayı önermede bu çıkarıma aykırı düşen başka bir olasılık içerilemez. Aynı biçimde aşağıdaki örneklerde -Abil farklı ihtimallerin varlığını işaretleyebilir, -mAll ise aynı önermede iki farklı çıkarım kodlamak için kullanılmaz:

5. Mesajını görmemiş olabilir ya da cevap vermek istemiyor olabilir.

6.*Mesajını görmemiş olmalı ya da cevap vermek istemiyor olmalı.

Son olarak -mAll'nın, -Abil'in aksine, 'belki', 'bilmem' gibi konuşmacının bilgi eksikliğini yansıtan belirteçlerle bağdaşmaz olması, bu biçimbirimin konuşmacının kesinlik derecesi yüksek olduğunu belirtmektedir:

7. *Ali belki evde olmalı.

8. Ali belki evde olabilir.

9. Anahtar nerede?

i) Bilmem, çekmecede olabilir.

ii) *Bilmem, çekmecede olmalı.

Bu gözlemlerden sonra -Abil ile -mAll arasındaki sıradüzen ilişkisi şöyle gösterilebilir:

**Düşük
olasılık**

**Yüksek
olasılık**

-Abil

-mAll

(-sA gerek, olması lazım/gerek)

Şekil 1. Bilgisellik Ölçeği (1)

Düşük olasılıktan yüksek olasılığa kadar uzanan bu bilgisellik ölçeği

konuşmacının kesinlik derecesini yansıtmaktadır. Buna göre -Abil en düşük kesinlik derecesi, -mAll ise en yüksek kesinlik derecesini kodlamaktadır.

Varsayımların ifadesini karşılayan -Ar ve -Dir kiplik ekleri, konuşmacının akla yakın görünen bir ihtimal aktardığını işaretlemektedirler. Ancak burada belirtmemiz gerekir ki varsayımsal işaretleyiciler olarak sınıflandırdığımız -Ar ve -Dir kip biçimeri, bilgisellik kipliği altında aslında daha geniş işlevselliğe sahiptir. Örneğin konuşmacı -Ar kullanımıyla gelecek bir durumla ilgili kendi yargısını dile getirirken önermeye ihtimal anlamını katmaktadır. Diğer yandan -Ar sadece öznel yargılar değil, genel olarak kabul edilen, bilinen gerçekleri aktarmak üzere de kullanılmaktadır, bu durumda da -Ar 'her zaman' anlamını beraberinde getirip değişmez doğruluk değeri taşıyan genel anlamlı önermeler meydana getirmektedir (örn.'Güneş doğudan doğar'). Aynı durum -Dir için de geçerli olup onun isim tümcelerinde genel geçer doğruluk değeri olan önermelerin anlatımını karşıladığı gösterilmiştir ('Yunus memeli bir hayvandır'). Ancak değişmez doğruluk değeri olan bu tür önermeler bilgisellik kipliği kapsamında değerlendirilirse de, konuşmacıların kendi düşüncelerini yansıtmadığı açıktır. Yani -Ar ve -Dir, genel anlamlı önermelerin anlatımında bulunurken öznel bir yargı dile getirmek için değil genel olarak kabul gören bir durum ifade etme işlevindedir. Ayrıca -Dir, yazılı dilde, gazeteler, evraklar, bilimsel çalışmalar gibi resmi bağlamlarda yine nesnel yargıları işaretlemektedir. Fakat burada sunduğumuz bilgisellik ölçeği, konuşmacının kesinlik derecesiyle ilgili olduğu için, bu kip biçimlerinin yalnızca öznel yargılardaki işlevi ele alınmaktadır. Bu iki kip biçimiyle ifade edilen öznel yargılar, değinildiği gibi varsayım niteliğindedir. Burada işaretlenmesi gereken bir nokta var ki -Ar ve -Dir kip biçimleri, -Abil ile -mAll'dan farklı olarak, hem düşük hem yüksek kesinlik derecesi bildiren dilsel öğelerle herhangi bir anlamsal çelişkiye yol açmadan aynı tümcede sunulabilir. -Abil ve -mAll ise, yukarıda gösterildiği gibi,

bildirdiği kesinlik derecesiyle uyumlu olan bir kiplik belirteci gerektirmektedir.

10. *Eminim/kesin/mutlaka/belki/herhalde* gelir/geliyordur (gelecektir, gelmiştir)

11. *Belki* gelebilir. (*Eminim/kesin yarın gelebilir)

12. *Mutlaka/kesin* evde olmalı. (*Belki evde olmalı)

Bununla birlikte Göksel ve Kerslake'nin (2005: 298) belirttiği gibi, tümcede konuşmacının kesinlik derecesini belirten 'kesinlikle', 'belki' gibi kiplik zarfları bulunmadığı durumlarda, önermenin yansıttığı kesinlik oranı orta derecededir:

13. Onun bazı işleri vardı, akşam geç gelir (herhalde).

14. Güvenlik görevlisi az çok bu işlerden anlıyordur.

Buna göre -Ar ve -Dir kip biçimleriyle ifade edilen ihtimal -Abil ile ifade edilenkinden daha yüksek, -mAll'nın bildirdiği ihtimalden ise daha düşüktür. Yani -Ar ve -Dir düşük olasılık ile yüksek olasılık arasında bir yer almaktadırlar:

Düşük olasılık		Yüksek olasılık
-Abil	-Ar/-Dir	-mAll

Şekil 2. Bilgisellik ölçeği (2)

6. Sonuç

Bu çalışmada -Ar, -Dİr, -Abil ve -mAlI kip biçimlerinin Palmer'in bilgisellik kipliği altında önerdiği Yorumsal, Çıkarımsal ve Varsayımsal alt ulamlarını kodlayabildiği görülmüştür. Böylece -Ar ile aktarılan önermeler gelecek gönderimli olduğunda bilgisel olasılık anlamı taşımaktadır, konuşmacı ise yargısını bu biçimbirimle aktarırken genel bilgisi ve tecrübesinden yola çıkarak mantığa yakın olan bir çıkarım dile getirmektedir. Fakat -Ar'ın dilde nesnel bilgiselliğini kodlayabildiği de belirtilmiştir. Bu durumlarda -Ar konuşmacının önermesine dair kesinlik derecesini belirtmek için değil, doğruluğu her zaman geçerli olan, genel anlamlı önermelerin anlatımını sağlamaktadır. Önermelere olasılık anlamı katan -Dİr kip biçiminin de, bilgisellik kipliği altında hem öznel hem nesnel yargılar dile getirdiği açıklanmıştır; gazeteler, makaleler gibi bilgilendirici metinlerde karşımıza çıkan '-mAktAdİr', '-mİştİr', '-EcEktİr' yapılarıdaki -Dİr, bilinen veya doğruluğu kesinleştirilmiş olan olayları aktarmak işlevindedir. Günlük konuşmalarda ise, -Dİr varsayım bildirmek için kullanılmaktadır. Sunduğumuz bilgisellik ölçeğinin iki uçları olan -Abil ve -mAlI da, sırasıyla düşük ve yüksek olasılığını kodlamaktadır. Ancak bu iki biçimbirimle aktarılan tümcelerın bilgisellik okumasını alabilmesi için belli dilbilgisel koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Böylece -Abil ekinin bilgisel anlamı onun ardından -Ar eki getirildiğinde ortaya çıkmaktadır, -mAlI ise çıkarım anlamıyla yalnızca ol- koşacına eklediği durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Gösterildiği gibi -Abil rastlantısal tahmin, -mAlI ise, güçlü kanıtlara dayalı yargılar ifade etmektedir. Son olarak, bilgi kaynağının konuşmacı dışında olduğunu, dolaylı tanıtısallığı bildiren -mİş, belli bağlamlarda bilgisel işlevler de üstlemektedir.

Kaynakça

- Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aksu Koç, A. (1988). *The acquisition of aspect and modality – The case of past reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aksu-Koç, A. (1995). Some connections between aspect and modality in Turkish. *Temporal reference aspect and actionality* (2. cilt) (Ed: Bertinetto vd.). Torino: Rosenberg & Sellier, ss. 271-287.
- Bacanlı, E. (2006). Türkçedeki dolaylılık işaretleyicilerin pragmatik anlamları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 35-47.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barbiers, S. (2002). *Modality and its interaction with the verbal system*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bilgegil, M.K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bybee, J. (1985). *Morphology – A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bybee, J.; Perkins, R.; Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bybee J. ve Fleischman S. (1995). *Modality in grammar and discourse*. Amsterdam/USA: John Benjamins Publishing.
- Chafe, W. L. ve Nichols J. (1986). *Evidentiality: The linguistic encoding of epistemology*. Norwood, NJ: Ablex.
- Coates, J. (1983). *The semantics of modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Coates, J. (1987). Epistemic modality and spoken discourse. *Transactions of the Philological Society*, 85 (1), 110–131.

- Cohen, A. (2002). Genericity. *Linguistische Berichte*, (10).
<http://www.bgu.ac.il/~aric/gen.pdf>. (Erişim tarihi: 16.08.2014)
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. England: Cambridge University Press.
- Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality – On the close relationship between two different categories. *Functions of Language*, 16 (1), 44-62.
- Croft, N. (2003). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csâto, E. A. (2000). Turkish –mİş and –Imİş items. Dimensions of a functional analysis. *Evidentials-Turkic, Iranian and neighbouring languages* (Ed: L.Johanson ve B.Utas). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, ss. 29-43.
- Dahl, Ö (1995). The marking of the episodic/generic distinction in tense-aspect systems. *The generic book* (Ed: G.N.Carlson ve F.J.Pelletier). Chicago/London: The University of Chicago Press, ss. 412-425.
- De Haan, F. (2006). Typological approaches to modality. *The expression of modality* (Ed: Frawley W.). Berlin: Mouton de Gruyter, ss. 27–69.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (Çev: A.U. Elöve, Haz: A. Benzer). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ediskun, H. (1988). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erguvanlı-Taylan, E. (2000). Semi-grammaticalized modality in Turkish. *Studies on Turkish and Turkic languages* (Ed: A. Göksel ve C. Kerslake). Germany: Otto Harrassowitz, ss. 133-141.
- Emeksiz Z. ve Uzun L. (2002). Türkçede -Ar biçimbiriminin anlamsal ve sözdizimsel yapısı üzerine. 16. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, ss. 129-145.
- Emeksiz, Z. (2008). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi*, (141), 55-66.

- Emeksiz, Z. (2009). Deontic modality in Turkish: pragmatic and semantic constraints. *Proceedings of the 5th Workshop on Altaic Formal Linguistics* (Ed: R. Shibagaki ve R.Vermeulen). Cambridge: MIT Working Papers in Linguistics, ss. 79-85.
- Ergin, M. (1986). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğazici Yayınları.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.
- Gencan, T.N. (1979). *Dilbilgisi* (4.basım). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Givón, T. (1982). Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language*, 6 (1), 23-49.
- Göksel A. ve Kerslake C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. New York: Routledge.
- Gül, D. (2003). *A linguistic analysis of necessity as a part of the modal system in Turkish*. Yüksek Lisans tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi. http://semanticsarchive.net/Archive/DgyMTVhM/Demet_CORCU-MAThesis.pdf (Erişim tarihi: 23.02.2015)
- Gül, D. (2009). Semantics of Turkish evidential -(I)mış. *Proceedings of the 14th International Conference on Turkish* (Ed: S. Ay vd.). Germany: Otto Harrassowitz, ss. 177-186.
- Gül, D. (2010). *Tanıtsallığın durum anlambilimsel sunumu: Türkçede tanıt türleri*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi. http://www.academia.edu/1181888/A_Situational_Semantic_Analysis_of_Evidentiality_Turkish_Evidentials_Written_in_Turkish (Erişim tarihi: 05.03.2015)
- Günay, N. (2014). Modality semantic fields of -(A/I)r morpheme in Turkish language. *International Journal of Language Academy*, 2 (4), 529-545.
- Heine, B.; Claudi, U.; Hünnemeyer, F. (1991). *Grammaticalization - A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.

- Herslund, M. (2005). Subjective and objective modality. *Modality-studies in form and function* (Ed: A. Klinge ve H.H.Müller). London/Oakville: Equinox, ss.39-48.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğazici Üniversitesi Yayinevi.
- Jendraschek, G. (2011). A fresh look at the tense-aspect system of Turkish. *Language Research*, 47 (2), 245-270.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in evidentiality* (Ed: A.Y. Aikhenvald). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, ss. 273-290.
- Kerimoğlu, C. (2010). Türkiye Türkçesindeki bilgi kipliği işaretleyicileri üzerine: kesinlik dışılık. *International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic*, 5 (4), 435-478.
- Kerslake, C. (1990). The semantics of possibility in Turkish. *Proceedings of the fifth international conference on Turkish linguistics* (1. cilt) (Ed: B.Rona). Ankara: Hitit Yayinevi, ss. 85-103.
- Kocaman, A. (1990). The necessitative mood in Turkish. *Proceedings of the fifth international conference on Turkish linguistics* (1.cilt) (Ed: B.Rona). Ankara: Hitit Yayinevi, ss. 104-110.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Kratzer, A. (1991). Modality. *Semantics: An international handbook of contemporary research* (Ed: von Stechow & D Wunderlich). Berlin: de Gruyter, ss. 639-650.
- Krifka, M.; Pelettier, F. J.; Carlson, G. N.; Meulen, A.; Chierchia, G.; Link, G. (1995). Genericity: An introduction. *The generic book* (Ed: G.N.Carlson ve F.J.Pelletier). Chicago and London: University of Chicago Press, ss. 1-124.

- Lewis, G. (1967). *Turkish grammar*. New York: Oxford University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics* (2. cilt). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Marcel, E. (2004). *A Grammar of old Turkic* (3. cilt). Netherlands: Brill.
- Narrog, H. (2012). *Modality, subjectivity, and semantic change: A cross-linguistic perspective*. United States: Oxford University Press.
- Nauze, F.D. (2008). *Modality in typological perspective*. Enschede: Print Partners Ipskamp.
- Nuyts, J. (2001). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics*, 33 (3), 384-400.
- Nuyts, J. (2006). Modality: overview and linguistic issues. *The expression of modality* (Ed:Frawley W.). Berlin: Mouton de Gruyter, ss. 1-26.
- Özezen, M.Y. (2010). Türkçede 'bildirme çekimi' ve pekiştirme – Olasılık kategorisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17 (2), 187-196.
- Özmen, V.N. (2006). Analsal ve edimsel düzlemde Türkçede tanıtıcılık. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (2). <file:///C:/Users/User-Pc/Downloads/22-68-1-PB.pdf> (Erişim tarihi: 13.03.2015).
- Özsoy A.S. ve Taylan E.E. (1993). Türkçe'deki bazı kiplik biçimlerinin öğretim üzerine. 7. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (Ed: İmer K. ve Uzun N.E.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 1-9.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F.R. (2001). *Mood and modality* (2.basım). Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: issues in the semantic-pragmatic interface*. Oxford: Elsevier.
- Plungian, V.A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33 (3), 349-357.

- Portner, P. (2009). *Modality*. New York: Oxford University Press.
- Sargın, M. (2014). Türkçede verilen bilginin kaynağına ilişkin tutumu belirten dilsel düzenekler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 367-393.
- Savaşır, İ. (1986). Habits and abilities in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics* (Ed: Dan I.Slobin ve K.Zimmer). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, ss. 137-146.
- Savran. H. (2008). Türk dilinde '+DIR' bildirme eki ve '+DIR' bildirme ekiyle yapılan belirsizlik kelimeleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (14), 163-188.
- Schroeder, C. (2000). Between resultative, historical and inferential: Non-finite -miş forms in Turkish. *Evidentials-Turkic, Iranian and neighbouring languages* (Ed: L.Johanson ve B.Utas). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, ss. 115-141.
- Sezer, E. (2001). Finite inflection in Turkish. *The verb in Turkish* (Ed: E.E. Taylan). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, ss. 1-47.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics – Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. England: Cambridge University Press.
- Taylan, E. E. ve Özsoy, A. S. (1993). Türkçedeki bazı kiplik biçimlerinin öğretimi üzerine. *13. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (Ed: K. İmer ve N.E. Uzun). Ankara: Ankara Üniversitesi, ss. 1-9.
- Taylan, E. E. (2000). Semi-grammaticalized modality in Turkish. *Studies on Turkish and Turkic languages* (Ed: Göksel, A. ve Kerslake S.). Germany: Otto Harrassowitz, ss. 113-133.
- Tura Sansa, S. (1986). DIR in modern Turkish. *Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri* (Ed: A.A. Koç ve E.E. Taylan). İstanbul: Boğazici Üniversitesi, ss. 145-158.

- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama Kiplerin İşlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Underhill, R. (1976). *Turkish Grammer*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Uzun, N. E. (1998). *Dilbilgisinin temel kavramları: Türkçe üzerine tartışmalar*. Ankara: Kebikeç Yayıncılık.
- Van Der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistic typology*, 2 (1), 79-124.
- Van Schaaik, G. (2001). Periphrastic tense/aspect/mood. *The Verb in Turkish* (Ed: E.E. Taylan). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, ss. 61-95.
- Yavaş, F. (1982). The Turkish aorist. *Glossa*, 16 (1), 41-49.
- Yıldız, O. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde yeterlik fiillerin fonetik durumu. *Turkish Studies*, 7 (4), 234-252.
- Ziegeler, D. (2008). Propositional aspect and the development of modal inferences in English. *Modality-aspect interfaces: implication and typological solutions* (Ed: W. Abraham ve E. Leiss). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, ss. 43-79.